



ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ  
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

### **Διπλωματική Εργασία**

«Αναλύστε και συγκρίνετε την πολιτική της Ρωσίας και της Τουρκίας  
στα Δυτικά Βαλκάνια από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέχρι και σήμερα»

ΤΟΥ

**Γεώργιου Ε. Δελημπέη**

**Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Χρηστίδης Γεώργιος**

Νοέμβριος 2021

**ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ**

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία».

«Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Γεώργιος Δελημπέης

**ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ**

# Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
<b>1. Δυτικά Βαλκάνια .....</b>	<b>4</b>
1.1 Γεωγραφία – Οριοθέτηση .....	4
1.2 Κύριες πολιτικές εξελίξεις.....	6
<b>2. Η Ρωσική πολιτική στα Δυτικά Βαλκάνια από το 2000 και μετά. ....</b>	<b>12</b>
2.1 Γιατί είναι σημαντικά τα Δυτικά Βαλκάνια για τη Ρωσία; .....	12
2.2 Εξωτερική πολιτική .....	14
2.3 Ενεργειακή πολιτική.....	18
2.4 Οικονομική Πολιτική.....	21
2.5 Αμυντική Πολιτική .....	25
2.6 Θρησκεία και Πολιτισμός .....	28
2.7 Πανδημία Covid-19 .....	32
<b>3. Η Τούρκική πολιτική στα Δυτικά Βαλκάνια από το 2000 και μετά. ....</b>	<b>35</b>
3.1 Γιατί είναι σημαντικά τα Δυτικά Βαλκάνια για την Τουρκία; .....	35
3.2 Εξωτερική πολιτική .....	37
3.3 Οικονομική Πολιτική.....	41
3.4 Ενεργειακή πολιτική.....	46
3.5 Θρησκεία - Πολιτισμός.....	49
3.6 Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας.....	53
<b>4. Ρωσία και Τουρκία. Εχθροί ή Φίλοι; .....</b>	<b>58</b>
4.1 Σύγκριση πολιτικής Ρωσίας – Τουρκίας στα Δ. Βαλκάνια .....	58
4.2 Σχέσεις μεταξύ Τουρκίας - Ρωσίας .....	60
<b>5. Ο Ρόλος Άλλων Εξωτερικών Παραγόντων στα Δυτικά Βαλκάνια .....</b>	<b>64</b>
5.1 ΕΕ .....	64
5.2 ΗΠΑ .....	67
5.3 Κίνα.....	70
5.4 Χώρες του Κόλπου – Αραβικά Κράτη.....	73
<b>6. Συμπεράσματα για την Ελλάδα.....</b>	<b>77</b>
<b>Επίλογος .....</b>	<b>82</b>
<b>Βιβλιογραφία.....</b>	<b>84</b>

## Εισαγωγή

Τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν μία ιστορικά ασταθής περιοχή της Ευρώπης που βρίσκεται σε ένα σταυροδρόμι ποικίλων συμφερόντων και στρατηγικών στόχων. Για δεκαετίες μια σειρά από εθνοτικές συγκρούσεις και εξεγέρσεις αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα αστάθειας που οδήγησε, μετά από αιματηρούς πολέμους την δεκαετία του 1990, στην διάλυση της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Από τη διάλυση αυτή προήλθαν επτά κράτη, η Σερβία, η Βοσνία - Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο, η Βόρεια Μακεδονία, το Κόσοβο, η Σλοβενία και η Κροατία. Τα δύο τελευταία κράτη ενσωματώθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και ως εκ τούτου δεν θεωρούνται πλέον χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Η Αλβανία και τα πέντε από τα επτά κράτη που γεννήθηκαν αποτελούν τα Δυτικά Βαλκάνια και εκφράζουν την επιθυμία τους να παραμείνουν στο κατώφλι της Ε.Ε, φιλοδοξώντας να ενταχθούν σε αυτή.

Τα Δυτικά Βαλκάνια, αν και γεωγραφικά βρίσκονται στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο και περιτριγυρίζονται από κράτη μέλη της Ε.Ε., τα ίδια δεν αποτελούν μέρος της. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεδομένης της γεωγραφικής εγγύτητας και της στρατηγικής θέσης τους, η σπουδαιότητα των κρατών αυτών είναι μεγάλη καθώς η σταθερότητα της περιοχής είναι ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια ολόκληρου του Ευρωατλαντικού χώρου. Όμως, ο μελλοντικός γεωπολιτικός προσανατολισμός των Δυτικών Βαλκανίων, δεν είναι καθόλου βέβαιος. Η περιοχή, ασχέτως που εκτίθεται σε μεγάλο ανταγωνισμό εξουσίας και σε προσπάθειά επιρροή της από ξένες δυνάμεις, εξακολουθεί να ταλανίζεται από τις κοινωνικές εντάσεις, την οικονομική στασιμότητα και τους αδύναμους δημοκρατικούς θεσμούς.

Από τη δεκαετία του 1990, οι βασικοί εξωτερικοί δρώντες στα Δυτικά Βαλκάνια είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α) και η Ε.Ε., μαζί με ορισμένα από τα ιδρυτικά κράτη μέλη της, ιδίως τη Γερμανία, την Αυστρία, την Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ωστόσο, λόγω της μετατόπισης των γεωπολιτικών προτεραιοτήτων προς την Ασία, οι Η.Π.Α. έχουν εμπλακεί ελάχιστα στην περιοχή από το 2000 και μετά και έχουν μεταβιβάσει σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη, για την ενίσχυση της περιφερειακής σταθερότητας και δημοκρατίας, στην Ε.Ε.

Η απόφαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την άνοιξη του 2020, να ξεκινήσει ενταξιακές διαπραγματεύσεις με δύο χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, τη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία, ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στη μακροχρόνια διαδικασία για την ομαλοποίηση της κατάστασης στην περιοχή. Ο δρόμος όμως αυτός κάθε άλλο παρά εύκολος είναι, καθώς

γεωπολιτικά συμφέροντα στην περιοχή αποτελούν τροχοπέδη στην πορεία για τη σταθεροποίηση της.

Η μείωση της συμμετοχής των Η.Π.Α., η έλλειψη επιτυχίας της Ε.Ε. στην αντικατάστασή της και οι μετατοπίσεις στην παγκόσμια γεωπολιτική ισορροπία δυνάμεων έχουν δημιουργήσει ένα χώρο για να παρέμβουν και άλλοι δρώντες, όπως η Ρωσία και η Τουρκία. Οι παραγμένες σχέσεις της Ρωσίας με τη Δύση όπως επίσης και η δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίζεται η Τουρκία, έχουν μετατρέψει και πάλι την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων σε ένα ελκυστικό μέρος στο παγκόσμιο γεωπολιτικό παιχνίδι.

Συγκεκριμένα οι δύο αυτές χώρες μετά το 2000 έχουν επιδείξει μία συνεχή αποφασιστικότητα για να αυξήσουν την επιρροή τους και να αμφισβητήσουν τον φιλοδυτικό προσανατολισμό της περιοχής. Για να επιτύχουν τον σκοπό αυτό, δεν εκμεταλλεύονται μόνο τους ιστορικούς δεσμούς τους με μερικές χώρες της περιοχής, αλλά χρησιμοποιούν και ένα ευρύ φάσμα εργαλείων, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής, πολιτικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής επιρροής. Ενώ αρκετοί πολιτικοί των Δυτικών Βαλκανίων παρατηρούν με μεγάλη καχυποψία και ανησυχία την αυξανόμενη επιρροή της Ρωσίας και της Τουρκίας, στην περιοχή, υπάρχουν και πολλοί που θεωρούν την οικονομική, πολιτική ή στρατιωτική συνεργασία με τον μη Δυτικό κόσμο ως μία θετική ευκαιρία για τις χώρες τους.

Η μελέτη της δράσης των εξωτερικών παραγόντων στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, εάν αναλογιστεί κάποιος, ότι τα γεγονότα που διαδραματίζονται στην υπόψη περιοχή βρίσκονται στο εγγύς περιβάλλον της χώρας μας και μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική της κατάσταση, αλλά και τη χάραξη της εξωτερικής της πολιτικής. Ως εκ τούτου σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθεί η εμπλοκή των ξένων παραγόντων και κυρίως της Ρωσίας και της Τουρκίας στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων από το 2000 και μετά, καθώς και να αναλυθούν συγκριτικά.

Η εργασία περιλαμβάνει έξι κεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζεται συνοπτικά η γεωγραφία της περιοχής, μαζί με τη σπουδαιότητα της, όπως επίσης γίνεται μια αναφορά στα κύρια γεγονότα που διαδραματίστηκαν από τη συνθήκη του Ντέιτον και μετά. Στα επόμενα δύο κεφάλαια αναλύονται οι πολιτικές της Ρωσίας και της Τουρκίας στα Δυτικά Βαλκάνια ενώ στο τέταρτο, με βάση τις αναλύσεις των δυο προηγούμενων κεφαλαίων, θα εντοπιστούν οι διαφορές και οι ομοιότητες των πολιτικών των δύο αυτών χωρών. Στο πέμπτο κεφάλαιο, λόγω της εμπλοκής στην περιοχή αυτή πολλών εξωτερικών δρώντων πέραν της Ρωσίας και της Τουρκίας, θα παρουσιαστεί περιληπτικά η δράση της Ε.Ε., των Η.Π.Α., της Κίνας και των χωρών του Κόλπου. Όπως είναι φυσικό η Ελλάδα που γειτνιάζει με τη συ-

γκεκριμένη περιοχή, δεν μένει ανεπηρέαστη από την κατάσταση που επικρατεί στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Ως εκ τούτου στο επόμενο κεφάλαιο θα χαρτογραφηθούν οι επιπτώσεις που έχει στη χώρα μας η δράση της Ρωσίας και της Τουρκίας, δεδομένου ότι οι σχέσεις με την Τουρκία είναι παραδοσιακά προβληματικές, ενώ οι σχέσεις με τη Ρωσία τα τελευταία χρόνια έχουν επιδεινωθεί. Ολοκληρώνοντας την εργασία θα επισημανθούν τα κύρια στοιχεία αυτής και θα πραγματοποιηθεί μια σύντομη ανασκόπησή της.



## 1. Δυτικά Βαλκάνια

### 1.1 Γεωγραφία – Οριοθέτηση

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια των Δυτικών Βαλκανίων είναι σημαντικό, να επιστήσουμε την προσοχή μας στον γεωγραφικό προσδιορισμό της έννοιας των Βαλκανίων. Ο όρος Βαλκάνια (Balkan) είναι τουρκικής προέλευσης και σημαίνει βουνό. Απέκτησε υπόσταση, όταν ο Γερμανός γεωγράφος Johann August Zeune<sup>1</sup> το 1808 πρότεινε, και έτσι ονομάστηκε για πρώτη φορά, μια από τις Ευρωπαϊκές χερσονήσους, ως Βαλκανική χερσόνησος. Σε παγκόσμιο επίπεδο, τα Βαλκάνια βρίσκονται σε μια στρατηγικά σημαντική περιοχή που εντοπίζεται ανάμεσα στις θαλάσσιες περιοχές και την ηπειρωτική χώρα που ονομάζεται σύμφωνα με τον Nicholas John Spykman ως Rimland,<sup>2</sup> και που λειτουργεί ως μία τεράστια ρυθμιστική ζώνη συγκρούσεων. Στο σύνολό τους τα Βαλκάνια, με τη γεωγραφική τους θέση να επικεντρώνεται κάπου μεταξύ των τριών ηπείρων, δηλαδή μεταξύ των Ευρωπαϊκών, Ασιατικών και Μεσογειακών περιοχών, είχαν πάντα σημαντική γεωπολιτική θέση.

Γεωγραφικά δεν ορίζεται σαφώς ποια περιοχή της Ευρωπαϊκής ηπείρου καταλαμβάνουν τα Βαλκάνια, καθώς δεν υπάρχει καθολική συμφωνία για τον προσδιορισμό της περιοχής. Συνήθως θεωρείται ότι περιλαμβάνουν την Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, την Κροατία, το Κόσοβο, το Μαυροβούνιο, τη Βόρεια Μακεδονία, τη Ρουμανία, τη Σερβία και τη Σλοβενία. Επίσης η Ελλάδα και τμήμα της Τουρκίας βρίσκονται εντός της γεωγραφικής περιοχής που ορίζεται ως Βαλκανική Χερσόνησος και πολλές περιγραφές των Βαλκανίων περιλαμβάνουν και αυτές τις χώρες. (Εικόνα 1). Καλύπτει μια έκταση



Εικόνα 1. Τα Δυτικά Βαλκάνια. (Πηγή :Google Images)

<sup>1</sup> Johann August Zeune (12 Μαΐου 1778 -14 Νοεμβρίου 1853) ήταν Γερμανός καθηγητής της γεωγραφίας και Γερμανικής γλώσσας. Στο έργο του «Gea. Προσπάθεια για μια επιστημονική γεωγραφία» (1808), για πρώτη φορά αναπτύχθηκε η έννοια των Βαλκανίων

<sup>2</sup> Spykman, N., «The Geography of the Peace», εκδ. Brace and Company, New York 1944, σελ. 41

περίπου 520.000 km<sup>2</sup> και φιλοξενεί περισσότερους από 50 εκατομμύρια κατοίκους διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών πληθυσμών (Allcock 2021).

Ιστορικά είναι μία πολύ δυναμική περιοχή που χαρακτηρίζεται από διχασμό, ανταγωνισμούς, εθνοτικές, θρησκευτικές και εθνικές διαφορές. Η σύγχρονη ιστορία των Βαλκανίων καθορίζεται γενικά από διαφορετικούς παγκόσμιους, Ευρωπαϊκούς αλλά και περιφερειακούς παράγοντες, εσωτερικούς και εξωτερικούς, οι οποίοι συχνά διασυνδέονται. Οι παραδοσιακοί παράγοντες περιλαμβάνουν την επιρροή των μεγάλων δυνάμεων (Η.Π.Α., Ρωσία, Γερμανία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Τουρκία) και των μεγάλης κλίμακας εθνικών διαφορών. Οι λαοί που ζουν σε αυτόν τον χώρο και οι νεότεροι παράγοντες προέκυψαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, που διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή τους μορφή.

Οι συνεχείς αναταραχές και συγκρούσεις που επικρατούσαν στην περιοχή εισήγαγαν στη βιβλιογραφία έναν νέο ορό για να τις περιγράψουν, τη «Βαλκανιοποίηση». Ο όρος αυτός έχει αποκτήσει στιγματίζουσα και υποτιμητική σημασία που σχετίζεται με τη διαδικασία μετασχηματισμού ενός συγκεκριμένου εδαφικού χώρου σε μεγαλύτερο αριθμό μικρών και αδύναμων κρατών, ως διαδικασία αποσύνθεσης και παρατεταμένων συγκρούσεων, ως περιοχές όπου οι γειτονικές χώρες έχουν μόνιμες αξιώσεις και τέλος ως περιοχές που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό σύγκρουση συμφερόντων από τις μεγάλες δυνάμεις. Επιπλέον ο συγκεκριμένος όρος είχε γίνει συνώνυμο της επιστροφής στο φυλετικό, το καθυστερημένο, το πρωτόγονο, το βάρβαρο. (Maria N. Todoroņa)

Όσον αφορά τα Δυτικά Βαλκάνια, γεωγραφικά δεν μπορεί να οριστεί πλήρως ποια περιοχή της Ευρωπαϊκής ηπείρου καταλαμβάνουν και ως εκ τούτου, ορίζονταν με συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά και χαρακτηριστικά ασφαλείας και όχι από έναν γεωγραφικό προσδιορισμό. Ο όρος «Δυτικά Βαλκάνια» υιοθετήθηκε στα επίσημα κείμενα της Ε.Ε. το έτος 1998, όταν εισήχθη για να περιγράψει το χώρο της διαλυθείσας Γιουγκοσλαβίας πλην της Σλοβενίας, με την προσθήκη όμως της Αλβανίας, προκειμένου σταδιακά «να προχωρήσουμε σε διπλωματικό, στη συνέχεια δημόσιο λεξιλόγιο, και τελικά σε διεθνή έγγραφα, επιστημονικές μελέτες από τη γεωπολιτική, διεθνείς σχέσεις και επιστήμες ασφαλείας». (Gajic 27 Φεβρουαρίου 2013) Ο σκοπός της ομαδοποίησης των χωρών της Δυτικής Βαλκανικής περιοχής από την Ε.Ε. ήταν η κατά το δυνατόν ομοιογενής αντιμετώπιση τους στα πλαίσια σύναψης Συμφωνιών Σύνδεσης και αργότερα μέσα από τη Διαδικασία

Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (ΔΣΣ)<sup>3</sup> με αντάλλαγμα τον τερματισμό των εθνοτικών συγκρούσεων και τη διατήρηση της ειρήνης.

Η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων χαρακτηρίζεται από διαφορετικούς πολιτισμούς, θρησκείες, πολιτισμούς, πολιτικές και ιδεολογικές προτιμήσεις και στρατιωτικά στρατηγικά συμφέροντα. Εδώ συναντιούνται τρεις θρησκευτικές ομάδες, ανατολικές ορθόδοξες, δυτικές καθολικές και ισλαμικές. Λόγω της ανάμειξης διαφορετικών εθνών και εθνοτήτων σε αυτόν τον σχετικά μικρό χώρο και των φιλοδοξιών τους για όσο το δυνατόν περισσότερο έδαφος, η Βαλκανική ιστορία έχει σημαδευτεί από συχνές εντάσεις και πολεμικές συγκρούσεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι μεγάλες δυνάμεις ανέλαβαν το ρόλο του προστάτη των Βαλκανικών εθνών και παρενέβησαν στις εσωτερικές τους υποθέσεις, πάντα όμως με γνώμονα το συμφέρον τους. Λόγω της συνεχούς σύγκρουσης των εσωτερικών συμφερόντων στην περιοχή, αλλά και των συμφερόντων των εξωτερικών δυνάμεων, η περιοχή δεν υπήρξε ποτέ σταθερός γεωπολιτικός χώρος ούτε ήταν δυνατή κάθε μορφή περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Σήμερα τα Δυτικά Βαλκάνια καταλαμβάνουν μια έκταση περίπου 264.000 km<sup>2</sup> με πληθυσμό περίπου 24 εκατομμύρια κατοίκους. Τα έξι κράτη που εντάσσονται στο παραπάνω υποσύστημα είναι η Σερβία, το Μαυροβούνιο, Κόσοβο<sup>4</sup>, η Βοσνία – Ερζεγοβίνη, η Βόρεια Μακεδονία και η Αλβανία. Πρέπει δε να διευκρινιστεί ότι αυτός ο διαχωρισμός των Βαλκανικών κρατών σε Δυτικά και Ανατολικά Βαλκάνια έγινε βάση τεχνητών κριτηρίων και δεν υφίσταται σε κανένα πολιτιστικό ή ιστορικό έρεισμα.

## 1.2 Κύριες πολιτικές εξελίξεις

Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η μελέτη των πολιτικών εξελίξεων όπως αυτές διαμορφώθηκαν κυρίως μετά τη συμφωνία του Ντίετον. Η συμφωνία αυτή αποτελεί ορόσημο για τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης της ειρήνης στην περιοχή και υπεγράφη στις 21 Νοεμβρίου 1995 μεταξύ της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, της Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Δημοκρατίας της Κροατίας, έχοντας σα σκοπό την λήξη του εμφύλιου πολέμου στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την εξασφάλιση της ειρήνης μέσω

<sup>3</sup> Η ΔΣΣ επιδιώκει να σταθεροποιήσει την περιοχή με την προοπτική μελλοντικής ένταξης στην ΕΕ για τις υποψήφιες χώρες και τις πιθανές υποψήφιες χώρες από την περιοχή. (<https://eur-lex.europa.eu>)

<sup>4</sup> Το Κόσοβο κήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία του από τη Σερβία στις 17 Φεβρουαρίου του 2008. Σήμερα, 99 χώρες – μέλη του ΟΗΕ, 23 χώρες – μέλη της Ε.Ε. και 25 χώρες - μέλη του ΝΑΤΟ αναγνωρίζουν την αυτοανακηρύχθησα δημοκρατία. Αντίθετα 94 κράτη – μέλη του ΟΗΕ, πέντε κράτη – μέλη της Ε.Ε. και τέσσερα κράτη – μέλη του ΝΑΤΟ αρνούνται την επίσημη αναγνώριση του κράτους του Κοσόβου μέσα σε αυτά η Ελλάδα και η Κύπρος.

της παρουσίας μίας Δυτικής στρατιωτικής δύναμης. Κατέστησε δυνατή την απελευθέρωση της περιοχής από μια κλιμακούμενης έντασης βία και εχθροπραξίες. Η ειρηνευτική συμφωνία έδωσε στους κατοίκους της περιοχής την προοπτική να ζουν μια καθημερινότητα με ασφάλεια και χωρίς να χρειάζεται να φοβούνται για τη ζωή τους.

Παρόλα αυτά οι προστριβές και οι μεμονωμένες εντάσεις δεν εξαλείφθηκαν από την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Αποκορύφωμα των διενέξεων ήταν η κλιμάκωση των εντάσεων το 1998 μεταξύ της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και του Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσόβου (UCK), που οδήγησαν σε αιματηρές ένοπλες συγκρούσεις. Η σύγκρουση του Κοσόβου έλαβε χώρα από τις 28 Φεβρουαρίου 1998 έως τις 11 Ιουνίου 1999 και είχε σαν αποτέλεσμα τον θάνατο χιλιάδων αμάχων και τον εκτοπισμό χιλιάδων άλλων. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1998, το Συμβούλιο του NATO ενέκρινε ένα σχέδιο στρατιωτικής επέμβασης και έτσι στις 24 Μαρτίου 1999 ξεκίνησε μια στρατιωτική επιχείρηση υπό την εποπτεία του με την ονομασία «Allied Force», όπου Γιουγκοσλαβικές πόλεις και στρατιωτικές εγκαταστάσεις υπέστησαν μαζικούς βομβαρδισμούς. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η υπόψη επιχείρηση δεν είχε την έγκριση του συμβουλίου ασφαλείας του ΟΗΕ, γεγονός που οδήγησε στην αποδοκιμασία της από πολλές χώρες και κυρίως από τη Ρωσία. Η σερβική κυβέρνηση, για να σταματήσει τους βομβαρδισμούς, αναγκάστηκε να συμφωνήσει σε εκεχειρία, η οποία θα πραγματοποιούνταν με την είσοδο ενός στρατιωτικού τμήματος υπό το NATO (Kosovo Force - KFOR) στο Κόσοβο και τη μεταφορά της περιοχής υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ. Σύμφωνα με το ψήφισμα 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών της 10ης Ιουνίου 1999, ο κεντρικός ρόλος στην ειρηνευτική διαδικασία ανατέθηκε στον ΟΗΕ και το Συμβούλιο Ασφαλείας του, ενώ συμφωνήθηκε η αποστολή μη στρατιωτικής προσωρινής διοίκησης του ΟΗΕ στο Κόσοβο (United Nations Mission in Kosovo - UNMIK) και στη Δύναμη για το Κόσοβο (KFOR).

Παρά την παρουσία Δυτικών ειρηνευτικών δυνάμεων στην περιοχή, οι εντάσεις μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου συνεχίστηκαν κατά διαστήματα και μετά τη λήξη των συγκρούσεων. Η πρώτη μεγάλη κρίση, μετά τον πόλεμο, σημειώθηκε το 2004 όπου στο «Πογκρόμ του Μαρτίου»<sup>5</sup> φονεύθηκαν 20 άτομα, μεταξύ των οποίων 11 Αλβανοί και 9 Σέρβοι και εκατοντάδες άλλοι τραυματίστηκαν (Αρβανίτης 2017). Στις 17 Φεβρουαρίου 2008 το κοινοβούλιο του Κοσόβου διακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία του, γεγονός που οδήγησε εκ

---

<sup>5</sup> Από τις 17 έως τις 19 Μαρτίου του 2004, Αλβανοί προέβησαν σε βιαιότητες κατά του σερβικού πληθυσμού στο κεντρικό Κόσοβο πυρπολώντας σπίτια Σέρβων, ορθόδοξους ναούς και μοναστήρια.

νέου σε προστριβές μεταξύ των δύο χωρών<sup>6</sup>. Προκειμένου να εξομαλυνθούν οι σχέσεις τους, ξεκίνησε μια διαδικασία διαλόγου το 2011 με τη διαμεσολάβηση της Ε.Ε., η οποία επεκτάθηκε με τη συμφωνία των Βρυξελλών το 2013.

Η μονομερής διακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, υπήρξε καταλυτική για την επιδείνωση των εθνοτικών διαφορών στην περιοχή. Δημιουργήθηκαν ελπίδες στην Αλβανική μειονότητα της τότε Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) ότι μπορεί να πετύχει ανάλογη ανεξαρτητοποίηση και τελικά, να ενωθεί σε μία ενιαία κρατική οντότητα με τους υπόλοιπους Αλβανικούς πληθυσμούς της περιοχής, αναγεννώντας έτσι το όνειρο της «Μεγάλης Αλβανίας». Τον Ιανουάριο του 2001 ένοπλες ομάδες του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού (UCK), προχώρησαν σε βομβιστική επίθεση εναντίον αστυνομικού τμήματος σε Αλβανικό χωριό της Δυτικής ΠΓΔΜ, γεγονός που οδήγησε στην κλιμάκωση των συγκρούσεων. Τα επεισόδια κατέστησαν επιτακτική την παρέμβαση των ξένων δυνάμεων και συγκεκριμένα των δυνάμεων του ΝΑΤΟ, οι οποίες άσκησαν πιέσεις για να εκτονωθεί η κρίση και να γίνει εφικτή μια συμφωνία ανάμεσα στις δύο πλευρές. Στις 13 Αυγούστου 2001 υπογράφηκε η Συμφωνία της Οχρίδας ανάμεσα στην ηγεσία της ΠΓΔΜ και των πολιτικών εκπροσώπων της Αλβανικής μειονότητας και με αυτήν εισήχθησαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις που θα οδηγούσαν στην επίλυση της κρίσης και για τον τερματισμό των συγκρούσεων. Η συμφωνία απαιτούσε συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και νομοθετικές αλλαγές, ώστε να γίνεται σαφές ότι η ΠΓΔΜ δεν είναι κράτος μιας εθνότητας, αλλά ανήκει σε όλους τους πολίτες της ανεξαρτήτως, γεγονός που ικανοποίησε μερικώς την Αλβανική μειονότητα. Ως προς το θέμα της γλώσσας, ορίστηκε η Αλβανική ως δεύτερη επίσημη γλώσσα, ενώ κάθε γλώσσα που ομιλείται σε μια περιοχή σε ποσοστό άνω του 20% έγινε επίσημη για τις συγκεκριμένες κοινότητες, με παράλληλη δέσμευση για παροχή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης για κάθε επίσημη γλωσσική ομάδα. Σε αντάλλαγμα για αυτές τις αλλαγές, ο Αλβανικός Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός (UCK) αφοπλίστηκε και το ΝΑΤΟ ανέλαβε να επιβλέπει την εφαρμογή της διαδικασίας αφοπλισμού, με την επιχείρηση «Operation Essential Harvest»<sup>7</sup>.

Το Φεβρουάριο του 2003 η ομοσπονδιακή συνέλευση της Γιουγκοσλαβίας αποφάσισε, στην προσπάθεια αναδιάταξης των σχέσεων της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, τη δημιουργία μίας χαλαρής κρατικής ένωσης, της ομοσπονδιακής Ένωσης Σερβίας και Μαυροβουνίου. Η πλευρά του Μαυροβουνίου διατήρησε το δικαίωμα διεξαγωγής δημο-

<sup>6</sup> Σύμφωνα με το υπουργείο εξωτερικών του Κοσόβου 117 κράτη έχουν αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του. (<https://www.mfa-ks.net/en/politika/483/njohjet-ndrkombtare-t-republiks-s-kosovs/483>)

<sup>7</sup> Η Επιχείρηση “Essential Harvest” ξεκίνησε στις 27 Αυγ 2001 με σκοπό τον αφοπλισμό και την καταστροφή του οπλισμού και των πυρομαχικών του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού (NLA) των Αλβανοφώνων.

ψηφίσματος για την ανεξαρτησία του και έτσι το 2006, μετά τη διεξαγωγή του, διαχωρίστηκε από την ένωση και έγινε ανεξάρτητη δημοκρατία.

Η συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα Δυτικά Βαλκάνια επισημάνθηκε με την έγκριση του Συμφώνου Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη<sup>8</sup> το 1999 και παγιώθηκε με την έναρξη της διαδικασίας σταθεροποίησης και σύνδεσης (SAP)<sup>9</sup> κατά το ίδιο έτος. Το 2003 αποτέλεσε μια χρονιά, σταθμό για την ανάπτυξη και την επικράτηση της ειρήνης στην περιοχή, καθώς πραγματοποιήθηκε η σύνοδος κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Θεσσαλονίκης. Κατά τη διάρκεια της, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαίωσε ότι οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ήταν υποψήφιος για ένταξη στην ΕΕ, αρκεί να πληρούσαν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Αν και στον πολιτικό τομέα, μέχρι σήμερα, οι μεταρρυθμίσεις αυτές έχουν υλοποιηθεί σε μεγάλο ποσοστό, ο οικονομικός τομέας αποτελεί την αχίλλειο πτέρνα των κρατών, καθώς τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα και οι χαμηλές Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ), τα έχουν οδηγήσει σε αναπτυξιακό αδιέξοδο. Όλες οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων έχουν υποβάλει αίτημα για να προσχωρήσουν στην Ε.Ε., πλην του Κοσόβου που δεν αναγνωρίζεται από το σύνολο των κρατών της Ε.Ε.. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο χορήγησε στην Αλβανία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βόρεια Μακεδονία, το καθεστώς υποψηφίων προς ένταξη χωρών, χωρίς ωστόσο να έχουν γίνει μέλη της Ε.Ε. μέχρι και σήμερα.

Όσον αφορά την πολιτική των κρατών ως προς την επέκταση του ΝΑΤΟ, τα περισσότερα επεδίωξαν την είσοδο τους στη συμμαχία, πλην της Σερβίας που ακολούθησε μια πιο φιλορωσική πολιτική. Το 2009 εντάχθηκε στη συμμαχία η Αλβανία, ενώ το Μαυροβούνιο και η Βόρεια Μακεδονία πέτυχαν την είσοδο τους το 2017 και 2020 αντίστοιχα. Η Σερβία, αν και λόγω των ιστορικών δεσμών της με της Ρωσία, δεν επιθυμεί να εισέλθει στο ΝΑΤΟ, εντούτοις από το 2006 αναπτύχθηκε μεταξύ τους συνεργασία καθώς το Βελιγράδι εντάχθηκε στο πρόγραμμα «Σύμπραξη για την Ειρήνη (PfP)<sup>10</sup>» και στο «Ευρωατλαντικό Συμβούλιο Εταιρικής Σχέσης (EAPC)<sup>11</sup>». Το Κόσσοβο φιλοδοξεί να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ, χωρίς ωστόσο να το έχει επιτύχει έως σήμερα και επιπλέον η Βοσνία το 2010 προσκλήθη-

<sup>8</sup> Δημιουργήθηκε, με στόχο τη στήριξη των χωρών της περιοχής για την ενίσχυση της ειρήνης, της σταθερότητας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της οικονομικής ευημερίας.

<sup>9</sup> Σκοπός της είναι να καταστήσει δυνατή την προοπτική ένταξης των χωρών των Δ. Βαλκανίων στην ΕΕ.

<sup>10</sup> Δημιουργήθηκε το 1994 και είναι ένα πρόγραμμα πρακτικής διμερούς συνεργασίας που επιτρέπει στους εταίρους να οικοδομήσουν μια ατομική σχέση με το ΝΑΤΟ, επιλέγοντας τις δικές τους προτεραιότητες για συνεργασία.

<sup>11</sup> Ιδρύθηκε στις 29 Μαΐου 1997, για το συντονισμό και διάλογο μεταξύ όλων των χωρών του ΝΑΤΟ και PfP.

κε να συμμετάσχει στο «Σχέδιο Δράσης Μέλους (MAP)», χωρίς όμως αυτό να προδικάζει οποιαδήποτε απόφαση για μελλοντική ένταξη.<sup>12</sup>

Επιπλέον, μια ιδιαίτερα σημαντική συμφωνία των κρατών της περιοχής για την ανάπτυξη και την ευημερία τους, ήταν η «Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου της Κεντρικής Ευρώπης (CEFTA)». Η συμφωνία υπογράφηκε στις 21 Δεκεμβρίου 1992 στην Κρακοβία της Πολωνίας και τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 1994 από τη Πολωνία, την Ουγγαρία, την Τσεχία και τη Σλοβακία. Από το 2006 και μετά την είσοδο των παραπάνω χωρών στην ΕΕ το 2004, η συνθήκη επεκτάθηκε σε όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και τη Μολδαβία. Μέσω της συνθήκης, τα κράτη μέλη εγγυώνται αμοιβαίες μειώσεις ή άρση των τελωνείων στην επικράτειά τους και την πλήρη κατάργηση των τελωνείων στο διεθνές εμπόριο. Επιπλέον, η συνθήκη προβλέπει την εναρμόνιση των νομοθετικών ρυθμίσεων για την τόνωση του ανταγωνισμού και την εξάλειψη των κρατικών μονοπωλίων.

Μια από τις τελευταίες χρονικά συμφωνίες, η οποία άνοιξε το δρόμο για την ένταξη της Βόρειας Μακεδονίας στο NATO και τη Ε.Ε., αποτέλεσε η Συμφωνία των Πρεσπών. Η Συμφωνία υπογράφηκε στις 17 Ιουνίου 2018 στις όχθες της λίμνης της Πρέσπας, μεταξύ της Ελλάδας και της πρώην ΠΓΔΜ και είχε σα στόχο να επιλύσει τη μακροχρόνια διαφωνία μεταξύ των δύο χωρών, σχετικά με τη συνταγματική ονομασία της πρώην ΠΓΔΜ. Η διαφωνία αυτή αποτέλεσε τον κύριο λόγο για τον οποίο η Αθήνα, ασκούσε βέτο στην ένταξη της ΠΓΔΜ στην Ε.Ε. και το NATO. Με την υπογραφή της συμφωνίας, τα δυο μέρη δεσμεύτηκαν να τερματίσουν τις όποιες διαφορές τους και εφεξής να ενεργούν πάντα στο πλαίσιο της καλής γειτονίας. Οι κάτοικοι όμως των δύο πλευρών δε δέχθηκαν με ιδιαίτερη ικανοποίηση την υπογραφή της συμφωνίας, και έτσι ξέσπασαν μαζικές διαδηλώσεις και στις δύο χώρες, εναντίον της. Μόνο οι Δυτικές δυνάμεις χαιρέτισαν τη συνθήκη ως μια ιστορική στιγμή και ως ένα θετικό βήμα προς την επίτευξη της ειρήνης και της σταθερότητας στην περιοχή, καθώς έτσι μείωναν τη ρωσική επιρροή. Με τη Συμφωνία των Πρεσπών η πρώην ΠΓΔΜ άλλαξε τη συνταγματική της ονομασία σε «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας»<sup>13</sup> και η χώρα μας αποδέχεται να μην αντιταχθεί στο αίτημα για ένταξη της σε διεθνείς οργανισμούς των οποίων είναι μέλος και κυρίως της Ε.Ε. και του NATO, εφόσον αυτή χρησιμοποιεί τη νέα ονομασία της. Επιπλέον, ως επίσημη γλώσσα της Βόρειας Μακεδονίας αναγνωρίζεται η «Μακεδονική γλώσσα», η οποία ανήκει στην ομάδα των Νότιων Σλαβικών

---

<sup>12</sup> Είναι ένα πρόγραμμα του NATO για την παροχή συμβουλών, βοήθειας και πρακτικής υποστήριξης προς τις χώρες που επιθυμούν να ενταχθούν στη Συμμαχία.

<sup>13</sup> Όπως επίσης μπορεί να αναφέρεται και ως «Βόρεια Μακεδονία»

γλωσσών και «δεν έχει σχέση με τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό» της Μακεδονίας<sup>14</sup>. Τέλος, μεταξύ άλλων διατάξεων, η συμφωνία προέβλεπε τη σύσταση κοινής επιτροπής για την επανεξέταση των πτυχών των σχολικών βιβλίων που ανέφεραν στοιχεία της ιστορίας που αμφισβητούνται από την άλλη χώρα. Ως αποτέλεσμα της Συμφωνίας των Πρεσπών η Βόρεια Μακεδονία στις 27 Μαρτίου 2020 έγινε μέλος του ΝΑΤΟ.

---

<sup>14</sup> <https://government.gov.gr/simfonia-ton-prespon-apantisis-se-sichna-erotimata/#1548098593235-562b8f51-480b>



## **2. Η Ρωσική πολιτική στα Δυτικά Βαλκάνια από το 2000 και μετά.**

### **2.1 Γιατί είναι σημαντικά τα Δυτικά Βαλκάνια για τη Ρωσία;**

Είναι αδιαμφισβήτητό ότι τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούσαν και θα αποτελούν και στο μέλλον μέρος των πολιτικών επιδιώξεων της Ρωσίας, στη προσπάθειά της να καθιερωθεί ως ένας πρώτης τάξεως παίκτης στις Ευρωπαϊκές υποθέσεις ασφάλειας, μαζί με άλλα μεγάλα κράτη όπως η Γερμανία, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Από τους πολέμους της Γιουγκοσλαβίας της δεκαετίας του 1990, η περιοχή ήταν στην πρώτη γραμμή των συζητήσεων για κρίσιμα ζητήματα όπως οι διατλαντικές σχέσεις, η πολιτική ασφάλειας και άμυνας της Ε.Ε. και η διεύρυνση NATO/Ε.Ε., γεγονός που δεν άφησε αδιάφορη τη ρωσική κυβέρνηση, καθώς όλα αυτά τα ζητήματα είχαν άμεσες συνέπειες για την ίδια. Η Μόσχα οδηγείται από γεωπολιτικά συμφέροντα, σε συνδυασμό με άλλους τομείς, όπως οικονομικά συμφέροντα ή ιστορικές σχέσεις με τον Νότο και κατανοεί τα Βαλκάνια ως μία ευάλωτη περιφέρεια της Ευρώπης όπου μπορεί να εδραιώσει τη βάση της, να στρατολογήσει υποστηρικτές και τελικά να μεγιστοποιήσει την επιρροή της έναντι της Δύσης.

Η φιλοδοξία της Μόσχας είναι να σταματήσει την επέκταση του NATO και της Ε.Ε. και να εδραιωθεί ως ένας κορυφαίος παράγοντας, χωρίς τον οποίο είναι αδύνατο να επιλυθούν τυχόν σοβαρά προβλήματα που ταλανίζουν την περιοχή. Είναι σαφές ότι η ίδια σκοπεύει να προκαλέσει περαιτέρω κλιμάκωση των εντάσεων και να συνεχίσει τις αποσταθεροποιητικές δραστηριότητές της, ελπίζοντας ότι με αυτόν το τρόπο θα κατευθύνει τη Δυτική εστίαση μακριά από την Ουκρανία και τις δραστηριότητές της στη μετασοβιετική ζώνη (Warsaw Institute 2019).

Η επιρροή της στη Σερβία, τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο ή αλλού είναι ένα διαπραγματευτικό κομμάτι στο στρατηγικό ανταγωνισμό της Ρωσίας με τις Δυτικές δυνάμεις. Από τη σκοπιά της Μόσχας, η προβολή ισχύος στα Βαλκάνια αποσκοπεί στην προβολή της προς τη Δύση έτσι ώστε να παρουσιάσει το μέγεθος των δυνατοτήτων της. Αν η Ευρώπη και οι Η.Π.Α. ανακατεύονται στη γειτονία της - τη Μολδαβία, την Ουκρανία, τη Γεωργία, η Ρωσία δικαιούται να κάνει το ίδιο στη δική τους. Η ισχυρή προσέγγιση της Ρωσίας στα Δυτικά Βαλκάνια τη δεκαετία του 2010 συχνά συνδέεται με την πολιτική και διπλωματική αντιπαράθεση με την Ευρώπη που προκλήθηκε από την παράνομη προσάρ-

τηση της Κριμαίας και την ακύρωση του Ρωσικού αγωγού φυσικού αερίου South Stream. (Secieru 2019).

Η ενεργός συμμετοχή στην περιοχή υπογραμμίζει τον ρόλο της Ρωσίας στην Ευρωπαϊκή ασφάλεια, ιδιαίτερα σε σημαντικά και πολιτικά θέματα όπως η επέκταση του ΝΑΤΟ, οι συνομιλίες μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου ή η κατάσταση στη Βοσνία -Ερζεγοβίνη. Αυτό απονέμει στη Μόσχα το πολυπόθητο καθεστώς μιας κορυφαίας δύναμης, τα συμφέροντα και τα δίκτυα της οποίας εξαπλώνονται σε όλη τη Γηραιά Ήπειρο αλλά και πέρα από αυτή. Επιπλέον, η αξιοποίηση της ισχύος της μπορεί να την εξυπηρετήσει, για να επιτύχει το μέγιστο κέρδος, είτε είναι διπλωματικό, είτε οικονομικό, ή απλώς επιβεβαίωση της ιδιότητας της ως απαραίτητου διεθνούς παράγοντα. Το να μη δεσμεύεται από κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία ή κανονιστικές επιδιώξεις, όπως συνέβη με τον Σοβιετικό προκάτοχό της, της δίνει ένα επιπλέον πλεονέκτημα. (Bechev 2019)

Από την άποψη της θαλάσσιας στρατηγικής, ήταν προτεραιότητα της να «ανοίξει ένα παράθυρο» στην Ευρώπη κατά μήκος του Εύξεινου Πόντου και να δημιουργηθούν ευνοϊκές συνθήκες για την εκτέλεση των μεταφορών στη λεκάνη Αζοφικής - Μαύρης Θάλασσας. Η Ρωσία ανακάλυψε ότι μπορεί να «εμπορευθεί και να οδηγήσει τη ναυτική της δύναμη μέσω των Στενών στη Μεσόγειο» σε νέα εδάφη με εύφορο και εύκρατο κλίμα. Η μεταφορά από τη Μαύρη Θάλασσα στη Μεσόγειο θα ελευθερώσει τη Ρωσία από τη γεωπολιτική της θέση που είναι κολλημένη στη γεωγραφία της ανάμεσα στις παγωμένες θάλασσες και θα της επιτρέψει να συμμετάσχει εμπορικά σε νέες περιοχές. Στο πλαίσιο αυτό, το πρόβλημα και η στρατηγική πρόσβασης στη Μεσόγειο μακροπρόθεσμα πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά ήταν ένας από τους κύριους στόχους των Ρώσων ηγετών.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Νοτιοανατολική Ευρώπη και συγκεκριμένα τα Δυτικά Βαλκάνια, βρίσκονται πολύ πέρα από αυτό που η Ρωσία θεωρεί προνομιακή σφαίρα γεωπολιτικού ενδιαφέροντος. Από οικονομική, κοινωνική και επίσης καθαρά γεωγραφική άποψη, οι πρώην Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες και η Αλβανία στρέφονται προς τη Δύση και για αυτό η μόνη επιλογή της Ρωσίας είναι να δράσει με τρόπο παρεμπόδισης για να υπονομεύσει την ΕΕ και το ΝΑΤΟ, αξιοποιώντας τα ευάλωτα σημεία των Βαλκανίων, είτε μέσω προστριβών που τροφοδοτούνται από τον εθνικισμό που κληρονομήθηκε από τη δεκαετία του 1990, είτε με τη διαφθορά στους κρατικούς οργανισμούς και τα δημόσια ιδρύματα. (Bechev 2019)

## 2.2 Εξωτερική πολιτική

Οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ανέκαθεν διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Αυτό δεν οφειλόταν μόνο στους ισχυρούς πολιτιστικούς, θρησκευτικούς και ιδεολογικούς δεσμούς με τη Ρωσία αλλά και σε γεωπολιτικούς λόγους. Από τη δεκαετία του 1990 οι εξελίξεις στην περιοχή είχαν ισχυρό αντίκτυπο στη σκέψη της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Τα Δυτικά Βαλκάνια είναι από τις τελευταίες περιοχές της Ευρώπης που δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί πλήρως στις Ευρώ-Ατλαντικές δομές και για αυτόν το λόγο αποτελούν στόχο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, που αποσκοπεί στην επιβράδυνση της διεύρυνσης της Ε.Ε. και του NATO.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, η ρωσική κυβέρνηση υπολόγιζε στην οικοδόμηση στενών σχέσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η Ρωσία ήταν, ως επί το πλείστον, παρούσα στα Δυτικά Βαλκάνια μέσω οικονομικής και πολιτιστικής διπλωματίας χαμηλής έντασης. Τα γεγονότα του 1999 με τις αεροπορικές επιχειρήσεις του NATO κατά της Γιουγκοσλαβίας είχε σημαντικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση της μετέπειτα εξωτερικής πολιτικής της. Ήταν τότε που για πρώτη φορά, το NATO χρησιμοποίησε στρατιωτική βία χωρίς την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών για ανθρωπιστικούς λόγους.

Η επέμβαση αυτή του NATO οδήγησε σε μία σειρά διαδηλώσεων που έλαβαν χώρα στη Ρωσία, οι οποίες είχαν σε μεγάλο βαθμό αντί – Δυτικό και αντί- Νατοϊκό χαρακτήρα. Κατά τη διάρκεια τους οι διαδηλωτές απαιτούσαν τη συμμετοχή της κυβέρνησης στη σύγκρουση με γνώμονα τα πολιτιστικά, θρησκευτικά και κοινά χαρακτηριστικά των λαών. Η κατάσταση στην περιοχή επιδεινώθηκε το 2008, όταν το Κόσοβο διακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία του. Η πολιτική που εφάρμοσε το Κρεμλίνο έναντι του Κοσόβου είναι σαφής και μέχρι στιγμής αναλλοίωτη. Δεδομένης της θέσης της, εξακολουθεί να διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην πολιτική κατάσταση της περιοχής. Φαίνεται να είναι προς το συμφέρον της Ρωσίας να διατηρήσει το status-quo όσον αφορά το Κόσοβο, καθώς αυτό θα της επιτρέψει να συνεχίσει να δικαιολογεί την πολιτική της έναντι της Κριμαίας αλλά και τη δράση της στην περιοχή της Νότιας Οσσετίας και της Αμπχαζίας, σύμφωνα με την οποία ο Πούτιν χρησιμοποιεί το Κόσοβο ως προηγούμενο παρέμβασης. Παράλληλα, οι αυξημένες εντάσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης για την Κριμαία και την Ουκρανία μετέτρεψαν τα Δυτικά Βαλκάνια σε μία περιοχή με μεγαλύτερο ανταγωνισμό μεταξύ των δύο. Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000 αναδύθηκε μια ολοένα και πιο δυναμική ρωσική κυβέρνηση και οι διαφωνίες μεταξύ Μόσχας και Βρυξελλών και Ουάσιγκτον άρχισαν να πολ-

λαπλασιάζονται και να συμπεριλαμβάνουν στρατιωτικά και πολιτικά ζητήματα. Η νέα αυτή προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής του Κρεμλίνου είχε επίσης αντίκτυπο στη εξωτερική πολιτική της στα Δυτικά Βαλκάνια.

Για τη Ρωσία η Σερβία δεν είναι απλά μια χώρα ενδιαφέροντος, αλλά αποτελεί σημαντική έκφραση της εξωτερικής της πολιτικής στην περιοχή. Η πολιτική της Ρωσίας έχει γίνει πιο δυναμική μετά την ανεξαρτησία του Κοσόβου και στηρίζεται στην ισχυρή διπλωματική υποστήριξη προς στη Σερβία. Ο βομβαρδισμός της Γιουγκοσλαβίας από το ΝΑΤΟ το 1999 κατά τη διάρκεια του πολέμου του Κοσόβου αποτέλεσε ένα σημείο καμπής ανάμεσα στις σχέσεις Ρωσίας και Δύσης, καθώς οι επιχειρήσεις πραγματοποιήθηκαν χωρίς την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Η Ρωσία δεν προσέφερε ποτέ στη Σερβία μια μακροπρόθεσμη βιώσιμη εναλλακτική λύση για την επίτευξη χρηστής διακυβέρνησης, σταθερότητας και οικονομικής ευημερίας σε σύγκριση με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αντίθετα, είναι επιδέξια στο να εκμεταλλεύεται βαθιά ριζωμένα τοπικά προβλήματα και να υπερασπίζεται τοπικούς πολιτικούς στόχους, όπως η σερβική κυριαρχία στο Κόσοβο. Το βέτο της Μόσχας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς υπενθυμίζει στο τοπικό και διεθνές ακροατήριο την ικανότητα της να επεμβαίνει στις αποφάσεις σε παγκόσμια επίπεδο. Μέχρι στιγμής, έχει χρησιμοποιήσει αυτό το ισχυρό εργαλείο της για να εμποδίσει την ένταξη του Κοσόβου στον ΟΗΕ, να αποτρέψει την υιοθέτηση του ψηφίσματος γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα<sup>15</sup> και να υπονομεύσει την προσπάθεια ένταξης του Κοσόβου στην Ιντερπόλ. Η Ρωσία ενδέχεται να χάσει την πολιτική επιρροή της στη Σερβία εάν η χώρα εξομαλύνει τις σχέσεις της με το Κόσοβο και συνάψει περιεκτική συμφωνία υπό την αιγίδα της Ε.Ε.. Για τους λόγους αυτούς, μπορεί να ασκήσει εκ νέου βέτο για να διατηρήσει το status quo ή να εμποδίσει την τελική διευθέτηση της διαφωνίας του Κοσόβου, προκειμένου να αναβάλει την περαιτέρω μείωση της πολιτικής επιρροής της στα Βαλκάνια.

Τον Μάιο του 2018 ο Πούτιν ήταν επίτιμος καλεσμένος στη στρατιωτική παρέλαση της Σερβίας, ο οποίος με τη σειρά του φιλοξένησε τον Πρόεδρο της Σερβίας Βούτσιτς για την παρέλαση της Ημέρας της Νίκης στη Μόσχα, γεγονός που καταδεικνύει τις καλές σχέσεις μεταξύ τους. Επιπλέον, η συμβολική επίσκεψη του Ρώσου προέδρου στη Σερβία στις 17 Ιανουαρίου 2019 βοήθησε τη Σερβική πολιτική ηγεσία στο να ανακοινώσει αρκετές διμερείς συμφωνίες υψηλού επιπέδου και να στρέψει την προσοχή του κοινού μακριά από

---

<sup>15</sup> Η Σρεμπρένιτσα είναι η μόνη περίπτωση γενοκτονίας στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία αναγνωρίστηκε από διεθνή δικαστήρια. Κατά τη γενοκτονία το 1995, δολοφονήθηκαν στη Σρεμπρένιτσα της Βοσνίας περισσότεροι από 8.000 άνδρες και αγόρια.

τις αντικυβερνητικές διαδηλώσεις που λάμβαναν χώρα από τον Δεκέμβριο του 2018 (Zuvela και Vasovic 2019 ).

Στις 4 Σεπτεμβρίου 2020 η Σερβία και το Κόσοβο υπέγραψαν στην Ουάσιγκτον μια «ιστορική» συμφωνία υπό την αιγίδα του Τραμπ. Η συμφωνία αφορούσε κυρίως οικονομικά ζητήματα, καθώς συμφώνησαν να προχωρήσουν σε αεροπορικές, σιδηροδρομικές και εμπορικές συμφωνίες, οι οποίες θα επιτρέψουν πτήσεις μεταξύ Βελιγραδίου και Πρίστινα για πρώτη φορά μετά από 27 χρόνια. Αν και ο πρόεδρος της Σερβίας Αλεξάντερ Βούτσιτς, διευκρίνισε ότι η εν λόγω συμφωνία δεν περιλαμβάνει «αμοιβαία αναγνώριση» μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου, εντούτοις χαρακτήρισε τις συνομιλίες ως μεγάλη νίκη για την χώρα του και ως ένα βήμα για την δημιουργία στενότερων δεσμών με τις Η.Π.Α. (www.liberal.gr 2020). Το γεγονός αυτό οδήγησε στον εκνευρισμό της Μόσχας, γεγονός που φάνηκε στα ρωσικά ΜΜΕ, καθώς προέβλεψαν «σοβαρές γεωπολιτικές επιπτώσεις» που ίσως επηρεάσουν και τον ανεφοδιασμό της σερβικής αγοράς ενέργειας από το ρωσικό αέριο. Επιπλέον η εκπρόσωπος τύπου του ρωσικού υπουργείου Εξωτερικών Μαρία Ζαχάροβα ανάρτησε σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης, μια φωτογραφία του Σέρβου Προέδρου σε στάση απολογίας, μπροστά στο Οβάλ γραφείο, δηλώνοντας έτσι την αντίθεση της στην συμφωνία (The Associated Press 2020).

Ενώ η ρωσική παρουσία στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων έχει οικοδομηθεί αποκλειστικά στους στενούς δεσμούς με τη Σερβία, εντούτοις, και στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη υπάρχει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού (Βόσνιοι Σέρβοι) που τη θεωρεί ιστορικό της σύμμαχο. Το ενδιαφέρον της για την περιοχή αυξήθηκε όταν οι Η.Π.Α. υποστήριξαν τη διακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008. Έκτοτε, η Ρωσία αύξησε σταθερά την επιρροή της στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, σχεδόν αποκλειστικά μέσω του βασικού ηγέτη των Σερβοβόσνιων, Μίλοραντ Ντόντικ<sup>16</sup> λόγω των καλών σχέσεων που είχε με τον Πούτιν. Το 2014 η Ρωσία απείχε από τη ψηφοφορία για την τακτική ετήσια παράταση της ειρηνευτικής αποστολής «Althea»<sup>17</sup> στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, γεγονός που καταδεικνύει ότι η Ρωσία μπορεί να διαδραματίσει έναν πολύ διασπαστικό ρόλο στη περιοχή. Το 2016 υποστήριξε το εξαιρετικά αμφιλεγόμενο δημοψήφισμα για τη διατήρηση της «Εθνικής Ημέρας της Δημοκρατίας Σέρπσκα» ενώ το Συνταγματικό Δικαστήριο της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης την είχε απαγορεύσει.

<sup>16</sup> Ο Μίλοραντ Ντόντικ είναι Σέρβοβόσνιος πολιτικός, που διατέλεσε πρόεδρος της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας από το 2010 έως το 2018 και από το 2018 μέχρι και σήμερα είναι πρόεδρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

<sup>17</sup> Σκοπός της αποστολής είναι η υποστήριξη της εκπαίδευσης των Ενόπλων Δυνάμεων της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης και η συμβολή της στη δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για τη χώρα.

Τα τελευταία χρόνια, Ρώσοι αξιωματούχοι προσπάθησαν να καθιερώσουν καλύτερες σχέσεις με μερικούς άλλους αξιωματούχους της Σερβικής Δημοκρατία της Βοσνίας αλλά χωρίς επιτυχία, καθώς η Μόσχα έχει επανειλημμένα διαπιστώσει ότι ο Ντόντικ είναι ο πιο πολιτικά ικανός παράγοντας στην περιοχή. Έτσι, ο Ρώσος πρόεδρος Πούτιν πραγματοποίησε μια σειρά επαφών με τον Μίλοραντ Ντόντικ και είναι χαρακτηριστικό ότι τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί τουλάχιστον εννέα συναντήσεις, με την τελευταία να έχει λάβει χώρα στις 17 Ιανουαρίου 2019.

Η Ρωσία αναμείχθηκε στα πολιτικά δρώμενα της Βόρειας Μακεδονίας κατά την περίοδο όπου ήταν σε έξαρση οι διαδικασίες για την αλλαγή του ονόματός της. Το 2008 το βέτο της Ελληνικής πλευράς στην προσπάθεια ένταξης της Βόρειας Μακεδονίας (τότε ΠΓΔΜ) στο ΝΑΤΟ καθώς και η παρατεταμένη αναστολή της ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση λόγω της διαφωνίας για την ονομασία της χώρας με την Ελλάδα, ενθάρρυνε την εξωτερική πολιτική του Κρεμλίνου. Μεγάλο μέρος των πολιτών αρχίσαν να εκφράζουν την αντίθεσή τους με την πολιτική που εφάρμοζε το ΝΑΤΟ και η Ε.Ε. και πλήθαιναν οι φωνές που ζητούσαν να στραφεί η χώρα προς τη Ρωσία.

Σε αυτόν το τομέα, οι προσπάθειες επιρροής της Ρωσίας ήταν ιδιαίτερα έντονες εν όψει του δημοψηφίσματος του 2018 για την αλλαγή του συνταγματικού ονόματος από ΠΓΔΜ σε Βόρεια Μακεδονία, όπου ενήργησε με σκοπό να το ανατρέψει. Παρ' όλα αυτά, στις 17 Ιουνίου 2018 η κυβέρνηση της τότε ΠΓΔΜ συμφώνησε στην αλλαγή του ονόματός της σε «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας», ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την πρόσκλησή της στο ΝΑΤΟ και την έναρξη συνομιλιών για την ένταξή της στην Ε.Ε.. Όμως, η πρόσκληση, η οποία παρατάθηκε κατά τη σύνοδο κορυφής του ΝΑΤΟ το 2018 στις Βρυξέλλες, προϋπέθετε την πλήρη εφαρμογή των διατάξεων που περιγράφονται στη Συμφωνία των Πρεσπών, η οποία περιλάμβανε δημοψήφισμα αλλαγής ονόματος που ορίστηκε για τις 30 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Η κυβέρνηση της ΠΓΔΜ κατηγόρησε τη ρωσική πλευρά εν όψει του δημοψηφίσματος ότι προσπαθούσε να δημιουργήσει κωλύματα στη συμφωνία, υποστηρίζοντας ότι Ρώσοι επιχειρηματίες χρημάτιζαν νέους και τους προέτρεπαν να διαμαρτυρηθούν και να δημιουργήσουν αναστάτωση.

Οι σχέσεις της Ρωσίας με το Μαυροβούνιο είναι παραδοσιακά καλές και η Μόσχα ήταν από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν την κήρυξη ανεξαρτησίας του, στις 11 Ιουνίου 2006. Τα τελευταία χρόνια, όμως, βλέπουμε μια σταδιακή επιδείνωση των σχέσεών τους που οδηγήθηκαν από τις κυρώσεις της Ε.Ε. κατά της Ρωσίας το 2014 καθώς και την ένταξη του Μαυροβουνίου στο ΝΑΤΟ. Το κύριο όμως γεγονός που αποτέλεσε το κείμενο

πλήγμα στις σχέσεις τους ήταν το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016 όπου στην προσπάθεια δολοφονίας του σημερινού Πρόεδρου, Μίλο Ντουκάνοβιτς (Milo Đukanović)<sup>18</sup> από Σέρβους εθνικιστές, κατηγορήθηκαν ότι συμμετείχαν και δύο Ρώσοι αξιωματικοί των μυστικών υπηρεσιών. Παρά τον φιλοδυτικό προσανατολισμό του Μαυροβουνίου και την ένταξή του στο NATO, η Ρωσία εξακολουθεί να έχει σημαντική πολιτική και οικονομική επιρροή στη χώρα χάρη στη μεγάλη παρουσία Ρώσων υπηκόων. Η Ρωσία έχει ιδρύσει πολυάριθμα πολιτιστικά ιδρύματα και ιδρύματα εκμάθησης γλωσσών σε ολόκληρη τη χώρα, όπως το Ίδρυμα Russkiy Mir ή το πολιτιστικό κέντρο Bar. Παράλληλα, παρέχει στήριξη σε φιλορωσικά Σερβικά εθνικιστικά κόμματα της αντιπολίτευσης του Μαυροβουνίου που διατηρούν στενές σχέσεις με τη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία, τα όποια αποτελούν σημαντικό εκφραστή των αντι-Ευρωπαϊκών και αντι-Νατοϊκών συναισθημάτων της (Sinanović 2020).

### 2.3 Ενεργειακή πολιτική

Σε ένα συνεχώς εξελισσόμενο διεθνές σύστημα, ένας από τους πιο σημαντικούς συντελεστές ισχύος αποτελεί ο έλεγχος των πηγών ενέργειας και ιδιαίτερα ο έλεγχος των υδρογονανθράκων. Η αποδεδειγμένη ικανότητα της Μόσχας να μετατρέπει την ενέργεια σε διπλωματικό εργαλείο αντικατοπτρίζει τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζουν οι υδρογονάνθρακες στη ρωσική οικονομία και εξωτερική πολιτική. Η παρουσία της στον ενεργειακό τομέα της περιοχής αποτελεί το κύριο οικονομικό εργαλείο επιρροής της και, εκτός από οικονομικούς παράγοντες, οι Ρωσικές ενεργειακές επενδύσεις μπορούν να επηρεάσουν τις πολιτικές διαδικασίες στην περιοχή. Όσον αφορά τα οικονομικά συμφέροντα της στον ενεργειακό τομέα είναι τεράστια καθώς θεωρείται ο σημαντικότερος τομέας δράσης της, λόγω των τεράστιων αποθεμάτων που διαθέτει. Το Κρεμλίνο έχει σημαντική επιρροή στον ενεργειακό τομέα στα Δυτικά Βαλκάνια, ιδιαίτερα στη Σερβία, τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και τη Βόρεια Μακεδονία, όπου το αργό πετρέλαιο και το φυσικό αέριο αποτελούν μεταξύ 75 % και 95 % των εισαγωγών από τη Ρωσία.

Ωστόσο, θα ήταν παραπλανητικό να μιλάμε για ρωσική κυριαρχία στον τομέα της ενέργειας ή του φυσικού αερίου. Οι χώρες της περιοχής διαφοροποιούν τις διαδρομές προμηθειών τους, για παράδειγμα μέσω του Αγωγού Trans Adriatic Pipeline (TAP)<sup>19</sup> και του αγωγού ανατολικής Μεσογείου (EastMed). Για να αντισταθμίσει τα παραπάνω η Ρωσία επιδιώκει να ενισχύσει την ενεργειακή της θέση στην περιοχή μέσω ενός μεγάλου έρ-

<sup>18</sup> Ο Μίλο Ντουκάνβιτς είναι Μαυροβούνιος πολιτικός και από το 2018 μέχρι και σήμερα είναι ο Πρόεδρος του Μαυροβουνίου.

<sup>19</sup> Ο αγωγός ξεκινάει από την Ελλάδα και καταλήγει στην Ιταλία δια μέσου της Αλβανίας.

γου αγωγού φυσικού αερίου που θα διέρχεται από τη Μαύρη Θάλασσα και θα εφοδιάζει τόσο την υπόψη περιοχή όσο και το μεγαλύτερο μέρος της Ευρωπαϊκής Ηπείρου.

Μετά τις διαφωνίες για το φυσικό αέριο μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας που ξεκίνησαν το 2005, η Μόσχα ήλπιζε να μειώσει την εξάρτησή της από την Ουκρανία ως κράτος διέλευσης για εξαγωγές φυσικού αερίου, χτίζοντας εν μέρει μια εναλλακτική οδό μέσω της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Έτσι πραγματοποιήθηκε μια προσέγγιση με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων για τη δημιουργία ενός νέου αγωγού.

Η πρώτη προσπάθεια της Ρωσίας να υλοποιήσει αυτό το σχέδιο ήταν ο αγωγός South Stream, ο οποίος ανακοινώθηκε αρχικά το 2006 και θα εφοδιάζε τις ευρωπαϊκές αγορές με φυσικό αέριο από τη Ρωσία και την Ασία. Ο αγωγός είχε προγραμματιστεί να κατευθυνθεί από τη Νότια Ρωσία στη Μαύρη Θάλασσα, από εκεί στη Βουλγαρία και στη συνέχεια να συνδεθεί με τους ήδη υπάρχοντες αγωγούς που διέσχιζαν αφενός την Ελλάδα και την Ιταλία και αφετέρου τη Σερβία-Σλοβενία-Ουγγαρία και Αυστρία. Το εν λόγω έργο, καθώς και η φιλοδοξία της κατασκευάστριας εταιρίας Gazprom να ενισχύσει τη θέση της στις Ευρωπαϊκές αγορές, θεωρήθηκαν ως άμεσος ανταγωνιστής του αγωγού Nabucco<sup>20</sup>, τον οποίο η Ε.Ε. στήριζε οικονομικά και οι Η.Π.Α. πολιτικά (Vogel 2009). Η ιδέα του αγωγού είχε μεγάλη αξία, δεδομένου ότι η διαμετακόμιση μέσω της Ουκρανίας είχε διακυβευτεί από τις επαναλαμβανόμενες κρίσεις μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας. Ωστόσο, ο South Stream καθυστέρησε πολλές φορές και τελικά το έργο έκλεισε πριν ολοκληρωθεί. Αυτή η ρωσική αποτυχία κατέδειξε σαφώς και την επιρροή της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αυξάνονταν στην περιοχή εκείνη την περίοδο.

Την 1η Δεκεμβρίου 2014, σε συνέντευξη Τύπου στην Άγκυρα, ο Πρόεδρος Βλαντιμίρ Πούτιν ανακοίνωσε ότι η Ρωσία εγκατέλειψε την κατασκευή του South Stream λόγω των αντιρρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το έργο. Η πολιτική που ακολουθεί παραδοσιακά η Ρωσία και είναι η κατοχή του πλειοψηφικού πακέτου στα έργα που χρηματοδοτεί, αντιβαίνει στην πολιτική που εφαρμόζει η Ε.Ε. για την καταπολέμηση των μονοπωλίων. Επιπλέον, δεν είναι λίγες οι απόψεις που ισχυρίζονται ότι η Ε.Ε. αντιτάχθηκε στον εν λόγω αγωγό εξαιτίας της Ρωσικής στάσης στην κρίση της Ουκρανίας (www.bbc.com 2014) Με την ακύρωση του SouthStream το Κρεμλίνο ανέφερε ότι θα επικεντρωθεί στη δημιουργία μια νέας διαδρομής διαμετακόμισης φυσικού αερίου. Πράγματι, αμέσως μετά, η Μόσχα ανακοίνωσε ότι θα ξεκινήσει να εργάζεται για την κατασκευή ενός νέου αγωγού τον TurkStream, ο οποίος θα περάσει προς τα Δυτικά Βαλκάνια και από εκεί στην Ε.Ε., σε

---

<sup>20</sup> Το έργο του αγωγού Nabucco βασιζόταν στην ιδέα να φέρει αέριο από την Κασπία ή τη Μέση Ανατολή μέσω Τουρκίας στην ΕΕ.



στενή συνεργασία με την Τουρκία. Κατά συνέπεια υπεγράφη μνημόνιο κατανόησης και συνεργασίας μεταξύ της Gazprom και της BOTAŞ, για την κατασκευή του αγωγού, η οποία ξεκίνησε τον Μάιο του 2017.

Σύμφωνα με τα επίσημα σχέδια, ο αγωγός θα έχει δύο άξονες με συνδυασμένη χωρητικότητα μετάδοσης 31,5 δις κυβικών μέτρων φυσικού αερίου. Ο πρώτος θα παραδώσει αέριο στην Τουρκία για τις ανάγκες της, ενώ ο δεύτερος προορίζεται για διαμετακόμιση αερίου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ευρώπη μέσω Τουρκικού εδάφους. Ο αγωγός θα διασχίσει τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Ουγγαρία και θα καταλήξει στην Αυστρία. Με την έναρξη λειτουργίας του αγωγού τον Ιανουάριο του 2020 κλείδωσε η κυριαρχία της ρωσικής ενεργειακής επιρροής σε μεγάλο μέρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και την κατέστησε ως τον μεγαλύτερο προμηθευτή φυσικού αερίου της γηραιάς ηπείρου. Πολλά ΜΜΕ στη Σερβία και στα υπόλοιπα Δυτικά Βαλκάνια αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα τα παραπάνω, καθώς παρόμοια επενδυτικά προγράμματα, όπως ο South Stream, ακυρώθηκαν λόγω Δυτικών συμφερόντων, και οδήγησαν τις κυβερνήσεις στην απώλεια εσόδων από τα τέλη διέλευσης συμπεριλαμβανομένων και άλλων πιθανόν οικονομικών οφελών.

Παράλληλα με τα έργα κατασκευής αγωγών και διανομής φυσικού αερίου, η Μόσχα έχει και άλλα συμφέροντα στον ενεργειακό τομέα των Δυτικών Βαλκανίων. Από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, οι Ρωσικές επενδύσεις σε εταιρίες και οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στον ενεργειακό τομέα της περιοχής, παρουσίασαν κατακόρυφη αύξηση. Οι περισσότερες επενδύσεις επικεντρώθηκαν στην απόκτηση μεριδίου ή ακόμη και στον έλεγχο εταιριών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, διυλιστήρια και σε πωλήσεις καυσίμων. Το 2003 η ρωσική επιχείρηση ενέργειας LUKoil απέκτησε το 79,5% της Beopetrol της Σερβίας που δραστηριοποιείται στον τομέα των πετρελαιοειδών ([www.lukoil.com](http://www.lukoil.com) 2003). Με την εξαγορά της η εταιρεία κατάφερε να επεκταθεί περαιτέρω στην περιοχή και από το 2018 διαθέτει ένα μεγάλο δίκτυο το οποίο αποτελείται από 13 θυγατρικές, δύο διυλιστήρια πετρελαίου και 350 πρατήρια καυσίμων σε όλα τα Δυτικά Βαλκάνια. Το 2007 η LUKoil εξαγόρασε το διυλιστήριο πετρελαίου Brod και την εταιρία παραγωγής ελαιολιπαντικών Modriča που βρίσκονται στο Βόρειο τμήμα της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης. Παρά τη οικονομική διείσδυση στην αγορά της περιοχής, ορισμένες από τις σημαντικότερες επενδύσεις της Ρωσίας έχουν αποδειχθεί ότι δεν είναι ιδιαίτερα επικερδείς. Η Zarubezneft έχει αναφέρει σημαντικές οικονομικές απώλειες στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, το γεγονός όμως αυτό δεν έχει σηματοδοτήσει καμία πρόθεση να αποχωρήσει, καθόσον η δράση της εξυπηρετεί και πολιτικούς σκοπούς εκτός από τους οικονομικούς (Lakic 2018).

Στις 24 Δεκεμβρίου 2008 η κυβέρνηση της Σερβίας και η Gazprom υπέγραψαν συμφωνία για την απόκτηση του 51% των μετοχών της Naftna Industrija Srbije (NIS) έναντι 400 εκατομμυρίων ευρώ. Συνολικά η Ρωσική πλευρά επένδυσε περίπου 600 εκατομμύρια ευρώ στην επιχείρηση για την αναβάθμιση και την επέκτασή της και από το 2018 και έτσι η Gazprom κατέχει συνολικά το 56,15% των μετοχών της NIS ([www.gazprom-neft.com](http://www.gazprom-neft.com) 2009). Η προσφορά της Gazprom για τη NIS δεν ανακοινώθηκε δημόσια και δεν εφαρμόστηκε μια διαφανής διαδικασία, όπως συνήθίζεται, για συμφωνίες αυτής της τάξης μεγέθους. Μέσω της εξαγοράς, η Gazprom έχει αποκτήσει περιουσιακά στοιχεία, μεταξύ των οποίων εγκαταστάσεις αποθήκευσης, γεωτρήσεων και δικαιώματα εξορύξεων σε πολλές περιοχές των Δυτικών Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένων της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης και της Κροατίας ([www.gazprom-neft.com](http://www.gazprom-neft.com) 2009).

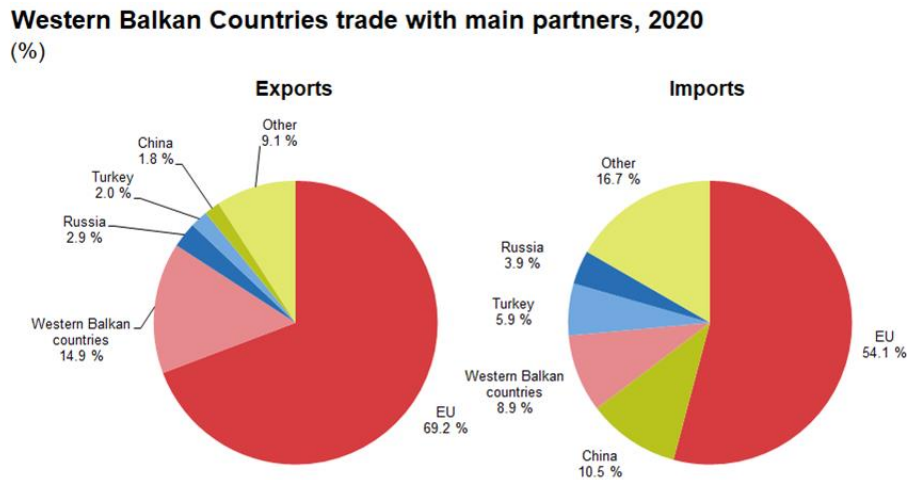
Η Ρωσία ασκεί αξιοσημείωτη επιρροή μέσω της ενέργειας στη Σερβία, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Βοσνία -Ερζεγοβίνη, καλύπτοντας σχεδόν το 100% της ζήτησης φυσικού αερίου. Παρόλα αυτά όμως, η δράση της δεν είναι πάντα μια ευπρόσδεκτη εξέλιξη για τους κάτοικους των περιοχών. Ο Σερβικός λαός θεώρησε με ανησυχία ότι μετά την πώληση της NIS στη Gazprom, η εταιρία θα ελέγχει έμμεσα περίπου το ένα τέταρτο του κρατικού προϋπολογισμού της Σερβίας, που προέρχεται από φόρους από την πώληση καυσίμων και άλλων προϊόντων που παρήγαγε η NIS. Παράλληλα, δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν ότι η δράση της Ρωσίας θα οδηγήσει σε κλιμάκωση των προστριβών με την Ευρώπη, κάτι το οποίο επιθυμούν να αποφύγουν.

Η Νοτιοανατολική Ευρώπη έχει αποδείξει περίτρανα ότι η χρήση ενέργειας στη ρωσική εξωτερική πολιτική αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο στις προσπάθειες της να αποκτήσει εκ νέου την ιδιότητα ενός ισχυρού παράγοντα στην παγκόσμια πολιτική σκηνή. Για να μπορέσουν οι αγωγοί να συμβάλουν στις προσπάθειές αυτές της Μόσχας, δεν απαιτείται μόνο ενεργειακή ροή, αλλά και πολιτική επιρροή και στήριξη. (Ρέλιπς 2009)

## **2.4 Οικονομική Πολιτική**

Η οικονομική πολιτική της Ρωσίας στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων έχει γεωπολιτικό χαρακτήρα. Στόχος της είναι να διατηρήσει τις θέσεις της και μην επιτρέψει την είσοδο των Δυτικών χωρών (ΗΠΑ, ΕΕ) στην περιοχή, όσο αυτό είναι δυνατόν. Τα τελευταία χρόνια η οικονομική παρουσία της στην περιοχή έχει μειωθεί αισθητά, το γεγονός όμως αυτό δεν θα πρέπει να υποτιμάται. Σε σχέση με άλλους δρώντες στην περιοχή, η ρωσική

οικονομική παρουσία υστερεί κατά πολύ της παρουσίας της Ε.Ε., βρίσκεται πίσω από την Κινεζική, ενώ για το 2020 βρίσκεται πίσω και από την τουρκική παρουσία (Εικόνα 2).



Source: Eurostat (online data code: Comext data code : DS-056697)

eurostat 

Εικόνα 2. Εισαγωγές – Εξαγωγές των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων. (Πηγή : EUROSTAT)

Η οικονομική δραστηριότητα εντοπίζεται στον τομέα της ενέργειας που σας αναλύθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, αλλά και στον εξαγωγικό τομέα και στον τομέα των επιχειρήσεων. Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων έντονη δραστηριότητα στην αγορά ακινήτων κυρίως από Ρώσους υπηκόους. Η δράση αυτή είχε μεγάλο αντίκτυπο στη διαμόρφωση των τιμών αγοραπωλησίας ακινήτων, αλλά και στην εκτόξευση του τουρισμού σε αρκετές χώρες, ιδιαίτερα στο Μαυροβούνιο. Για τη Μόσχα είναι μια ελκυστική περιοχή λόγω των χαμηλών τιμών των ακινήτων, της στενά συνδεδεμένης γλώσσας, της κουλτούρας των σλαβικών χωρών και της γεωγραφικής εγγύτητας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με ορισμένες έρευνες, περισσότερο από το 40% της ακίνητης περιουσίας στο Μαυροβούνιο ανήκει σε Ρώσους, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων πρώην πολιτικών και δισεκατομμυριούχων, οι οποίοι αγόρασαν γη και διαμερίσματα, ιδιαίτερα κατά μήκος των ακτών της Αδριατικής (Kajosevic 2020). Κατόπιν των παραπάνω, είναι αξιοσημείωτο ότι μέχρι το 2016, περίπου το ένα τρίτο από όλες τις ξένες εταιρείες που είναι εγγεγραμμένες και δραστηριοποιούνται στο Μαυροβούνιο ήταν Ρωσικές, καθιστώντας την εκείνη τη Βαλκανική χώρα με τη μεγαλύτερη ρωσική επένδυση.

Στο τομέα του Τουρισμού η κατάργηση της υποχρέωσης χορήγησης VISA για τους Ρώσους πολίτες τους έδωσε τη δυνατότητα να επισκέπτονται αλλά και να επενδύουν ευκολότερα στην περιοχή. Έτσι παρατηρήθηκε μια σημαντική αύξηση των επισκεπτών από

τη Ρωσία. Στο Μαυροβούνιο ο τουρισμός αντιπροσωπεύει το 20% του ΑΕΠ της χώρας με το 28% των τουριστών να προέρχεται από τη Ρωσία. (Warsaw Institute 2019)

Στον τραπεζικό τομέα οι επενδύσεις στην περιοχή ήταν σημαντικές. Το 2012 η μεγαλύτερη τράπεζα της Ρωσίας που ελέγχεται από την κεντρική τράπεζα της χώρας, η Sberbank, αγόρασε<sup>21</sup> τη Volksbank International, πρώην θυγατρική του Αυστριακού τραπεζικού ομίλου στην Ανατολική Ευρώπη, που τώρα ονομάζεται Sberbank Europe. Αυτό τους έδωσε πρόσβαση στις ελκυστικές και αναπτυσσόμενες αγορές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως πλατφόρμα για περαιτέρω εξαγορές στο μέλλον. Η αγορά της Volksbank έδωσε τη δυνατότητα στη Sberbank να αυξήσει το πελατολόγιο της κατά 600.000 σε όλη την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, με ένα δίκτυο 291 υποκαταστημάτων στην περιοχή.

Στον εμπορικό τομέα, τέσσερις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων Μαυροβούνιο, Αλβανία, Βοσνία - Ερζεγοβίνη και Σερβία, έχουν υπογράψει συμφωνίες με τη Ρωσία. Μια από τις μεγαλύτερες Ρωσικές οικονομικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια και η μεγαλύτερη επένδυση στο Σερβικό σιδηροδρομικό δίκτυο για δεκαετίες υλοποιήθηκε το 2013, όταν η Ρωσία χρηματοδότησε τη Σερβία με το ποσό των 800 εκατομμυρίων δολαρίων για τον εκσυγχρονισμό της σιδηροδρομικής υποδομής της χώρας. Το υπόψη έργο δημιούργησε έναν πλήρως αναπτυγμένο μεταφορικό διάδρομο με πρόσβαση σε πολλές περιοχές της χώρας, αυξάνοντας έτσι την προσβασιμότητα των μεταφορών για τον πληθυσμό της Σερβίας. Από το 2013 και μετά οι Σερβικές Σιδηροδρομικές Υποδομές και οι Ρωσικοί Σιδηρόδρομοι έχουν υπογράψει επιμέρους συμφωνίες για τον εκσυγχρονισμό των Σερβικών σιδηροδρόμων γεγονός που καταδεικνύει την αξία που δίνει η Ρωσική πλευρά. (Chiandoni 2013) Το ενδιαφέρον της Μόσχας για τα περιφερειακά δίκτυα μεταφορών παραλληλίζεται με το παρόμοιο ενδιαφέρον της Κίνας και αποσκοπεί πέρα από την εξάρτηση των χωρών από την ίδια και στη χρήση του για τη μεταφορά εμπορευμάτων αλλά και καυσίμων.

Στον τομέα των επενδύσεων το 2005 ο Ρώσος επιχειρηματίας Oleg Deripaska απέκτησε το Kombinat Aluminijsma Podgorica (KAP)<sup>22</sup>, ένα εργοστάσιο αλουμινίου στα περίχωρα της πρωτεύουσας του Μαυροβουνίου, το οποίο αποτελούσε και τη μεγαλύτερη εταιρία στη συγκεκριμένη χώρα με 2000 εργαζόμενους. Είναι αξιοσημείωτο ότι το συγκεκριμένο εργοστάσιο αντιπροσώπευε το 15% του ΑΕΠ της χώρας για το έτος 2005 και απασχολούνται περισσότεροι από 50.000 άνθρωποι.

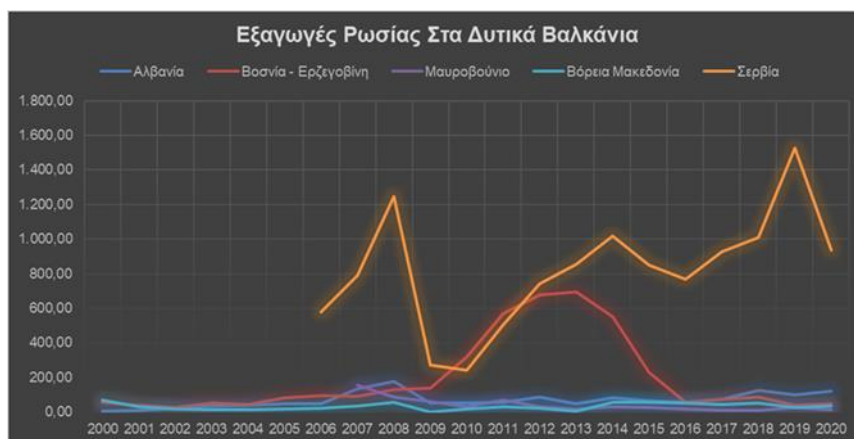
<sup>21</sup> <https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904836104576558130117484412>

<sup>22</sup> <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro>

Για τη Ρωσία η Σερβία, η παραμένει ένας από τους βασικούς εταίρους στο εμπόριο και τις επενδύσεις, ξεπερνώντας τις χώρες της CEFTA και την Ε.Ε.. Υπάρχει μια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών μεταξύ της ρωσικής Ομοσπονδίας και της Σερβίας, αλλά αυτό δεν οδήγησε σε υψηλά επίπεδα εμπορίου αγαθών μεταξύ των χωρών, με εξαίρεση την ενέργεια, όπου οι συναλλαγές τους ξεπερνούσαν το 60% των συνολικών. Η ενεργειακή εξάρτηση της Σερβίας από τη Ρωσία σημαίνει ότι η Μόσχα είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Σερβίας ([www.globaleedge.msu.edu](http://www.globaleedge.msu.edu) χ.χ.). Το 2005, που η ρωσική εταιρεία Lukoil άνοιξε τους πρώτους σταθμούς καυσίμων στη Σερβία, οι οικονομικές δραστηριότητες της Ρωσίας αυξήθηκαν και αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως η αφετηρία για την οικονομική αντεπίθεση της Ρωσίας σε ολόκληρη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Μετά την προσάρτηση της Κριμαίας η επιβολή κυρώσεων στη ρωσική οικονομία έδωσαν επίσης μια εικόνα των πολιτικών και οικονομικών δεσμών του Κρεμλίνου με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων η Αλβανία και το Μαυροβούνιο ακολούθησαν τη Δυτική στάση επιβάλλοντας και αυτές κυρώσεις, ενώ η Βοσνία - Ερζεγοβίνη, η Βόρεια Μακεδονία και η Σερβία αρνήθηκαν να το πράξουν. (SAMOKHVALOV, Russia in the Balkans: Great Power 2019).

Συνολικά, ενώ η Ρωσία παραμένει σημαντικός οικονομικός παράγοντας στην περιοχή μέσω των σημαντικών εξαγωγών της σε στρατηγικούς τομείς όπως η ενέργεια, η βαριά βιομηχανία, τα ορυχεία και οι τράπεζες, όμως με την προοπτική των χωρών για είσοδο στην Ε.Ε. είναι πιθανό ότι η οικονομική παρουσία της Ρωσίας ως εμπορικού εταίρου και επενδυτή στα Δυτικά Βαλκάνια θα μειωθεί σε σύγκριση με άλλες μεγάλες δυνάμεις και κυρίως την Ε.Ε..



Εικόνα 3. Εξαγωγές της Ρωσίας στα Δυτικά Βαλκάνια. (Πηγή : Eurostat )

## 2.5 Αμυντική Πολιτική

Πέρα από τους άλλους τομείς της ήπιας διπλωματίας της Ρωσίας στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, η παρουσία της στην περιοχή είναι επίσης αισθητή και στο τομέα της άμυνας και της ασφάλειας. Μετά τους αιματηρούς πολέμους της δεκαετίας του 1990, η Μόσχα αποδέχθηκε, αρχικά τον ειρηνευτικό και σταθεροποιητικό ρόλο του ΝΑΤΟ και γι' αυτό αποφάσισε το 2003 να αποσύρει τα στρατεύματά της από διεθνείς ειρηνευτικές αποστολές σε Βοσνία - Ερζεγοβίνη και Κόσοβο, ισχυριζόμενη βέβαια ότι οι δυνάμεις της πέτυχαν τον στόχο τους που ήταν η εγκαθίδρυση της ειρήνης στην περιοχή.

Οι παραδοσιακοί δεσμοί της Ρωσίας με τη Σερβία και τη Σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας, η σχέση μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου, καθώς επίσης η εύθραυστη πολιτική κατάσταση και οι συνεχείς εθνικές διαιρέσεις στη Βοσνία Ερζεγοβίνη της παρέχουν την ευκαιρία να επηρεάσει τις εξελίξεις ασφαλείας σε αυτές τις χώρες. Υποστηρίζοντας τη Σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας σε θέματα ασφαλείας, είναι σε θέση να εμποδίσει ή να επιβραδύνει την Ευρωατλαντική ενσωμάτωση, συμπεριλαμβανομένης της ένταξης στο ΝΑΤΟ, των χωρών της περιοχής.

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η παρουσία της Μόσχας στον τομέα της άμυνας στην περιοχή δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Οι σχέσεις της με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων στον τομέα αυτό επικεντρώνονται κυρίως στην προμήθεια όπλων και στην παροχή στρατιωτικής εκπαίδευσης μέσω διεξαγωγής κοινών ασκήσεων κυρίως με τρεις χώρες, τη Σερβία, το Κόσοβο και τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη.

Το 2013, η Ρωσία και η Σερβία σύναψαν διμερή συμφωνία αμυντικής συνεργασίας, δεσμεύοντας τους στρατούς τους να διεξάγουν κοινές τακτικές στρατιωτικές ασκήσεις. Επίσης, η Σερβία έχει λάβει καθεστώς παρατηρητή στον Οργανισμό Συλλογικής Συνθήκης Ασφαλείας, ένα στρατιωτικό σύμφωνο το οποίο συγκεντρώνει μέρος των πρώην Σοβιετικών δημοκρατιών υπό την αιγίδα της Μόσχας. Το 2017, όταν ο Σέρβος πρόεδρος Αλεξάνταρ Βούτσιτς γύρισε από την πρώτη του επίσκεψη στη Μόσχα μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρωθυπουργός της Σερβίας, δήλωσε ότι οι ηγέτες των δύο χωρών συμφώνησαν σε υψηλό επίπεδο στρατιωτικής συνεργασίας που αφορούσε, εκτός των άλλων, και την προμήθεια έξι ελικοπτέρων Mi-17, πυραυλικών συστημάτων Buk-M1 και Buk-M2 και πιθανώς συστημάτων αεράμυνας S-300 από τη Λευκορωσία. (Warsaw Institute 2019)

Τον Σεπτέμβριο του 2017, η Σερβία έλαβε μέρος στις ασκήσεις του Οργανισμού Συλλογικής Συνθήκης Ασφαλείας που πραγματοποιήθηκαν στο Καζακστάν. Μέχρι σήμερα

οι δύο χώρες έχουν συμμετάσχει σε πολλές κοινές στρατιωτικές ασκήσεις τόσο στο έδαφος της Ρωσίας, όσο και σε αυτό της Σερβίας. Η πιο πρόσφατη έλαβε χώρα στις 20 Μαΐου 2021, όταν πραγματοποιήθηκε μία κοινή εκπαιδευτική άσκηση ειδικών μονάδων των Σερβικών Ενόπλων Δυνάμεων και των Ρωσικών Ενόπλων Δυνάμεων με την ονομασία Joint Responce 2021. Σκοπός της άσκησης ήταν η εκπαίδευση μονάδων και δομών διοίκησης, η ανταλλαγή εμπειριών και η μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων στον σύγχρονο αγώνα κατά της τρομοκρατίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι την ίδια περίοδο βρισκόταν σε εξέλιξη μια τεράστια στρατιωτική άσκηση υπό την ηγεσία των Η.Π.Α. που περιελάμβανε δυνάμεις από 26 κράτη, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, των χωρών του NATO και των συμμάχων τους, και διεξήχθη σε περισσότερες από 30 περιοχές εκπαίδευσης σε 12 χώρες, συμπεριλαμβανομένων και χωρών των Δυτικών Βαλκανίων. Ταυτόχρονα, οι σχέσεις μεταξύ Σερβίας και NATO έχουν βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια. Αν και η ένταξη πιθανότατα θα παραμείνει εκτός ημερήσιας διάταξης για τα επόμενα χρόνια, οι συναντήσεις υψηλού επιπέδου μεταξύ του Προέδρου της Σερβίας και των ηγετών και αξιωματούχων του NATO το 2017 και το 2018 σηματοδότησαν μια νέα εποχή εταιρικής σχέσης μεταξύ της Δυτικής συμμαχίας και του Βελιγραδίου

Ένα από τα μεγαλύτερα προγράμματα που σχετίζονται με την ασφάλεια στην περιοχή που δημιουργήθηκαν εκτός Ρωσίας από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και μετά ήταν η ίδρυση ενός Ρωσικού-Σερβικού ανθρωπιστικού κέντρου στο Νις το 2012. Το κέντρο δημιουργήθηκε μόλις 100 χλμ. από τα σύνορα της Σερβίας με το Κόσοβο με σκοπό την πρόληψη φυσικών και βιομηχανικών καταστροφών, χωρίς πολιτικούς στόχους, με την επιχειρησιακή λειτουργία Ρωσικών αεροσκαφών. Ωστόσο, Ουάσιγκτον και Βρυξέλλες υποστήριξαν ότι το Κέντρο ότι αποτελεί συγκεκαλυμμένο κέντρο πληροφοριών και στρατιωτική βάση κάτι το οποίο διέψευσαν τόσο η Σερβία, όσο και η Ρωσία. Η συμφωνία, όμως, άνοιξε το δρόμο για μακροπρόθεσμη ανάπτυξη ένστολου Ρωσικού προσωπικού, ελικοπτέρων και οχημάτων στη Σερβία. Επιπλέον, ποτέ πριν καμία μη πρώην Σοβιετική δημοκρατία δεν είχε συμφωνήσει να φιλοξενήσει Ρωσικό τάγμα χημικής προστασίας και τάγματα πυρόσβεσης. (Warsaw Institute 2019)

Έχει αναφερθεί από πολλούς στρατιωτικούς αναλυτές ότι το κέντρο στο Νις έχει την ικανότητα να αναλαμβάνει επιχειρήσεις επιτήρησης και κατασκοπείας που μπορούν να φτάσουν μέχρι και την Αμερικανική στρατιωτική βάση στη Ρουμανία. Επίσης, μπορεί να φιλοξενήσει μεγάλο αριθμό Ρωσικών δυνάμεων σε ενδεχόμενη ανάπτυξη τους για συνεργασία με μονάδες του Σερβικού στρατού. Η οργάνωση επικρίθηκε κυρίως επειδή η Ρωσία ζήτησε να χορηγηθεί διπλωματικό καθεστώς στο προσωπικό της, κίνηση η οποία δη-

μιούργησε υποψίες ότι το κέντρο ενδέχεται να υλοποιεί μυστικούς στόχους στον τομέα της ασφάλειας και της συλλογής πληροφοριών, εκτός από τους φανερούς πολιτικούς στόχους του για την αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών. Εν τέλει Σερβική κυβέρνηση δεν υπέκυψε στις πιέσεις της Ρωσίας και δεν προσέφερε διπλωματική ασυλία στο προσωπικό που εργάζεται στο κέντρο.

Στον τομέα των στρατιωτικών εξοπλισμών, η Ρωσία δεν έχει να παρουσιάσει μεγάλη δραστηριότητα με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων πλην της Σερβίας. Το 2016 η Μόσχα και το Βελιγράδι υπέγραψαν συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας για να στηρίξουν το πρόγραμμα στρατιωτικού εκσυγχρονισμού της Σερβίας, αναβαθμίζοντας και αντικαθιστώντας τα στρατιωτικά αποθέματά της Γιουγκοσλαβικής εποχής. Έτσι, η Σερβία παρέλαβε μέσω δωρεών από τη Μόσχα μεταχειρισμένα μαχητικά αεροσκάφη MiG-29, άρματα μάχης T-72 και οχήματα περιπολίας μάχης και λοιπό εξοπλισμό. Επίσης, το 2019 υπογράφηκε μία νέα συμφωνία για επιπρόσθετο αμυντικό εξοπλισμό που συμπεριλάμβανε ελικόπτερα Mi-35M και συστήματα αεράμυνας S1. Παρά τις πιέσεις των ΗΠΑ να μην εφαρμοστεί η συμφωνία, η παράδοση του υλικού πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2020 (Fediushko 2020).

Μια άλλη χώρα των Δυτικών Βαλκανίων, η οποία συνεργάστηκε με τη Ρωσία στον τομέα της ασφάλειας, είναι η Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, η τοπική αστυνομία και αξιωματούχοι ασφαλείας της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας έχουν λάβει από τη Ρωσία στρατιωτική εκπαίδευση για την αντιμετώπιση τρομοκρατικών επιθέσεων, όπως επίσης και ελέγχου και καταστολής πλήθους (Bechev, *Russia's Strategic Interests And Tools Of Influence In The Western Balkans* 2020). Επιπλέον, αναλυτές υποστηρίζουν ότι ο Βόσνιος πρόεδρος Μίλοραντ Ντόντικ προσπαθεί να προμηθευτεί αντιαεροπορικούς πυραύλους Igla 1-V Ρωσικής κατασκευής, οι οποίοι μπορούν να τοποθετηθούν σε ελικόπτερα και σε περίπτωση απόκτησης τους θα αναβαθμίσουν κατακόρυφα τις επιχειρησιακές δυνατότητες των ενόπλων δυνάμεων της χώρας του (Himes and Stronski 2019).

Αν και η στρατιωτική συνεργασία της Μόσχας στην περιοχή έχει περιοριστεί μόνο στη Σερβία και τη Σέρβικη Δημοκρατία της Βοσνίας, η επιθυμία της να αυξήσει την επιρροή της και σε άλλες χώρες είναι δεδομένη. Το Κρεμλίνο προσπάθησε να εξομαλύνει τις σχέσεις της με το Μαυροβούνιο στον αμυντικό τομέα όταν η πρώτη ζήτησε από την Ποντογκόριτσα πρόσβαση στα λιμάνια του Μπαρ και του Κότορ για τα πολεμικά πλοία της, καθώς από το 1961 που έχασε την ναυτική βάση στο Πασα Λιμάν της Αλβανίας, δε διέθετε άλλη



βάση στην υπόψη περιοχή (Conley 2019). Το αίτημα της Μόσχας τελικά δεν έγινε δεκτό, καθώς η κυβέρνηση του Μαυροβουνίου είχε ήδη αποφασίσει την ένταξή του στο ΝΑΤΟ. Στη συνέχεια, οι σχέσεις τους επιδεινώθηκαν δραματικά με το Μαυροβούνιο να κατηγορεί τη Ρωσία για ανάμιξη στις εσωτερικές του υποθέσεις (MILIC 2017).

Η Ρωσία τοποθετείται, επίσης ως σημαντικός αντιτρομοκρατικός εταίρος στην περιοχή. Σύμφωνα με τη Γαλλίδα ευρωβουλευτή Dominique Bilde «Από τον Ιούλιο του 2020, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Κοσσυφοπέδιο και η Βόρεια Μακεδονία έχουν επαναπατρίσει συνολικά 19 μαχητές του Ισλαμικού Κράτους από τη Συρία και είναι οι μόνες ευρωπαϊκές χώρες που έχουν επαναπατρίσει δημοσίως και εθελοντικά ενήλικες άνδρες που είναι συνδεδεμένοι με το Ισλαμικό Κράτος» (www.reporter.gr 2021). Στον τομέα αυτό, η Μόσχα έχει σημαντική συνεισφορά στις δραστηριότητες για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του βίαιου εξτρεμισμού στα Δυτικά Βαλκάνια. Στις δράσεις της η Ρωσία χρησιμοποιεί το χαρτί της «ορθόδοξης χριστιανικής αλληλεγγύης» ώστε να συσπειρώσει του χριστιανούς πολίτες εναντίον του ισλαμικού επεκτατισμού στην περιοχή. Παράλληλα, το 2014, απείχε από την ψηφοφορία του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για την ανανέωση της εντολής της EUFOR στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, ενώ ένα χρόνο αργότερα έθεσε βέτο σε ψήφισμα των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο συντάχθηκε από τη Βρετανία και καταδίκασε τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα ως «έγκλημα γενοκτονίας». Για να αντισταθμίσει τη διεύρυνση της Συμμαχίας, το Κρεμλίνο επιλέγει τη στρατιωτική ουδετερότητα. Ένας από τους φακέλους που διέρρευσαν από τις υπηρεσίες αντικατασκοπείας της πρώην ΠΓΔΜ ανέφερε λεπτομερώς συνάντηση μεταξύ του Ρώσου πρεσβευτή στο Σκόπια Όλεγκ Στσερμπάκ και του ανώτερου αξιωματούχου του υπουργείου Εξωτερικών της χώρας Νενάντ Κόλεφ. Σύμφωνα με πληροφορίες, ο πρώτος ανέφερε ότι σκοπός της Μόσχας ήταν να δημιουργήσει μια ομάδα στρατιωτικά ουδέτερων χωρών στα Βαλκάνια η οποία θα καλύπτει τη Σερβία, το Μαυροβούνιο, τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και την τότε ΠΓΔΜ.

## **2.6 Θρησκεία και Πολιτισμός**

Όπως είναι γνωστό, η Μόσχα διατηρεί μια πολιτιστική και ιστορική συγγενεία με τους ντόπιους ορθόδοξους Σλάβους, από τον μεσαίωνα και κυρίως μετα την πτώση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η προσπάθει της να επιβληθεί στα Δυτικά Βαλκάνια μέσω τις ήπιας ισχύος βασίζεται κυρίως σε ιστορικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα που δημιούργησε στην περιοχή. Εν μέρει τα ήπια αυτά εργαλεία πολιτικής είναι αποτελεσματικά, όμως ενισχύονται και από τα λάθη και τις παραλείψεις των άλλων δρώντων στην περιοχή. Σύμφωνα με τη Eleonora Tafuro Ambrosetti, «Η Ρωσία δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την

Ε.Ε. ως ελκυστικό πρότυπο για τα Δυτικά Βαλκάνια: η αυξημένη πολιτική παρουσία της Μόσχας στην περιοχή δεν αλλάζει το γεγονός ότι η πλειονότητα των ανθρώπων στα Βαλκάνια φαίνεται να προτιμά το μοντέλο της Ε.Ε.. Επιπλέον, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες εκτός από τη Μόσχα, ειδικά η Άγκυρα και το Πεκίνο» (Ε. Τ. Ambrosetti 2019).

Αν και οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ολοένα και περισσότερο στρέφουν το βλέμμα τους προς την Ε.Ε., εντούτοις υπάρχουν χώρες που τηρούν θετική στάση προς την Ρωσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Σερβία και το Μαυροβούνιο, παρά την ένταξη του δεύτερου στο ΝΑΤΟ. Στην περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, υπάρχουν προφανώς μεγάλες διαφορές στο εσωτερικό της χώρας, ωστόσο το 33% του πληθυσμού έχει θετική στάση απέναντι στη Ρωσία. Στη Βόρεια Μακεδονία το 32% του πληθυσμού είναι θετικό έναντι της Ρωσίας (Samokhvalov 2019).

Η Ρωσία και οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων συνδέονται με πολλούς τρόπους όσον αφορά τις κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις. Στη Μόσχα αρέσει να δίνει έμφαση και να υπενθυμίζει την αμοιβαία προέλευση των σλαβικών εθνών, τη σημασία της «Σλαβικής Αδελφότητας», με προφανή ηγετικό ρόλο την ίδια. Η ελεγχόμενη από το Κρεμλίνο ρωσική παρουσία στα μέσα ενημέρωσης, τον αθλητισμό ή την πολιτιστική ζωή των Βαλκανίων έχει σαφή πρόθεση και δεν είναι άλλη από το να δείξει ξεκάθαρα ότι αυτή είναι που κατανοεί καλύτερα τα έθνη της περιοχής και όχι οι Δυτικές χώρες που συχνά τα παρεξηγούν ή τα υποτιμούν.

Η Ρωσία χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό τη θρησκεία για να ενισχύσει την επιρροή της στην περιοχή. Υπάρχουν μεγάλες ορθόδοξες κοινότητες στα Δυτικά Βαλκάνια (Σερβία 85%, Μαυροβούνιο 72%, Βόρεια Μακεδονία 65%, Βοσνία και Ερζεγοβίνη 31%) (CIA 2021) και είναι σαφές ότι η θρησκεία διαδραματίζει καίριο ρόλο στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων. Παράλληλα, στις άλλες Βαλκανικές χώρες με μικρότερες ορθόδοξες κοινότητες (Βοσνία, Αλβανία, Κόσοβο) η Ρωσία ενεργεί ως προστάτης των μειονοτήτων, με την υποστήριξη ορθόδοξων εκκλησιών και κοινοτήτων, διατηρώντας άριστες σχέσεις μαζί τους.

Η Ρωσία χρησιμοποιεί συνειδητά την ορθόδοξη πίστη ως εργαλείο επιρροής για την οικοδόμηση ισχυρότερων διακρατικών σχέσεων στις χώρες με ορθόδοξο πληθυσμό, ενώ, αναμφίβολα, θεωρεί τον εαυτό της ηγέτη του ορθόδοξου κόσμου τουλάχιστον μεταξύ των σλαβικών εθνών. Για πολλούς ιστορικούς λόγους η Σερβία έχει τις στενότερες σχέσεις με τη Ρωσία. Οι Σέρβοι χρησιμοποιούν το «μεγάλο Ορθόδοξο αδελφό» τους για να μπλοκάρουν την ένταξη του Κοσόβου στον ΟΗΕ, την UNESCO και την Ιντερπόλ. Έτσι, ο πρόεδρος Αλεξάνταρ Βούτσιτς, ενώ έχει την υποστήριξη από τη Δύση για την οριστική επίλυση

της σύγκρουσης με το Κόσοβο, συνεχίζει να ακολουθεί τη ρωσική πολιτική με την οποία ο Βλαντιμίρ Πούτιν επιζητά τη σερβική εδαφική ακεραιότητα και κυριαρχία στο Κόσοβο (Palickova 2019).

Επιπλέον, η θρησκευτική διάσταση υλοποιείται και σε μια άλλη μορφή πολιτιστικής συνεργασίας, όπως συνέδρια και δραστηριότητες του Διεθνούς Ιδρύματος για την Ενότητα των Ορθόδοξων Χριστιανικών Εθνών (IFUOCN). Τα βραβεία του Ιδρύματος απονέμονται ετησίως στους αρχηγούς κρατών, κυβερνήσεων και κοινοβουλίων, στους Προκαθήμενους των Ορθόδοξων Εκκλησιών και σε σημαντικά δημόσια πρόσωπα για τη συμβολή τους στην ενίσχυση των οικονομικών και πολιτικών δεσμών μεταξύ των κρατών που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της Ανατολικής Χριστιανικής παράδοσης και για την εδραίωση ευγενών προτύπων χριστιανικής ηθικής στη ζωή της Ορθόδοξης κοινότητας. Ο Πατριάρχης Μόσχας και Πασών των Ρωσιών Κύριλλος είναι πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της IFUOCN.

Τον Ιούνιο του 2007 ο Πρόεδρος Πούτιν υπέγραψε διάταγμα για την ίδρυση του Ιδρύματος Russkiy Mir, με σκοπό την «προώθηση της Ρωσικής γλώσσας, ως εθνικής κληρονομιάς της και σημαντική πτυχή του Ρωσικού και παγκόσμιου πολιτισμού, και την υποστήριξη προγραμμάτων διδασκαλίας Ρωσικής γλώσσας στο εξωτερικό». (<https://russkiymir.ru/> χ.χ.) Σήμερα υπάρχουν τρία τέτοια κέντρα στη Βουλγαρία, ένα στην Ελλάδα, δύο στη Σερβία, ένα στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και ένα στο Μαυροβούνιο. Το Ίδρυμα Russkiy Mir σκοπεύει να ανοίξει κέντρο στην Κροατία.

Η άλλη διάσταση των πολιτιστικών σχέσεων Βαλκανίων-Ρωσίας είναι η σύνδεση των σλαβικών πολιτισμών. Το Φόρουμ Σλαβικών Πολιτισμών είναι ένας διεθνής θεσμός που ιδρύθηκε το 2004 και δραστηριοποιείται από τότε. Ιδρυτικά κράτη μέλη ήταν η Βουλγαρία, η Βοσνία και Ερζεγοβίνη, η Κροατία, η τότε ΠΓΔΜ, η Πολωνία, η Ρωσία, η Σλοβενία και η Κρατική Ένωση Σερβίας-Μαυροβουνίου. Το Φόρουμ Σλαβικών Πολιτισμών επιθυμεί να αποτελέσει μια παγκόσμια πλατφόρμα διαπολιτισμικού διαλόγου μεταξύ των σλαβικών πολιτισμών και κόμβο για τις σλαβικές τέχνες και επιστήμες. Το Φόρουμ έχει συμμετάσχει σε πολυάριθμα λογοτεχνικά φεστιβάλ, έχει διοργανώσει φεστιβάλ σλαβικού κινηματογράφου και συναυλίες σλαβικής μουσικής, συμβάλλει στη διατήρηση και προώθηση της σλαβικής πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδιαίτερα με την έννοια της εθνογραφίας, των λαογραφικών σπουδών, της μουσικολογίας και των αρχαιακών σπουδών.

Τα εργαλεία ήπιας ισχύος που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα αποτελούν μεγάλο μέρος της διπλωματίας της Ρωσίας στην περιοχή, συμπληρώνοντας έτσι την επίση-

μη κρατική προβολή μέσω πρεσβειών, πολιτιστικών κέντρων, κοινωνιών φιλίας, εκκλησίας. Στον τομέα αυτό υπάρχει και μια ορατή παρουσία στα τοπικά μέσα ενημέρωσης που, επιπρόσθετα, διαμορφώνει και συνθέτει την εικόνα της Ρωσίας στην περιοχή.

Η ύπαρξη ΜΜΕ φιλικών προς τη Ρωσία ή υποστηριζόμενων από τη Μόσχα έχει αυξηθεί σημαντικά στην περιοχή τα τελευταία χρόνια. Αυτά προωθούν την επίσημη διπλωματία της Μόσχας, καθώς παρουσιάζουν τη Δύση ως την αιτία των δημοκρατικών ελλείψεων, των οικονομικών προβλημάτων και των συνεχιζόμενων εθνικών διαιρέσεων της περιοχής. Επιπλέον, παρουσιάζουν την Ε.Ε. ως «αδύναμη, αναποτελεσματική και ανίκανη να φέρει ευημερία στην περιοχή». Ένα από τα ΜΜΕ με τη μεγαλύτερη δράση στην περιοχή είναι και το Sputnik Srbija. Ξεκίνησε τη λειτουργία του το 2015 στη σερβική γλώσσα και προωθεί την πολιτική της Μόσχας, όχι μόνο μέσω τηλεοπτικών εκπομπών, αλλά και με την χρήση ιστοσελίδας και την ύπαρξη εφαρμογών σε κινητά τηλέφωνα σε περισσότερες από μια γλώσσες της περιοχής. Η παρουσία φιλορωσικών οργανισμών και ομάδων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης της περιοχής τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί, προωθώντας συχνά ένα σαφές αντιδυτικό και αντιευρωπαϊκό αφήγημα. Το Σπούτνικ έχει αναγνωριστεί ως ένα από τα κύρια κανάλια ρωσικής επιρροής στον χώρο των ΜΜΕ των Δυτικών Βαλκανίων και το περιεχόμενό του αναδημοσιεύεται συχνά από τοπικά ΜΜΕ. Επιπρόσθετα, τα Ρωσικά μέσα ενημέρωσης συχνά πλαισιώνουν τις περιφερειακές αντιπαλότητες με θρησκευτικούς όρους, κάτι που έχει σχεδιαστεί για να επιδεινώσει τις ήδη υπάρχουσες εντάσεις. Για παράδειγμα, η Ρωσία απεικονίζει την εχθρότητα μεταξύ Σέρβων και Αλβανών κυρίως ως σύγκρουση Ορθοδόξων Χριστιανών και Μουσουλμάνων. (Secieru 2019)

Τέλος, η παρουσία της Ρωσίας στην περιοχή δεν περιορίζεται μόνο στο τομέα της θρησκείας και του πολιτισμού, αλλά και στον τομέα του Αθλητισμού. Το 2010 ο Ρωσικός κολοσσός φυσικού αερίου Gazprom υπέγραψε συμβόλαιο με τη σερβική επαγγελματική ομάδα ποδοσφαίρου «Ερυθρός Αστéρας» (Crvena Zvezda) και έκτοτε αποτέλεσε τον βασικό χορηγό στη φανέλα της ομάδας (Barlonac 2009). Δεν θα πρέπει να μην αναφερθεί ότι η ομάδα του Ερυθρού Αστéρα, είναι μια από τις μεγαλύτερες ομάδες στη Σερβία, με μεγάλο αριθμό φιλάθλων και η ομάδα με τις περισσότερες διεθνείς συμμετοχές. Επιπλέον, το 2012 ο Ρώσος εκατομμυριούχος Σεργκέι Σαμσονένκο αγόρασε την ομάδα χειροσφαίρισης RK Vardar της Βόρειας Μακεδονίας. Το 2017 ο σύλλογος κατέκτησε το Τσάμπιονς Λιγκ της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Χειροσφαίρισης, αυξάνοντας έτσι την προβολή της ισχύος της Ρωσικής Δημοκρατίας.

## 2.7 Πανδημία Covid-19

Τα 2019 αποτέλεσε ορόσημο για την παγκόσμια πολιτική σκηνή, καθώς στα τέλη του εμφανίστηκε η πανδημία του COVID 19, η οποία άλλαξε την καθημερινότητα ολόκληρης της υφής. Όπως ήταν αναμενόμενο οι περιοχές των Δυτικών Βαλκανίων δεν ξέφυγαν από αυτή την κατάσταση. Αυτές, λόγω της μη ένταξής τους στην ΕΕ και λόγω της οικονομικής τους κατάστασης, προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα με την προμήθεια εμβολίων μέσω του μηχανισμού COVAX<sup>23</sup> και από το κοινό πρόγραμμα προμήθειας εμβολίων της Ε.Ε. Κάτι τέτοιο όμως κατέστη αδύνατο, επειδή η Ε.Ε. καθυστερούσε χαρακτηριστικά την προμήθεια τους, καθώς αποτελούσε προτεραιότητά της η προμήθεια εμβολίων προς τις χώρες που ήταν μέλη της. Την κατάσταση αυτή προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν πολιτικά τόσο η Κίνα όσο και η Ρωσία. Ειδικότερα η δεύτερη, εκμεταλλευόμενη τις συγκυρίες χρησιμοποίησε τη «διπλωματία εμβολίων» για να ενισχύσει τον γεωπολιτικό ρόλο της στην περιοχή σε βάρος των Δυτικών δυνάμεων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Πρωθυπουργός της Αλβανίας, Έντι Ράμα, εξέφρασε την απογοήτευση του προς την Ε.Ε., για το γεγονός ότι δε συμπεριέλαβε τα Δυτικά Βαλκάνια στο πρόγραμμα ανάπτυξης εμβολιασμού, η Ρωσική πλευρά μέσω της Πρεσβείας της στην Αλβανία, έσπευσε να επισημάνει ότι η Μόσχα είναι έτοιμη, εφόσον η Αλβανική κυβέρνηση το επιθυμεί, να στείλει δόσεις του εμβολίου Sputnik V που είχε κατασκευάσει η ίδια (www.exit.al 2020).

Στην περιοχή ακολουθήθηκε μια μονόπλευρη τακτική από την πλευρά της Μόσχας, η οποία βοήθησε τις φίλια προσκείμενες χώρες, ενώ αγνόησε τις ανάγκες όλων των άλλων. Απέστειλε βοήθεια στη Σερβία και τη Σέρβικη Δημοκρατία της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, ενώ αγνόησε τα προβλήματα του Μαυροβουνίου και της Βόρειας Μακεδονίας, καθώς οι δύο αυτές χώρες πρόσφατα εντάχθηκαν στη Βορειοατλαντική συμμαχία (Σαμορούκοφ 2020). Όπως αναφέρθηκε η ρωσική «Διπλωματία των Εμβολίων» επικεντρώθηκε στη Σερβία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Η Σερβία ήταν η πρώτη χώρα στην περιοχή που άρχισε τον μαζικό εμβολιασμό με τα εμβόλια Sputnik V, με περισσότερους από 2 εκατομμύρια από τον πληθυσμό των 7 εκατομμυρίων κατοίκων της, να έχουν λάβει τουλάχιστον μία δόση εμβολίου μέχρι στιγμής. Επιπλέον, η Σερβία απέστειλε αίτημα προς τη Μόσχα για τη δημιουργία μονάδας παραγωγής εμβολίων στο Βελιγράδι, το οποίο η Ρωσική πλευρά το

<sup>23</sup> Ο μηχανισμός COVAX είναι ο πρώτος και μοναδικός διεθνής μηχανισμός αντιστάθμισης τραυματισμών από εμβόλια στον κόσμο. Το Πρόγραμμα βοηθά τον COVAX να παρέχει ασφαλή και αποτελεσματικά εμβόλια COVID-19 στους υψηλού κινδύνου και ευάλωτους πληθυσμούς σε 92 χώρες και οικονομίες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος

ενέκρινε. Η ικανότητα παραγωγής εμβολίων στο εν λόγω ινστιτούτο θα ήταν περιορισμένη, εντούτοις θα ήταν αρκετή για να καλύψει τις εγχώριες ανάγκες της χώρας (www.rferl.org 2021).

Δεν θα πρέπει να μην αναφερθεί ότι η υγειονομική βοήθεια προς τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων πραγματοποιούνταν συνήθως μετά από επικοινωνία των αρχηγών των κρατών της περιοχής με τον Ρώσο ομόλογο τους Βλαντιμίρ Πούτιν, γεγονός που καταδεικνύει σε μεγάλο βαθμό τη διπλωματική και γεωπολιτική διάσταση της πανδημίας.

Είναι εξόχως ενδιαφέρον ότι η παροχή υγειονομικής βοήθειας που σχεδιάστηκε από τη Ρωσική κυβέρνηση έγινε από το υπουργείο άμυνας και όχι από το υπουργείο υγείας, όπως θα φάνταζε λογικό. Αυτή περιλάμβανε στρατιωτικούς ιατρούς αλλά και εμπειρογνώμονες, οι οποίοι ήταν εκπαιδευμένοι για την αντιμετώπιση βιολογικών, χημικών και πυρηνικών απειλών και εφοδιασμένοι με μικροβιολογικό εξοπλισμό απολύμανσης (Tzifakis 2020). Πάρα τις Δυτικές επικρίσεις προς τις κυβερνήσεις των χωρών ότι ενδέχεται οι συγκεκριμένες στρατιωτικές αποστολές της Μόσχας να μην αποσκοπούσαν μόνο στη βοήθεια προς στο σύστημα υγείας τους για την αντιμετώπιση της πανδημίας, αλλά και στη συλλογή πληροφοριών στρατιωτικής αξίας, οι κυβερνήσεις υποστήριξαν ότι η βοήθεια περιορίζεται μόνο στην απολύμανση των εγκαταστάσεων.

Στις αρχές Απριλίου του 2020 έφθασε στη Σερβία μια ρωσική αποστολή για την αντιμετώπιση της πανδημίας, η οποία συμπεριλάμβανε 87 στρατιωτικούς γιατρούς και ειδικούς στη μικροβιολογική απολύμανση, καθώς και 11 φορτία ιατροφαρμακευτικού υλικού<sup>24</sup>. Η συγκεκριμένη αποστολή αναπτύχθηκε στην περιοχή για περίπου έξι εβδομάδες και μέσα αυτό το χρονικό διάστημα απολύμανε 160 εγκαταστάσεις σε 35 Σερβικές πόλεις. Το Σερβόρωσικό ανθρωπιστικό κέντρο στο Νις (που αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα) προσέφερε δωρεάν ιατροφαρμακευτικό υλικό στην περιοχή, το οποίο περιλάμβανε μάσκες, προστατευτικά γυαλιά, αντισηπτικά αλλά και προστατευτικό ιματισμό. Παράλληλα, ιδιωτικές εταιρίες Ρωσικών συμφερόντων, όπως η Sberbank, η YugoRosGaz, παρείχαν δωρεές για την αντιμετώπιση της πανδημίας, προς την κυβέρνηση της Σερβίας, για την υποβοήθηση των ευάλωτων οικογενειών.

Το Ρωσικό υπουργείο Άμυνας απέστειλε επίσης παρόμοια βοήθεια στη Σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας, η οποία αποτελούνταν από ομάδα γιατρών και ιολόγων αλλά και

---

<sup>24</sup> <https://www.themoscowtimes.com/2020/04/03/russia-sends-military-coronavirus-aid-to-serbia-a69864>

ιατρικές προμήθειες<sup>25</sup>. Η ρωσική ομάδα, κατά τη διάρκεια των δύο εβδομάδων που παρέμεινε εκεί, παρείχε συμβουλές για τη διαχείριση της πανδημίας, όπως επίσης και βοήθεια στην απολύμανση των εγκαταστάσεων. Η συγκεκριμένη βοήθεια αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαραθέσεων στο εσωτερικό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, επειδή περιορίστηκε μόνο σε ένα μέρος της χώρας, αυτό της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας.

---

<sup>25</sup> <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-bosnia-russia-idUSL5N2BX4GU>

### **3. Η Τούρκικη πολιτική στα Δυτικά Βαλκάνια από το 2000 και μετά.**

#### **3.1 Γιατί είναι σημαντικά τα Δυτικά Βαλκάνια για την Τουρκία;**

Πέρα από τη σημασία της περιοχής των Δυτικών Βαλκανίων για τη Ρωσία, υπάρχουν και άλλοι δρώντες οι οποίοι επιθυμούν τη μεγιστοποίηση της παρουσίας τους εκεί. Μία από αυτές τις χώρες, με μεγάλη δράση στην περιοχή, είναι και η Τουρκία. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που καθιστούν την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων σημαντική για την Άγκυρα και επηρεάζουν στενά τις σχέσεις της με τα κράτη και τους λαούς της περιοχής. Οι λόγοι αυτοί μπορούν όμως να συνοψιστούν σε τέσσερεις και αυτοί είναι οι ιστορικοί δεσμοί με την περιοχή, από την εποχή ακόμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Τουρκικές και μουσουλμανικές κοινότητες που ζουν και δραστηριοποιούνται εκεί, όπως επίσης, αντίστοιχα, ο πληθυσμός Βαλκανικής καταγωγής που ζει στην Τουρκία. Τέλος, δεν θα πρέπει να μην αναφέρουμε ότι και η γεωπολιτική θέση της περιοχής και τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει η ίδια στρέφουν το ενδιαφέρον της Τουρκίας προς τα Δυτικά Βαλκάνια.

Ιστορικά, τα Βαλκάνια είναι ο χώρος επέκτασης και κυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία επεκτείνονταν προς την Ανατολική Ευρώπη και συμπεριλάμβανε όλη τη σημερινή περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Ας σημειωθεί ακόμη ότι η ηγεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσε μεγάλη σημασία στην περιοχή και πραγματοποίησε σημαντικές επενδύσεις, καθώς μεγάλα οικονομικά εισοδήματα και ανθρώπινοι πόροι προερχόταν από εκεί. Είναι πολύ σημαντικό να αναφερθεί ότι η οθωμανική κυριαρχία στην περιοχή, η οποία διήρκεσε 550 έτη, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την πολιτική, οικονομική, πολιτιστική και δημογραφική δομή της και ήταν καθοριστική για την εξέλιξη της.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα ο πληθυσμός που ζούσε στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων πολέμησε για την εθνική του ανεξαρτησία κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υποστήριζαν ότι είχαν μείνει πίσω στις διαδικασίες αναγέννησης, μεταρρύθμισης και διαφωτισμού σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη καθώς τελούσαν υπό Οθωμανική αιχμαλωσία. Στον ίδιο λόγο απέδωσαν και πολλά από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν στην οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη. Μετά την ανεξαρτησία τους, ανακατασκεύασαν τη δική τους εθνική ιστορία, προκειμένου να δημιουργήσουν τα δικά τους κράτη και την εθνική ταυτότητά τους (Milanovic 2018).



Από τη πλευρά της Τουρκίας υπάρχει μία προκατάληψη αλλά και αρνητική συμπεριφορά απέναντι στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς και κυρίως έναντι των ορθόδοξων Σλαβικών εθνών.

Η διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων και ο σχηματισμός εθνικών κρατών ανάγκασαν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τους τόπους καταγωγής τους περισσότερο από ποτέ στην ιστορία της περιοχής. Η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων το 1989 και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας τη δεκαετία του 1990 προκάλεσαν για άλλη μια φορά μεταναστευτικές και προσφυγικές μετακινήσεις προς τα ανατολικά και κυρίως προς την Τουρκία. Σύμφωνα με εκτιμήσεις που ανακοινώθηκαν το 2008 από το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας της Τουρκίας (Milli Güvenlik Kurulu), περίπου 2 εκ. Τούρκοι πολίτες είναι Βόσνιοι ενώ 1,3 εκ. είναι Αλβανικής καταγωγής ([www.mgk.gov.tr](http://www.mgk.gov.tr) 2008). Σύμφωνα με τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας Αχμέτ Νταβούτογλου, ο Βόσνιος πληθυσμός στην Τουρκία είναι μεγαλύτερος από αυτόν που ζει στη Βοσνία Ερζεγοβίνη, όπως, αντίστοιχα, ο Αλβανικός πληθυσμός στην Τουρκία είναι μεγαλύτερος από τον πληθυσμό της Αλβανία και το Κοσόβου. Αυτοί οι άνθρωποι εξακολουθούν να έχουν συγγενείς σε Βαλκανικές χώρες και γι' αυτό το λόγο οι δεσμοί μεταξύ του Βαλκανικού πληθυσμού της Τουρκίας και των συγγενών που άφησαν πίσω τους έχουν παραμείνει ζωντανοί μέχρι σήμερα.

Επειδή ο πληθυσμός Βαλκανικής καταγωγής στην Τουρκία έχει ιδιαίτερα σημαντική παρουσία, μπορεί να ασκήσει σημαντική πίεση στις τουρκικές κυβερνήσεις και στην τουρκική εξωτερική πολιτική ενόψει προβλημάτων και γεγονότων στα Βαλκάνια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνέβη κατά τη διάρκεια των πολέμων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Κόσοβο, όταν οι ευαισθησίες και οι απαιτήσεις του Βόσνιου και Αλβανικού πληθυσμού της Τουρκίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ενεργό εξωτερική πολιτική της Άγκυρας υπέρ των ομοεθνών τους.

Πέρα όμως από τον πληθυσμό που ζει στην Τουρκία και κατάγεται από τα Δυτικά Βαλκάνια, σήμερα, υπάρχει και σημαντικός αριθμός εθνοτικά Τούρκων πολιτών που ζει σε χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Ο μουσουλμανικός αυτός πληθυσμός έχει ιδιαίτερα θερμά αισθήματα προς την Τουρκία και οι κοινότητες αυτές βλέπουν την Άγκυρα ως έναν «προστάτη» όλων των μουσουλμάνων, ειδικά σε περιόδους κρίσεων και συγκρούσεων. Το Τουρκικό κράτος και η κοινωνία αντιμετωπίζει τους πληθυσμούς αυτούς ως απογόνους τους και φίλους, λόγω των ιστορικών, θρησκευτικών και πολιτισμικών δεσμών τους.

Τέλος, η γεωπολιτική αξία της περιοχής των Δυτικών Βαλκανίων αποτελεί έναν από τους παράγοντες για τους οποίους η Τουρκία έχει στρέψει το ενδιαφέρον της και ασχολείται με την περιοχή, καθώς αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές πύλες της Τουρκίας προς

την Ευρώπη, δεδομένων των προβληματικών σχέσεων με την Ελλάδα. Οι διαδρομές σύνδεσης μεταξύ Τουρκίας και ευρωπαϊκών χωρών περνούν από αυτή την περιοχή. Ως εκ τούτου, η σταθερότητα και η ειρήνη της περιοχής έχει μεγάλη σημασία, τόσο για την ασφάλεια της Τουρκίας, όσο και για την εμπορική της δραστηριότητα. Για το λόγο αυτό, η τουρκική εξωτερική πολιτική επιθυμεί σταθερότητα και ειρήνη στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων και έχει επανειλημμένα επιδιώξει την καθιέρωση συνεργασίας με χώρες της περιοχής.

Επιπλέον, τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν μια ενδιάμεση περιοχή για τις χερσαίες και αεροπορικές μεταφορές μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Μέσης Ανατολής. Τέλος, αποτελεί γεγονός ότι η περιοχή θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση και την περιοχή στήριξης πιθανών στρατιωτικών επιχειρήσεων που στοχεύουν πετρελαιοπηγές της Μέσης Ανατολής από την Ευρώπη. Ως εκ τούτου, όλοι αυτοί οι γεωπολιτικοί παράγοντες καθιστούν τα Δυτικά Βαλκάνια μια εξαιρετικά σημαντική περιοχή για την Τουρκία

### 3.2 Εξωτερική πολιτική

Η ενεργός εξωτερική πολιτική της Τουρκίας κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του πολέμου του Κοσόβου το 1999. Αρχικά η στάση που κράτησε ήταν ουδέτερη και επιφυλακτική με σκοπό να μην διακόψει τις σχέσεις της με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, η εμπλοκή της στην περιοχή ήταν περιορισμένη λόγω της κατάστασης που επικρατούσε στη Νοτιοανατολική Τουρκία, όπου ζούσαν κούρδοι που επιθυμούσαν την ανεξαρτησία τους. Εν τέλει, η Τουρκία μετέβαλε τη στάση της μετά από πιέσεις και συμμετείχε στις αεροπορικές επιδρομές του NATO.

Από το 2002 η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας καθορίζεται από το κόμμα του ΑΚΡ<sup>26</sup>, είτε αυτόνομα, είτε μέσα από κυβερνήσεις συνεργασίας. Καθοριστική επιρροή στη διαμόρφωση αυτής της νέας πολιτικής άσκησε ο Αχμέτ Νταβούτογλου, που διορίστηκε σύμβουλος εξωτερικής πολιτικής και άρχισε να υλοποιεί το όραμα του για την τουρκική εξωτερική πολιτική, όπως την ανέπτυξε στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος»<sup>27</sup>. Σε αυτό τα Βαλκάνια και ιδιαίτερα τα Δυτικά έχουν μια πολύ σημαντική θέση στην εξωτερική πολιτική της χώρας του, η οποία βασίζεται στο δόγμα του νεοθωμανισμού. Ο Νταβούτογλου είδε τόσο την Ισλαμική ταυτότητα όσο και την οθωμανική ιστορία ως ένα μέσο για μια πιο δυναμική Τουρκία, η οποία επιδίωξε να χτίσει το ρόλο της ως περιφερειακή δύναμη. Η Άγκυ-

<sup>26</sup> Το ΑΚΡ είναι πολιτικό κόμμα της Τουρκίας που ιδρύθηκε το 2001 υπό την ηγεσία του Προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν

<sup>27</sup> Στο βιβλίο αναλύονται όλοι οι συντελεστές ισχύος, που οφείλει να επιστρατεύσει η Τουρκία, προκειμένου να καταστεί ηγετικός παράγοντας στην περιφέρεια.

ρα θα έπρεπε να συνεχίσει να διαδραματίζει πιο ενεργό ρόλο και να οικοδομήσει ισχυρές συμμαχίες και στενές σχέσεις μεταξύ των μουσουλμανικών κρατών, με βάση αυτήν την κοινή ταυτότητα και ιστορία. Παράλληλα, υποστήριξε ότι η Άγκυρα πρέπει να στηρίξει την πολιτική της για τα Δυτικά Βαλκάνια σε Βόσνιους και Αλβανούς - τους δύο σημαντικούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς της περιοχής- καθώς θεωρούσε τις στενότερες σχέσεις με αυτές τις κοινότητες ως το κλειδί για την επέκταση της επιρροής της Τουρκίας στην περιοχή.

Στον διπλωματικό τομέα η Τουρκία άσκησε με επιτυχία πιέσεις στο NATO για να προσφέρει στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη ένα Ενταξιακό Σχέδιο Δράσης (MAP) τον Απρίλιο του 2010. Ακόμη, διαδραματίζει θετικό ρόλο στην επίβλεψη της συνθήκης του Ντέιτον μέσω του διοικητικού συμβουλίου του (PIC SB), εκπροσωπώντας την Ισλαμική Διάσκεψη ([www.ohr.int](http://www.ohr.int) χ.χ.). Συν τοις άλλοις η Τουρκία έχει ευθυγραμμιστεί στενά με τις Η.Π.Α., αντιδρώντας στο κλείσιμο του Γραφείου του Υπατού Εκπροσώπου (OHR) στο Σεράγεβο, σε αντίθεση με τη στάση αρκετών κρατών της Ε.Ε. και της Ρωσίας (Bassuener 2021).

Στις 24 Απριλίου 2010 υπεγράφη από τους προέδρους Τουρκίας, Βοσνίας - Ερζεγοβίνης και Σερβίας η Διακήρυξη της Κωνσταντινούπολης για την Ειρήνη και τη Σταθερότητα, η οποία αναγνωρίζει και εγγυάται την εδαφική ακεραιότητα και κυριαρχία της Βοσνίας. Το 2013 το Βελιγράδι αποχώρησε προσωρινά από τις τριμερείς συνομιλίες, λόγω της δήλωσης του τότε Πρωθυπουργού της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στο Πρίζρεν, ότι «Η Τουρκία είναι Κόσοβο, το Κόσοβο είναι Τουρκία» ([www.worldbulletin.dunyabulteni.net](http://www.worldbulletin.dunyabulteni.net) 2013)<sup>28</sup>.

Μετά την αποτυχία των προσπαθειών των Η.Π.Α. για συνταγματική μεταρρύθμιση μετά τη συμφωνία του Ντέιτον στη Βοσνία η Τουρκία ξεκίνησε τριμερείς μηχανισμούς διαβούλευσης – έναν με τη Βοσνία και τη Σερβία και έναν με τη Βοσνία και την Κροατία. Για το σκοπό αυτό πολιτικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου Γκιούλ, του Πρωθυπουργού Ερντογάν και του υπουργού Εξωτερικών Νταβούτογλου, πραγματοποίησαν αρκετές επισκέψεις στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο μεταξύ 2009 και 2013.

Στα τέλη του 2013, στο εσωτερικό της Τουρκίας, η κυβέρνηση του ΑΚΡ άρχισε να συγκρούεται με το Κίνημα του Γκιουλέν<sup>29</sup>, ένα γεγονός που είχε άμεσο αντίκτυπο και στα

<sup>28</sup> Οι δηλώσεις του Ερντογάν προκάλεσαν αντιδράσεις τόσο στο εσωτερικό της Βοσνίας και της Αλβανίας, όμως οι πιο έντονες αντιδράσεις ήταν της Σερβίας

<sup>29</sup> Το κίνημα Γκιουλέν αποτελεί μια ευρύτατη και ισχυρή κοινωνική ομάδα με θρησκευτική βάση, η οποία ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1970 από τον Φετουλάχ Γκιουλέν. Τα μέλη του το αποκαλούν Χιζμέτ, ενώ από το

Δυτικά Βαλκάνια. Από το 2016 η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας άλλαξε σημαντικά, λόγω της αποχώρησης του πρωθυπουργού Νταβούτογλου και της αποτυχημένης απόπειρας πραξικοπήματος τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Από τη στιγμή εκείνη η κύρια ατζέντα της πολιτικής της Τουρκίας για τα Δυτικά Βαλκάνια έγινε ο αγώνας κατά του κινήματος Γκιουλέν. Η τουρκική κυβέρνηση άσκησε πιέσεις στις κυβερνήσεις των Δυτικών Βαλκανίων να κλείσουν σχολεία που χρηματοδοτούνται από τον Γκιουλέν και να εκδώσουν άτομα που συνδέονται μαζί του.

Στο πλαίσιο αυτό, τον Μάρτιο του 2018 στο Κόσοβο, μετά από κοινή επιχείρηση των Τουρκικών και Κοσοβάρων υπηρεσιών πληροφοριών, συνελήφθησαν έξι Τούρκοι, πέντε καθηγητές Τουρκικού σχολείου στην Πρίστινα και ένας γιατρός, με την κατηγορία ότι είχαν δεσμούς με τον Φετουλάχ Γκιουλέν. Οι συλλήψεις πραγματοποιήθηκαν χωρίς να ενημερωθεί ο Πρωθυπουργός Χαραντινάι, ο οποίος προέβη στην καταδίκη των συλληφθέντων. Αντίθετα, ο Πρόεδρος Ερντογάν επικρότησε την επιχείρηση και επέκρινε τον Χαραντινάι για την καταδίκη των συλληφθέντων, δηλώνοντας ότι θα πληρώσει γιατί ενεργεί ενάντια στα συμφέροντα της Τουρκίας (Kraia 2018). Παράλληλα, η Τουρκία έχει επίσης ασκήσει πιέσεις προς τις κυβερνήσεις της περιοχής να εκδώσουν άτομα που διαμένουν σε διάφορα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτών που καταζητούνται από τα Τουρκικά δικαστήρια για ένταξη στο κίνημα του Γκιουλέν.

Με την ανάληψη της προεδρίας της Τουρκίας από τον Ερντογάν ο ίδιος προσπάθησε να προωθήσει τις προσωπικές του σχέσεις με ηγέτες των Δυτικών Βαλκανίων με σκοπό την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του. Ο Ερντογάν στη Βοσνία έχει στηρίξει πλήρως τον Ιζμπέκοβιτς (Izbeđović)<sup>30</sup> στις πολιτικές του εκστρατείες το 2014 έτσι ώστε να γίνει ο νέος ηγέτης του SDA<sup>31</sup>. Ο Ιζμπέκοβιτς και το SDA ανταπέδωσαν τη χάρη, υποστηρίζοντας τον Ερντογάν στο αμφιλεγόμενο δημοψήφισμα του 2017 και στις πρόωρες εκλογές του Ιουνίου 2018. Δεν είναι τυχαίο που ο Βόσνιος ηγέτης, υποστηρίζοντας τον Ερντογάν, για την προεκλογική συγκέντρωση στο Σεράγεβο, δήλωσε ότι ο Τούρκος πρόεδρος «είναι ένας ισχυρός μουσουλμάνος ηγέτης που δεν είχαμε εδώ και πολύ καιρό» (<https://www.dw.com> 2018). Τον Ιανουάριο του 2018, εξέχοντα τζαμιά του Σεράγεβο διοργάνωσαν δημόσιες προσευχές για την επιτυχία της επίθεσης του Τουρκικού «Κλά-

---

2016 έχει χαρακτηριστεί από την Τουρκική κυβέρνηση ως τρομοκρατική οργάνωση με τις ονομασίες Fethullahçı Terör Örgütü) (FETÖ)

<sup>30</sup> Ο Bakir Izbeđović είναι Βόσνιος πολιτικός που διατέλεσε πρόεδρος της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης από το 2010 έως το 2018.

<sup>31</sup> Το Κόμμα για τη Δημοκρατική Δράση (Stranka demokratske akcije [SDA]) είναι ένα πολιτικό κόμμα της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1990 και το ιδρυτικό καταστατικό του, το όριζε ως το «κόμμα του μουσουλμανικού ιστορικού κύκλου» στη Βοσνία και στα Βαλκάνια.

δου Ελιάς» στη Συρία, ενώ το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν μια προεκλογική συγκέντρωση τον Μάιο του 2018 στο Σεράγεβο, η οποία διοργανώθηκε από μια ομάδα που συνδέεται με το ΑΚΡ. Η συγκέντρωση στο Σεράγεβο ήταν μέρος της προεκλογικής εκστρατείας για τις Τουρκικές προεδρικές εκλογές και απευθυνόταν στους Ευρωπαίους Τούρκους που ψήφισαν στις εκλογές από το εξωτερικό.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο πρωθυπουργός και στη συνέχεια ο πρόεδρος της Τουρκίας Ερντογάν επιδιώκει στρατηγικά προσωπικές σχέσεις με κάθε πρόεδρο της Σερβίας από το 2010 και μετά. Η διπλωματική αυτή δράση ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη σε μια χώρα που θεωρείται ιστορικά ότι έχει εξαιρετικά αρνητική άποψη για την Τουρκία. Η επίσκεψη του Τούρκου προέδρου στη Σερβία τον Οκτώβριο του 2017, κατά τη διάρκεια της οποίας υπεγράφησαν αρκετές εμπορικές συμφωνίες, ερμηνεύτηκε ως μετατόπιση της εστίασης της Τουρκίας στα Δυτικά Βαλκάνια από τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη στη Σερβία. Σε λιγότερο από ένα χρόνο ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν συναντήθηκε τρεις φορές με τον Πρόεδρο της Σερβίας Αλεξάντερ Βούτσιτς (Νυčić), ο οποίος επιθυμεί επίσης να προσελκύσει τουρκικές επενδύσεις στη Σερβία. Επιπλέον η κλήση του προέδρου της Σερβίας Βούτσιτς να συμμετάσχει σε τελετές, όπως η ορκωμοσία του Ερντογάν ή ακόμη και η τελετή εγκαινίων του αγωγού φυσικού αερίου TANAP που συνδέει την Τουρκία με τα Βαλκάνια, συνθέτει την προσπάθεια της Άγκυρας να εκμεταλλευτεί πολιτικά τις διαπροσωπικές σχέσεις του Ερντογάν με τους ηγέτες των κρατών της περιοχής.

Ακόμη, ο Ερντογάν, έχει αναπτύξει παρόμοια πολιτική συνεργασία με τον Χασίμ Θάτσι (Hashim Thaçi) του Κοσόβου, αν και μετά την υπογραφή της οικονομικής Συμφωνίας με την Σερβία, στον Λευκό Οίκο το 2020 προκλήθηκε κρίση στις σχέσεις Κοσόβου – Τουρκίας (Ζαχαριάδης 2021). Παράλληλα, έχει καλλιεργήσει προσωπική σχέση με τον Έντι Ράμα (Edi Rama) της Αλβανίας, ο οποίος έλαβε πρόσκληση για το γάμο της κόρης του Τούρκου Προέδρου ([www.greekcitytimes.com](http://www.greekcitytimes.com) 2021).

Ο Ερντογάν παρά τις συνεχείς προσπάθειές του να εδραιώσει την πολιτική του κυριαρχία στην περιοχή, δεν μπόρεσε να το πετύχει σε μεγάλο βαθμό. Η συμμετοχή του στην προσπάθεια για επίλυση των διαφορών ανάμεσα στη Βοσνία και τη Σερβία, σχετικά με τη διαδρομή του αυτοκινητοδρόμου Βελιγραδίου-Σεράγεβο δεν είχε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, όπως επίσης δεν κατάφερε να μεσολαβήσει για τον τερματισμό της παρατεταμένης κρίσης στη Βόρεια Μακεδονία, πράγμα το οποίο πέτυχαν οι διπλωμάτες της Ε.Ε. και των Η.Π.Α. (Mulalic 2019).

Από το 2008, έχει υπάρξει ένας μεγάλος αριθμός επισκέψεων υψηλού επιπέδου από πλευράς της Τουρκία στα Δυτικά Βαλκάνια, που αποσκοπεί στην προσπάθειά της να καθιερωθεί ως μεσολαβητής στην περιοχή. Η Τουρκία, μετά τις συγκρούσεις στην περιοχή συμμετέχει σχεδόν σε όλες τις αποστολές οικοδόμησης ειρήνης υπό την εποπτεία της Ε.Ε. και του NATO και παράλληλα από τότε ακολουθεί μια πιο ενεργή εξωτερική πολιτική. Για να προωθήσει αυτήν την προσπάθεια της η Τουρκία ανέλαβε την πρωτοβουλία να βελτιώσει τις διμερείς σχέσεις με τη Σερβία. Ακριβώς γι' αυτό, τον Οκτώβριο του 2009, η επίσημη επίσκεψη του Προέδρου Αμπντουλάχ Γκιούλ στη Σερβία συμβόλισε την αυξανόμενη προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών.

Στη Βόρεια Μακεδονία η Τουρκία έχει μεγάλη επιρροή στις πολιτικές αποφάσεις της χώρας. Οι Τούρκοι υπήκοοι εκπροσωπούνται μέσω τριών Τουρκικών μειονοτικών κομμάτων, του Τουρκικού Δημοκρατικού Κόμματος (Türk Demokratik Partisi, TDP), του Τουρκικού Κινήματος Εθνικής Ενότητας (Türk Milli Birlik Hareketi, TMBH) και του Τουρκικού Κόμματος Κινήματος (Türk Hareket Partisi, THP). Ο Ερντογάν δήλωσε ότι «η Τουρκία δεν θα αφήσει ποτέ τους αδελφούς της μόνους» και εξέφρασε τη σθεναρή του αντίθεση της στην αλλαγή ονόματος της ΠΓΔΜ σε Βόρεια Μακεδονία (Ben-Meir Alon 2018). Επιπλέον, φημολογείται ότι το Αλβανικό κόμμα BESA, το οποίο ήρθε δεύτερο μεταξύ των αλβανικών κομμάτων στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2016 χρηματοδοτείται απευθείας από την τουρκική κυβέρνηση. Ωστόσο, αυτές οι κατηγορίες δεν έχουν τεκμηριωθεί και οι ηγέτες της BESA έχουν αρνηθεί κατηγορηματικά οποιαδήποτε τέτοια σύνδεση (Marusic 2014). Παρ' όλα αυτά, η Άγκυρα υπήρξε ισχυρός υποστηρικτής της ενσωμάτωσης της Βόρειας Μακεδονίας στη Βορειοατλαντική συμμαχία και ενθάρρυνε το NATO να προσκαλέσει τα Σκόπια να ενταχθούν.

### 3.3 Οικονομική Πολιτική

Αν και τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων χαρακτηρίζονται από μικρούς πληθυσμούς και χαμηλή αγοραστική δύναμη έχουν αποτελέσει διαχρονικά περιοχές ανταγωνισμού για τους περιφερειακούς και παγκόσμιους οικονομικούς δρώντες.

Η μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον καπιταλισμό οδήγησε τις χώρες αυτές όχι μόνο στο να ανοίξουν τις αγορές τους σε ξένα προϊόντα αλλά και να ξεκινήσουν διαδικασίες ιδιωτικοποιήσεων και εισροών ξένων επενδύσεων κεφαλαίου. Η εγγύτητα της περιοχής με την Ε.Ε. αποτελεί ένα ιδιαίτερα ελκυστικό χαρακτηριστικό καθώς μειώνει το κόστος μεταφοράς προς την τεράστια αγορά της Ε.Ε.. Αυτό το χαρακτηριστικό προσπάθησε να το εκμεταλλευτεί η Τουρκία και να εισέλθει στις αγορές των Δυτικών Βαλκανίων. Επιπλέον, οι

ομοιότητες στις καταναλωτικές συνήθειες μεταξύ των κατοίκων της Τουρκίας και των Δυτικών Βαλκανίων κατέστησαν την περιοχή μια πολύ κερδοφόρα αγορά για τις Τουρκικές επιχειρήσεις.

Η Άγκυρα έχει υπογράψει συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, παρ' όλα αυτά, υπάρχουν τρεις κύριες αγορές στις οποίες έχει επιδείξει σημαντικές επιτυχίες από οικονομικής άποψης και αυτές είναι η Αλβανία, το Κόσοβο και η Σερβία, με την τελευταία να είναι ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της στα Δυτικά Βαλκάνια από το 2019. Πριν την ανάληψη της εξουσίας στην Τουρκία από το AKP οι συνολικές εμπορικές δραστηριότητές στην περιοχή βρισκόταν σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα. Έκτοτε, το συνολικό εμπόριο αναπτύχθηκε γρήγορα και είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ το 2002 το κόστος των εξαγωγών στην περιοχή τους αυξήθηκε σε 320 εκατομμύρια δολάρια, το 2020 αυτό εκτοξεύτηκε σε 3,2 δισεκατομμύρια δολάρια. Αν και η επιχειρηματική εμπιστοσύνη στην Τουρκία έχει μειωθεί από το 2009 λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, της απόπειρας πραξικοπήματος του 2016 και της πτώσης της λίρας, οι τουρκικές εξαγωγές στα Δυτικά Βαλκάνια παρουσιάζουν αύξηση ([www.marketinsidedata.com](http://www.marketinsidedata.com) χ.χ.).

Στη σύνοδο κορυφής της SEECP<sup>32</sup> τον Ιούνιο του 2010 στην Κωνσταντινούπολη, ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Νταβούτογλου εξέφρασε την επιθυμία της Τουρκίας να καταστήσει την περιοχή κόμβο για έργα υποδομής, μεταφορών και ενέργειας. Και αυτός είναι ο λόγος που οι Τουρκικές επιχειρήσεις στράφηκαν με μεγαλύτερο επενδυτικό ενδιαφέρον στα Δυτικά Βαλκάνια και διεκδίκησαν με επιτυχία τη συμμετοχή τους στις ιδιωτικοποιήσεις κρατικών επιχειρήσεων.

Επιπλέον, οι τριμερείς μηχανισμοί διαβούλευσης της Τουρκίας μεταξύ Τουρκίας, Βοσνίας και Σερβίας αποτελούν ένα τέλειο παράδειγμα της εμπορικής διπλωματίας Άγκυρας στα Δυτικά Βαλκάνια. Στην τελευταία τριμερή συνάντηση στην Κωνσταντινούπολη τον Ιανουάριο του 2019 συζητήθηκαν διεξοδικά, τουρκικές επενδύσεις στην περιοχή, όπως, επίσης, και η κατασκευή βασικών έργων υποδομής, με τον πρόεδρο της Τουρκίας να δεσμεύεται να βοηθήσει τη Βοσνία και τη Σερβία να κατασκευάσουν έναν αυτοκινητόδρομο που θα συνδέει το Σεράγεβο με το Βελιγράδι.

Οι εμπορικές σχέσεις της Άγκυρας με τη Σερβία φαίνεται τα τελευταία χρόνια να βελτιώνονται σε μεγάλο βαθμό. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των Σερβοτουρκικών

---

<sup>32</sup> Η Διαδικασία Συνεργασίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEECP) ξεκίνησε το 1996 και στοχεύει στην ενίσχυση των σχέσεων καλής γειτονίας μεταξύ όλων των συμμετεχόντων από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

σχέσεων αποτέλεσε και η προσέγγιση της Τουρκίας με τη Ρωσία, καθώς η τελευταία αποτελεί τον ουσιαστικότερο και πιο ισχυρό σύμμαχο για το Βελιγράδι. Η Σερβία, η οποία στο παρελθόν είχε υιοθετήσει αρνητική στάση έναντι της Τουρκίας, ενεργώντας από κοινού με το NATO εναντίον της, πλέον αντιμετωπίζει τις τουρκικές επενδύσεις στο έδαφός της με θετική προοπτική.

Η Σερβία αποτελεί τον κύριο οικονομικό εταίρο της Τουρκία στην περιοχή, γεγονός που καταδεικνύεται από το ότι οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των δύο χωρών από το 2000 μέχρι και το 2020 δεκαπλασιαστήκαν. Ο όγκος των εμπορικών συναλλαγών με τη Σερβία αποτελούσε το ένα τρίτο των συνολικών εμπορικών συναλλαγών της Σερβίας και ανήλθε σε περίπου 1,2 δισεκατομμύρια δολάρια (<https://www.mfa.gov.rs> 2021). Η χώρα είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τα μεγάλα τουρκικά έργα υποδομής στην περιοχή με οικονομικές και στρατηγικές επιπτώσεις, όπως ο αγωγός φυσικού αερίου TurkStream και η κατασκευή αυτοκινητοδρόμου Βελιγραδίου-Σεράγεβο. Επιπλέον, η μεγαλύτερη επένδυση στη Σερβία ήταν η εξαγορά των ζυθοποιείων Pancevo και Zajecar από την Εφές Πίλσεν κόστους περίπου 30 εκατομμύρια ευρώ. Επιπλέον στο πλαίσιο της Συμφωνίας Υποδομής Οδικών Μεταφορών, η Eximbank της Τουρκίας χρηματοδότησε με δάνειο 40 εκατομμυρίων δολαρίων την κατασκευή δρόμων στην περιοχή Σαντζάκ της Σερβίας ([www.ekarija.com](http://www.ekarija.com) 2013).

Η τουρκική επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια διοχετεύεται μέσω της τουρκικής Υπηρεσίας Συνεργασίας και Συντονισμού (TİKA), η οποία βρίσκεται στη Σερβία από το 2009 και χάρη στις τουρκικές επενδύσεις και τις εξαγωγές, η δημοτικότητα του Ερντογάν και της Τουρκίας σταδιακά αυξάνεται στη Σερβία. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ερντογάν έλαβε ακόμη και τιμητική υπηκοότητα από την πόλη Νόβι Παζάρ για την προσφορά του στην ανάπτυξη της περιοχής.

Βασικό μέρος της τουρκικής προσέγγισης ήπιας ισχύος στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, αποτέλεσαν οι επενδύσεις και οι εμπορικές και επιχειρηματικές συμφωνίες. Στα τέλη του 2008 η Turkish Airways απέκτησε μερίδιο 49% της BH Airlines, τον εθνικό αερομεταφορέα της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης. Το 2009 η Τουρκία ήταν η μεγαλύτερη επενδυτική χώρα στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, με 94,9 εκατομμύρια ευρώ, ενώ η Ziraat Bank έγινε η πρώτη τράπεζα ξένης ιδιοκτησίας που επένδυσε 25 εκατ. στη χώρα. Από το 2011 η τράπεζα διαθέτει 21 υποκαταστήματα σε Βοσνία-Ερζεγοβίνη και έχει ενεργό κεφάλαιο 80 εκατ. Αν και η Τουρκία έχει πράγματι καθιερωθεί ως ένας από τους βασικούς επιχειρηματικούς εταίρους για τη Βοσνία, τα στατιστικά στοιχεία των τελευταίων ετών δείχνουν ότι τα επίπεδα των



τουρκικών επενδύσεων και ο εμπορικός κύκλος εργασιών βρίσκονται σε πτώση καθώς μόνο το 3% των συνολικών επενδύσεων προέρχονται από την Τουρκία.

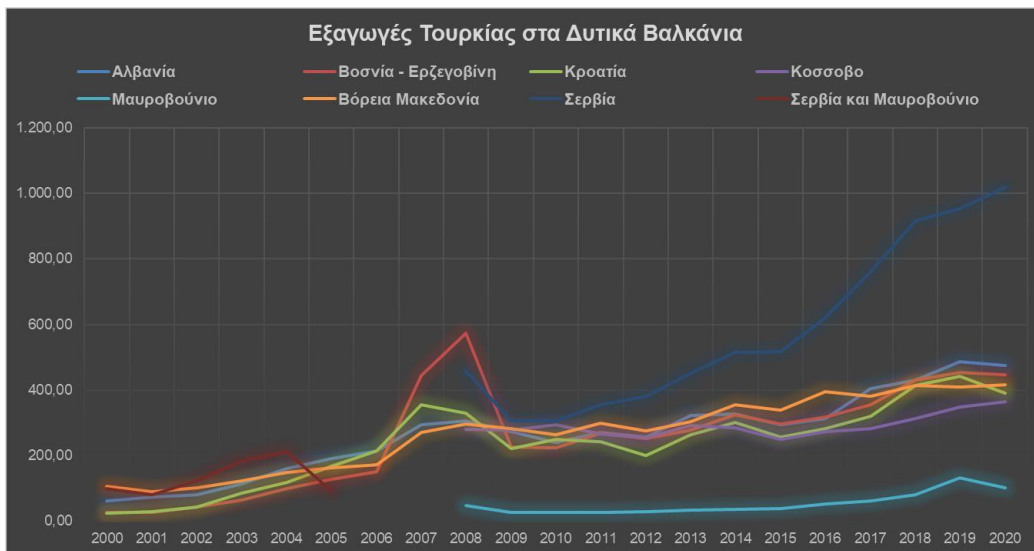
Η Τουρκία επικεντρώνεται επίσης στην επιδίωξη οικονομικών συμφερόντων στο Μαυροβούνιο, ωστόσο, δεν είναι μεταξύ των πέντε κορυφαίων επενδυτών. Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές επενδύσεις, ειδικά στον κατασκευαστικό τομέα. Ο όμιλος GİNΤAŞ κατασκεύασε το εμπορικό κέντρο «Mall of Montenegro» στην πρωτεύουσα Ποντγκόριτσα με συνολικό κόστος επένδυσης τα 36 εκατομμύρια ευρώ ([www.gintas.com.tr](http://www.gintas.com.tr) 2020). Παράλληλα, μια άλλη σημαντική Τουρκική επένδυση στο Μαυροβούνιο πραγματοποιήθηκε όταν η Tosçelik εξαγόρασε την Ironworks Nikšić το 2012 έναντι 15,1 εκατομμυρίων ευρώ ([www.ascg.me](http://www.ascg.me) χ.χ.). Στον τομέα των τραπεζών η Τουρκική Τράπεζα Ziraat έχει επίσης εισέλθει στην αγορά, καθιστώντας το Μαυροβούνιο ένα από τα 80 υποκαταστήματα σε όλο τον κόσμο, το οποίο ενδέχεται να αποτελέσει ένδειξη νέων μελλοντικών επενδύσεων (Prekic 2015).

Σε συνέχεια των προηγούμενων και η Αλβανία αποτελεί μία από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων όπου η Τουρκία έχει ισχυρή εμπορική παρουσία. Τουρκικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στον τομέα των κατασκευών, εκμετάλλευσης σιδηρομεταλλεύματος αλλά και στον τραπεζικό τομέα. Έτσι, η Άγκυρα είναι πλέον ο τρίτος μεγαλύτερος επενδυτής στην Αλβανία, πίσω από την Ιταλία και την Ελλάδα. Η τούρκικη εταιρία BER-ONER & TETE MINING and MARBLE από το 2000 έχει αναλάβει τα αποκλειστικά δικαιώματα για την εξόρυξη και επεξεργασία των αποθεμάτων χαλκού σε διάφορες περιοχές της Αλβανίας ([www.tete-mine.com](http://www.tete-mine.com) χ.χ.). Επιπλέον, υπάρχουν αρκετές τουρκικές εταιρίες που ασχολούνται και με τον τομέα των κατασκευών. Η κοινοπραξία ENKA (Τουρκία) και Bechtel Partnership (Η.Π.Α.) πλειοδότησε σε διαγωνισμό για την κατασκευή αυτοκινητοδρόμου αξίας 418 εκ. Δολαρίων μήκους 57 χλμ, ο οποίος θα συνδέσει το λιμάνι του Δυρραχίου με τη Βορειοανατολική πόλη Cod (Likmeta, και συν. 2014).

Τον Ιούλιο 2007 η Calik Energy και η Türk Telekom απέκτησαν το 76% της Αλβανικής κρατικής εταιρίας τηλεπικοινωνιών Albtelcom έναντι 120 εκατομμυρίων ευρώ, γεγονός που δείχνει την προσπάθεια διείσδυσης της Τουρκίας στην περιοχή ([www.in.gr](http://www.in.gr) 2007). Στον τραπεζικό τομέα, η Calikbank μαζί με τη Şekerbank αγόρασαν μερίδιο ποσοστού 60% της δεύτερης μεγαλύτερης τράπεζας της Αλβανίας, Banka Kombetare Tregtare (BKT), στις 9 Ιουνίου 2006 ([www.hurriyet.com.tr](http://www.hurriyet.com.tr) 2007).

Η σημασία που δίνει η Τουρκία στην περιοχή, αντικατοπτρίζεται και στις συναλλαγές της με τη Βόρεια Μακεδονία. Υπάρχουν πάνω από 100 Τουρκικές εταιρείες που δρα-

στηριοποιούνται στη Βόρεια Μακεδονία με σημαντικότερες από αυτές την TAV Airports Holding και τη Halk Bank. Το 2010 η TAV υπέγραψε σύμβαση με την οποία της παραχωρήθηκε η λειτουργία δύο αεροδρομίων της Βόρειας Μακεδονίας, το ένα βρίσκεται στα Σκόπια και το άλλο στην Οχρίδα. Επιπλέον, το 2018, ο πρωθυπουργός Ζάεφ ανακοίνωσε ότι η TAV θα επενδύσει περίπου 45 εκατομμύρια ευρώ σε έργα υποδομής στη Βόρεια Μακεδονία. Συνολικά, η εταιρία μέχρι σήμερα έχει επενδύσει 200 εκατομμύρια ευρώ στις υποδομές των αεροδρομίων (Jonuzaj 2018). Ο συνολικός όγκος των Τουρκικών επενδύσεων μέχρι σήμερα ανέρχεται σε 1,2 δις δολάρια, ενώ για το έτος 2020 η Βόρεια Μακεδονία εισήγαγε προϊόντα από την Τουρκία αξίας 400 εκ. Ευρώ.



Εικόνα 4. Εξαγωγές της Τουρκίας στα Δυτικά Βαλκάνια (Πηγή : Eurostat )

Η επιρροή της Τουρκίας στο Κόσοβο είναι κυρίως διαδεδομένη στον οικονομικό τομέα. Παρά το δυσμενές επιχειρηματικό περιβάλλον και τις εσωτερικές οικονομικές προκλήσεις που ενδέχεται να απομακρύνουν ξένους επενδυτές, οι Τουρκικές επιχειρήσεις εξακολουθούν να δεσμεύονται να επενδύσουν στο Κόσοβο. Η Τουρκία ελέγχει μερικά από τα σημαντικότερα περιουσιακά στοιχεία της χώρας, καθώς ιδιωτικοποίησε το δίκτυο διανομής ενέργειας και εκμεταλλεύεται το διεθνές αεροδρόμιο της Πρίστινα. Συγχρόνως, έχει συμμετάσχει στις κοινοπραξίες που κατασκεύασαν τους βασικούς αυτοκινητοδρόμους που συνδέουν το Κοσσυφοπέδιο με την Αλβανία και τη Βόρεια Μακεδονία. Το 2013 το Κοσσυφοπέδιο υπέγραψε συμφωνία ελεύθερου εμπορίου με την Τουρκία, η οποία θα εξαλείψει τους δασμούς μεταξύ των δυο χωρών για βιομηχανικά αγαθά και θα μειώσει τους δασμούς ορισμένων συγκεκριμένων αγαθών (Mehmeti 2016).

### 3.4 Ενεργειακή πολιτική

Η Τουρκία αποτελεί μια γέφυρα για τη μεταφορά ενέργειας μεταξύ της Ανατολής, η οποία είναι πλούσια σε ενεργειακούς πόρους, και της Δύσης, η οποία έχει υψηλή ενεργειακή ζήτηση. Παράλληλα, τα Δυτικά Βαλκάνια με τη γεωγραφική θέση που κατέχουν στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο, μπορούν να αποτελέσουν την προέκταση αυτής της ενεργειακής γέφυρας και να συμβάλουν ουσιαστικά στην προώθηση της ενεργειακής πολιτικής της Άγκυρας.

Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν την τούρκικη εξωτερική πολιτική και τους επενδυτές της να στέψουν το ενδιαφέρον τους προς την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, η οποία αποτέλεσε μια ζώνη στρατηγικού ενδιαφέροντος, ιδιαίτερα για ενεργειακές επενδύσεις, όπως η ηλεκτρική ενέργεια και η διαμετακόμιση φυσικού αερίου.

Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του υπουργείου εξωτερικών της Τουρκικής Δημοκρατίας, τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την εξωτερική ενεργειακή της πολιτική είναι α. να συμβάλει στην περιφερειακή και παγκόσμια ενεργειακή ασφάλεια, β. να είναι ένα περιφερειακό κέντρο εμπορίου στον τομέα της ενέργειας και γ. να διασφαλιστεί η διαφοροποίηση των διαδρομών και των πόρων στις προμήθειες, λαμβάνοντας υπόψη την αυξανόμενη ζήτηση και την εξάρτηση των χωρών από το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο<sup>33</sup>

Τα Δυτικά Βαλκάνια δε διαθέτουν μεγάλα αποθέματα πετρελαίου ή φυσικού αερίου (Αλβανία, Κροατία και Σερβία διαθέτουν ορισμένα αποθέματα, αλλά το μέγεθός τους είναι περιορισμένο), αντίθετα, η ύπαρξη πλούσιων ανθρακωρυχείων θα μπορούσαν να προσελκύσουν κάποιο ενδιαφέρον, αλλά η Τουρκία έχει επίσης τεράστια αποθέματα.

Σε αντιδιαστολή, η Μέση Ανατολή και οι περιοχές του Καυκάσου διαθέτουν τεράστια αποθέματα φυσικού αερίου και πετρελαίου, τα οποία επιθυμούν να προωθήσουν προς τις ανεπτυγμένες περιοχές της Ευρώπης. Αν και η Τουρκία γεινιάζει με τις παραπάνω περιοχές δε διαθέτει η ίδια μεγάλα αποθέματα υδρογονανθράκων, γεγονός που την καθιστά, λόγω μεγέθους, ως έναν ισχυρό υποψήφιο αγοραστή. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη γεωπολιτική θέση που κατέχει ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, προσπάθησαν να το εκμεταλλευτούν διαχρονικά οι ηγέτες της Τουρκικής Δημοκρατίας. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η Άγκυρα λογικά αποτέλεσε έναν σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα μεταφοράς υδρογονανθράκων προς τη γηραιά ήπειρο.

---

<sup>33</sup> [https://www.mfa.gov.tr/turkiye\\_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa)

Όπως αναφέρθηκε ένα από τα δόγματα εξωτερικής πολιτικής της Αγκύρας είναι να μετατραπεί σε ένα σημαντικό ενεργειακό κόμβο. Προς αυτή την κατεύθυνση η τούρκικη πλευρά, ήδη από το 2003, συμμετείχε σε ένα από τα πρώτα έργα για την παροχή φυσικού αερίου στην περιοχή, όταν η εταιρία ΒΟΤΑΪ της Τουρκίας και η ΔΕΠΑ της Ελλάδας υπέγραψαν διακρατική συμφωνία για τη διασύνδεση των συστημάτων των δυο χωρών, μέσω του οποίου θα μεταφέρονται σημαντικές ποσότητες φυσικού αερίου από τα κοιτάσματα της Κασπίας και της Μέσης Ανατολής, προς την ευρωπαϊκή ήπειρο δια μέσου των Δυτικών Βαλκάνιων ([www.depa.gr](http://www.depa.gr) χ.χ.). Όμως, το καθεστώς αυτό εγκαταλείφθηκε σύντομα λόγω της συμμετοχής Ελλάδας και Τουρκίας στα έργα Nabucco και ITGI, που, όπως αποδείχθηκε αργότερα δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ. Σε αντικατάσταση των ανωτέρω, δημιουργήθηκε ο αγωγός TAP (Trans Adriatic Pipeline) που θα μετέφερε φυσικό αέριο από την Τουρκία στην Ιταλία διαμέσου της Αλβανίας, αφού πρώτα διασυνδεθεί με τον αγωγό TANAP (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project), ο οποίος τροφοδοτείται με υδρογονάνθρακες από το Αζερμπαϊτζάν ([www.tap-ag.gr](http://www.tap-ag.gr) χ.χ.). Ο TANAP ολοκληρώθηκε το 2019, με συνέπεια η Τουρκία να έχει αυξήσει την επιρροή της στον εφοδιασμό της Ε.Ε. με φυσικό αέριο. Τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων ενδέχεται να επωφεληθούν από τους παραπάνω αγωγούς καθώς μελλοντικά σχεδιάζεται η κατασκευή του IAP (Ionian Adriatic Pipeline), που θα συνδεθεί με τον TAP και θα διοχετεύει φυσικό αέριο διασχίζοντας την Αλβανία, το Μαυροβούνιο και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ([www.wbif.eu](http://www.wbif.eu) χ.χ.).

Επιπλέον, η Τουρκία μπορεί να συμβάλει στην ενεργειακή ασφάλεια της περιοχής, καθώς τα κράτη της περιοχής εξαρτώνται από την εισαγωγή ρωσικού αερίου. Η θέση της Τουρκίας σα διακομιστής φυσικού αερίου αναβαθμίστηκε όταν ο Βλαντιμίρ Πούτιν το 2015 δήλωσε ότι εγκαταλείπει την κατασκευή του SouthStream μέσω Βουλγαρίας και Σερβίας και θα προχωρούσε στην κατασκευή ενός νέου αγωγού με την Τουρκία, ο οποίος θα παράκαμπτει την Ουκρανία ([www.tovima.gr](http://www.tovima.gr) 2014). Ο αγωγός αυτός ονομάστηκε TurkStream και ολοκληρώθηκε το 2020. Η έναρξη λειτουργίας του έγινε στην Κωνσταντινούπολη με τη συμμετοχή του Βλαντίμιρ Πούτιν και του Ταγίπ Ερντογάν. Ο αγωγός σχεδιάζεται να διοχετεύει φυσικό αέριο τόσο στην αγορά της Τουρκίας όσο και στην Ευρωπαϊκή αγορά. Όσον αφορά το σκέλος που αφορά τα Δυτικά Βαλκάνια δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα. Ο Τούρκος πρόεδρος Ερντογάν για να επιδείξει τη δέσμευση της Τουρκίας ότι ο αγωγός θα προμηθεύει και τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, εξέφρασε δημόσια τη δέσμευση του καθώς επίσης και τη στήριξή του για επέκταση του αγωγού στη Βοσνία ([www.tccb.gov.tr](http://www.tccb.gov.tr) χ.χ.).

Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών πραγματοποιήθηκαν πολιτικές και επιχειρηματικές συναντήσεις σε υψηλό επίπεδο που σηματοδοτούν το ενδιαφέρον της Άγκυρας για την περιοχή. Σε μια πρωτοβουλία για την προώθηση των Τουρκικών επενδύσεων στα Δυτικά Βαλκάνια, το Υπουργείο Ενέργειας και Φυσικών Πόρων της Τουρκίας έχει σχηματίσει τις λεγόμενες «ενεργειακές ομάδες». Οι ομάδες αυτές περιλαμβάνουν εκπροσώπους του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της ενεργειακής βιομηχανίας και πραγματοποιούν επισκέψεις σε περιοχές στις οποίες υπάρχουν δυνατότητες επενδύσεων. Οι ομάδες εντοπίζουν δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ Τουρκίας και Δυτικών Βαλκανίων, ώστε να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα για τις επενδύσεις (Ονσόι και Ούντουμ 2014). Για παράδειγμα, μια ενεργειακή ομάδα επισκέφθηκε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τον Δεκέμβριο του 2012 για να συζητήσει τις δυνατότητες επενδύσεων στους υδάτινους πόρους και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας της χώρας. Παράλληλα, οι υπουργοί ενέργειας της Σερβίας και της Τουρκίας συμφώνησαν να συνεργαστούν στον ενεργειακό τομέα κατά τη συνεδρίαση της διακυβερνητικής επιτροπής σερβοτουρκικής συνεργασίας τον Μάρτιο του 2013. Η σερβική πλευρά προσκάλεσε τουρκικές επιχειρήσεις να επενδύσουν στη χώρα και ο Τούρκος υπουργός υποσχέθηκε να ενθαρρύνει ιδιωτικές επιχειρήσεις να διερευνήσουν επενδυτικές δυνατότητες στη Σερβία ([www.ansamed.info](http://www.ansamed.info) 2013).

Η στρατηγική της Ε.Ε. για τη μετάβαση στη πράσινη ενέργεια μέσω της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, σε συνδυασμό με τη χρηματοδότηση των Βαλκανικών χωρών για τον ίδιο λόγο (που αποτελεί προϋπόθεση για την είσοδο τους στην Ε.Ε.) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2018), θα παρέχει και στη Τουρκία περισσότερες ευκαιρίες για επενδύσεις στην περιοχή. Ήδη αρκετές εταιρίες τουρκικών συμφερόντων έχουν επενδύσει σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στην περιοχή.

Η Güris κατασκεύασε και λειτουργεί το αιολικό πάρκο AIR ENERGY SH.PK στο Κόσοβο που ολοκληρώθηκε στις 31 Αυγούστου 2018 και είναι ισχύος 32,4 MW και παράγει 95.600.000 kWh ετησίως ([www.guris.com.tr](http://www.guris.com.tr) χ.χ.). Επιπλέον, στον τομέα της υδροηλεκτρικής ενέργειας η Kurum International ([www.kurum.al](http://www.kurum.al) χ.χ.) εισήλθε στην αγορά της Αλβανίας με την εξαγορά 4 υδροηλεκτρικών σταθμών το 2013. Ίσως η πιο σημαντική εξαγορά από τουρκικές εταιρίες ήταν όταν το 2012 η κοινοπραξία η Limak-Calik Consortium κέρδισε τον διαγωνισμό για την ιδιωτικοποίηση κρατικής εταιρίας ενέργειας του Κοσόβου που δραστηριοποιείται στους τομείς της διανομής και προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας, δαπανώντας 26,3 εκατ. Ευρώ ([www.limak.com.tr](http://www.limak.com.tr) χ.χ.).

### 3.5 Θρησκεία - Πολιτισμός

Η Τουρκία έχει ισχυρούς θρησκευτικούς, πολιτιστικούς αλλά και ιστορικούς δεσμούς με τα Δυτικά Βαλκάνια και αυτός ίσως να είναι και ο πιο σημαντικός λόγος για τον οποίο οι σχέσεις τους βρέθηκαν στο επίκεντρο των διακρατικών συνεργασιών τους διαχρονικά.

Στη δεκαετία του 2000 το κίνημα του Φετουλάχ Γκιουλέν αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή της τουρκικής ήπιας ισχύος στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Μέσω υψηλών χρηματοδοτήσεων είχε καταφέρει να χτίσει μια μεγάλη υποδομή Τουρκικών σχολείων, ΜΜΕ, επιχειρήσεων και θρησκευτικών κέντρων σε όλο το έδαφος των Βαλκανίων. Τα γυμνάσια που ιδρύθηκαν εκείνη την εποχή θεωρήθηκαν υψηλής ποιότητας ιδρύματα και συνήθως εκεί έστελνε τα παιδιά της η υψηλή κοινωνία της περιοχής. Αντίστοιχα, οι πανεπιστημιακές μονάδες όπως το Burch στο Σεράγεβο και το Eroka ή το Bedër στα Τίρανα, προσέλκυσαν μεγάλο αριθμό φοιτητών από τη Τουρκία, ειδικά όταν ίσχυε η απαγόρευση της μαντίλας σε Τουρκικά πανεπιστήμια (Öztürk 2020).

Όμως, μετά τη διαμάχη και την παύση των σχέσεων μεταξύ του ηγέτη του κινήματος Φετουλάχ Γκιουλέν και του Ερντογάν και της απόπειρας του στρατιωτικού πραξικοπήματος, για την οποία κατηγορήθηκε ο πρώτος, η Τουρκία άρχισε να πιέζει τους ηγέτες των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων να κλείσουν οργανώσεις που δρούσαν στο έδαφος τους και που θεωρούνται από Τούρκους αξιωματούχους ότι συνδέονται με το κίνημα Γκιουλέν, το οποίο χαρακτηρίστηκε από την Άγκυρα ως τρομοκρατική οργάνωση (Νέδος 2016).

Από την στιγμή που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Τουρκίας η ηγεσία του ΑΚΡ, πραγματοποιήθηκε μια μεταστροφή στην πολιτική της που εφαρμόστηκε στην περιοχή. Ο κύριος πυλώνας της ήπιας ισχύος της πλέον βασιζόταν στην Οθωμανική - Ισλαμική κληρονομιά καθώς και στις σχέσεις Τουρκίας – Βαλκανίων, τονίζοντας το κοινό οθωμανικό παρελθόν τους.

Στο πλαίσιο αυτό η Τουρκική Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων, το Diyanet, αποτέλεσε ένα άλλο μέσο της ισχύος της Τουρκίας στα Δυτικά Βαλκάνια. Το Diyanet προσφέρει θρησκευτική εκπαίδευση, θεολογική καθοδήγηση, άμεση οικονομική βοήθεια και μάλιστα μεσολαβεί σε διαφωνίες μεταξύ περιφερειακών κυβερνήσεων και τοπικών μουσουλμανικών κοινοτήτων (<https://www.diyamet.gov.tr> χ.χ.). Η δράση του έγινε αποδεκτή από πολλές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων έτσι ώστε να τα βοηθήσει και να οργανώσει τη θρησκευτική ζωή των μουσουλμανικών πληθυσμών μέσω εκπαιδευτικών ευκαιριών και

υποτροφιών καθώς και με την αποστολή θρησκευτικού υλικού. Στο πλαίσιο της δράσης του μέχρι το 2009 άνοιξε Τουρκικά Ισλαμικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για φοιτητές από τα Δυτικά Βαλκάνια και άρχισε να προσφέρει επιδόματα για θρησκευτικές σπουδές (Muhasilovic 2018).

Μετά το 2009 το κυβερνών κόμμα στη Τουρκία αναβάθμισε τη δράση του ιδρύματος που μετατράπηκε σε ένα κέντρο θρησκευτικής εξουσίας υπό τον πρωθυπουργό. Μέσω αυτού η Άγκυρα ανακατασκεύασε τζαμιά της Οθωμανικής εποχής και πρότεινε την κατασκευή νέων τζαμιών σε περιοχές όπως την Πρίστινα και τα Τίρανα. Στην πρωτεύουσα της Αλβανίας η Άγκυρα χρηματοδότησε και έχτισε το μεγαλύτερο τζαμί στα Βαλκάνια, το «Namazgja», στου οποίου τα εγκαίνια παραβρέθηκε και ο πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Ερντογάν (Kokkinidis 2017).

Άλλη μια υπηρεσία, η οποία είχε μεγάλη επιρροή στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, είναι η Τουρκική Υπηρεσία Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΤΙΚΑ) που ιδρύθηκε το 1992 και είναι υπεύθυνη για την οργάνωση του μεγαλύτερου μέρους της τουρκίας επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η δράση της δεν περιορίζεται μόνο στην υλοποίηση των κλασικών αναπτυξιακών έργων, αλλά, σε συνεργασία με την Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet) μέσω των χρηματοδοτήσεων της, ανακαινίζει οθωμανικά τζαμιά και κατασκευάζει καινούρια ([www.tika.gov.tr](http://www.tika.gov.tr) χ.χ.). Οι υψηλές επενδύσεις σε θρησκευτικά κτήρια φαίνεται να είναι η κύρια προσπάθεια του Ερντογάν έτσι ώστε να προωθήσει τους στόχους του στην περιοχή και να αυξήσει την επιρροή του στο Μουσουλμανικό πληθυσμό της. Άμεσο επακόλουθο ήταν οι ενέργειες της να γίνονται αποδεκτές από τους Μουσουλμάνους της περιοχής και να επικρίνονται σφοδρά από τους Χριστιανούς (Lakic 2018).

Σύμφωνα με την ΤΙΚΑ μεταξύ 1992 και 2017, πραγματοποιήθηκε η υλοποίηση 3.401 έργων στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Με βάση τα στατιστικά στοιχεία στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη και στη Βόρεια Μακεδονία πραγματοποιήθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των έργων, αντιπροσωπεύοντας μαζί περίπου το 50% του συνόλου αυτών. Περίπου το 17% των προγραμμάτων διατέθηκε στο Κόσοβο, ενώ στην Αλβανία (13%), το Μαυροβούνιο (9%), και τη Σερβία (6%) η δράση της ΤΙΚΑ ήταν πιο μικρή ([www.tika.gov.tr](http://www.tika.gov.tr) χ.χ.).

Το ΑΚΡ θεώρησε την ΤΙΚΑ ως πρωταρχικό μέσο για την ενίσχυση των πολιτιστικών σχέσεων, επενδύοντας περισσότερα από τα μισά κεφάλαιά του στην ανοικοδόμηση ή αποκατάσταση αρκετών σημαντικών μνημείων οθωμανικής ισλαμικής κληρονομιάς που υπέστησαν ζημιές ή καταστράφηκαν στον Βοσνιακό πόλεμο. Η Τουρκία, ήταν, επίσης ένας

από τους κύριους χορηγούς πίσω από την ανοικοδόμηση του διάσημου τεμένους Φερχάντιγια (Ferhadija) στη Μπάνια Λούκα, το οποίο χτίστηκε τον 16ο αιώνα και χαρακτηρίστηκε μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO το 1950. Κατά τη διάρκεια του πολέμου καταστράφηκε το 1993, όμως, μετά από την χρηματοδότηση της ΤΙΚΑ, ξαναχτίστηκε σύμφωνα με τα αρχικά σχέδια και επαναλειτούργησε επίσημα το 2016 ([www.balkans.aljazeera.net](http://www.balkans.aljazeera.net) 2017).

Το 2007 η πολιτική ηγεσία της Τουρκίας, στην προσπάθεια της να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα επικεντρωνόταν στην ανάδειξη των πολιτιστικών σχέσεων με χώρες του εξωτερικού, ίδρυσε το Ινστιτούτο *Γιουνούς Εμρέ* (Yunus Emre). Σκοπός του ινστιτούτου, σύμφωνα με την ιστοσελίδα του, είναι «η προώθηση της Τουρκίας, της τουρκικής γλώσσας, της ιστορίας και της κουλτούρας και της τέχνης της, η παροχή υπηρεσιών στο εξωτερικό σε άτομα που θέλουν να έχουν εκπαίδευση στους τομείς της τούρκικης γλώσσας, του πολιτισμού και της τέχνης, να βελτιώσουν τη φιλία μεταξύ της Τουρκίας και άλλων χωρών και να αυξήσουν την πολιτιστική ανταλλαγή» ([www.yee.org.tr](http://www.yee.org.tr) χ.χ.). Μέχρι σήμερα στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων δραστηριοποιείται με τη λειτουργία 11 πολιτιστικών κέντρων στη Σερβία, Αλβανία, Βοσνία- Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, και Βόρεια Μακεδονία. Το ινστιτούτο, εκτός από την προσφορά μαθημάτων τούρκικης γλώσσας, διευκόλυνε και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες, όπως το πρόγραμμα ανταλλαγών φοιτητών, το οποίο παρέχει υποτροφίες σε Τουρκικά πανεπιστήμια σε φοιτητές που κατάγονται από τα Δυτικά Βαλκάνια ([www.yee.org.tr](http://www.yee.org.tr) χ.χ.).

Η Αγκυρα θεωρεί ότι ο τομέας της εκπαίδευσης θα της δώσει τη δυνατότητα να ενισχύσει τη δράση της στην περιοχή και να διατηρήσει σε άριστο επίπεδο τις διακρατικές σχέσεις. Στο Κόσοβο υπάρχουν ήδη τουρκικά ιδιωτικά σχολεία, πολιτιστικά κέντρα και επιπλέον υπάρχει σχεδιασμός για τη λειτουργία ενός προηγμένου τούρκικου πανεπιστημίου στην περιοχή, κόστους 100 εκ. ευρώ (Mehmeti 2016). Στη Βόρεια Μακεδονία το Ινστιτούτο Γιουνούς Εμρέ αποτελεί την κυρία έκφραση της τουρκικής «Εκπαιδευτικής» πολιτικής, καθώς από την ίδρυση του στα Σκόπια το 2010, περισσότερα από 4000 άτομα έχουν παρακολουθήσει μαθήματα τουρκικής γλώσσας (Aliju 2019).

Το πρώτο ιδιωτικό γυμνάσιο στη Βόρεια Μακεδονία-Yahya Kemal College είναι ένα τουρκικό σχολείο, που θεωρείται ευρέως ως ένα από τα πιο διάσημα ιδρύματα γυμνασίου στη χώρα και θεωρείται από τον Ερντογάν ότι σχετίζεται με το κίνημα του Φετουλάχ Γκιουλέν ([www.globalfreedomofexpression.columbia.edu](http://www.globalfreedomofexpression.columbia.edu) 2018). Παράλληλα, σε επίπεδο πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, υπάρχουν χιλιάδες Τούρκοι φοιτητές που σπουδάζουν στη Βό-



ρεια Μακεδονία, αν και ο αριθμός τους τα τελευταία χρόνια μειώθηκε. Ο λόγος της μείωσης ωφελείται στην απόφαση της Αγκύρας να σταματήσει να αναγνωρίζει τα πτυχία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Β. Μακεδονίας, ως αντίποινα για την άρνηση της Βόρειας Μακεδονίας να παράσχει στήριξη στην καταπολέμηση των δόμων του κινήματος Γκιουλέν στην περιοχή (Marusic, [www.balkaninsight.com](http://www.balkaninsight.com) 2017). Τον Μάιο του 2018, η πρέσβης της Τουρκίας στη Βόρεια Μακεδονία εκφώνησε την κεντρική ομιλία στα εγκαίνια του Μααρίφ – ενός Τουρκικού κρατικού εκπαιδευτικού ιδρύματος– και επέμεινε ότι οι γονείς που δε θέλουν τα παιδιά τους να γίνουν «τρομοκράτες» πρέπει να στείλουν τα παιδιά τους στο Μααρίφ και όχι στο Γιάχια Κεμάλ. Το υπουργείο Εξωτερικών της Βόρειας Μακεδονίας επέκρινε δημόσια τη δήλωση αυτή, αλλά αυτό δεν άλλαξε τη ρητορική της Άγκυρας σχετικά με τα σχολεία Γιαχία Κεμάλ ([www.turkeypurge.com](http://www.turkeypurge.com) 2018).

Η τούρκικη διπλωματία χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο τη δημοτικότητα των τηλεοπτικών εκπομπών για να ενισχύσει την πολιτική και οικονομική της δύναμη και να προωθήσει έναν τρόπο ζωής βασισμένο στο «Τουρκικό μοντέλο», ενός μείγματος Ισλάμ, δημοκρατίας, ελεύθερης αγοράς και πολιτιστικού εκσυγχρονισμού. Τούρκοι επενδυτές ίδρυσαν αρκετά ισχυρά μέσα ενημέρωσης στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, τα οποία είναι ιδιαίτερα δημοφιλή ανάμεσα στους πολίτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρακτορείο ειδήσεων Anadolu που λειτουργεί στη Σερβία και τη Βοσνία και μεταδίδει το πρόγραμμα του στις τοπικές γλώσσες. Πολλά τοπικά ειδησεογραφικά πρακτορεία αναπαράγουν περιεχόμενο που τους παρέχεται δωρεάν από το Anadolu και τη Τουρκική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση (TRT), επιτυγχάνοντας έτσι την προώθηση της τουρκικής πολιτικής της, τις περισσότερες φορές με τρόπο που είναι ιδιαίτερα προπαγανδιστικός (Vračić 2016).

Είναι εξόχως σημαντικό να αναφερθεί το μέγεθος της διεισδυτικότητας της Άγκυρας στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων με τις τηλεοπτικές σειρές και εκπομπές που παρουσιάζονται από τα τοπικά τηλεοπτικά δίκτυα. Αυτές έχουν συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα σχεδόν των περισσότερων τοπικών τηλεοπτικών σταθμών καθώς παρέχονται δωρεάν από τους αντίστοιχους τουρκικούς όπως επίσης και από τις εταιρείες παραγωγής. Αρκετές χώρες προβάλουν αυτές τις σειρές επιτυγχάνοντας υψηλά ποσοστά τηλεθέασης, μεταξύ των οποίων η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Βόρεια Μακεδονία. Στις χώρες αυτές οι σαπουνόπερες είναι εξαιρετικά δημοφιλείς και προβάλλουν με επιτυχία την εικόνα της Τουρκίας ως μια σύγχρονη, εργατική και δημοκρατική χώρα ([www.ahvalnews.com](http://www.ahvalnews.com) 2019). Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Βόρεια Μακεδονία το 62% των πολιτών της παρακολουθούν τουλάχιστον μία τουρκική τηλεοπτική σειρά και αυτό αποτελεί το δεύτερο πιο διαδεδομένο είδος εκπομπών μετά τα δελτία ειδήσεων ([www.tocka.com.mk](http://www.tocka.com.mk) 2013).

Τέλος, σε πολιτισμικό και ιστορικό επίπεδο η Τουρκία δημιούργησε και ενίσχυσε τη δράση το θεσμού των «Αδερφών Πόλεων». Η Άγκυρα έχει μια μεγάλη Βαλκανική διασπορά λόγω των διαφόρων μεταναστευτικών κυμάτων του 20ο αιώνα. Έχοντας κατά νου τα εκατομμύρια ανθρώπων που έχουν δεσμούς με τα Δυτικά Βαλκάνια και ζουν στην Τουρκία, οι οποίοι οργανώνουν ενεργά τις κοινότητές τους δημιουργώντας ενώσεις και αποκτώντας ακόμη και επιρροή σε επίπεδο πόλης, οι συχνές επισκέψεις τούρκων προέδρων και υπουργών, όχι μόνο οδήγησαν σε διμερείς διαπραγματεύσεις με τους ομολόγους τους, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για την ενίσχυση των δεσμών με τις μουσουλμανικές κοινότητες καθώς και για εσωτερικούς πολιτικούς λόγους στην Τουρκία (Ντεμιρτάς 2015).

Η τουρκική στήριξη έχει επικροτηθεί από αρκετούς πολιτικούς στα Δυτικά Βαλκάνια και κατά τη διάρκεια των επισκέψεών τους, οι Τούρκοι ηγέτες έγιναν δεκτοί από τοπικές μουσουλμανικές ομάδες με ενθουσιασμό, ειδικά από μέλη της τουρκικής μειονότητας.

### **3.6 Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας**

Το 2001 ο Μεχμέτ Νταβούτογλου δημοσίευσε ένα βιβλίο «Το Στρατηγικό Βάθος», στο οποίο εκτίθεται μια νέα διάσταση πολιτικής δέσμευσης της Τουρκίας με την περιοχή. Σε αυτό το έργο ισχυρίζεται ότι η Τουρκία κατέχει «Στρατηγικό Βάθος» λόγω της ιστορίας και της γεωγραφικής της θέσης, οι οποίες καθορίζουν τις ενέργειες της Τουρκίας στη γειτονιά της. Στην πραγματικότητα, στο βιβλίο υποστηρίζει ότι, όχι μόνο πρέπει η Τουρκία να διαδραματίσει περιφερειακό ρόλο στα Δυτικά Βαλκάνια, αλλά θα πρέπει επίσης να αποτελέσει κεντρική δύναμη (Νταβούτογλου 2001). Αργότερα, όταν ο Νταβούτογλου έγινε υπουργός εξωτερικών ακολούθησε κατά γράμμα όσα ανέφερε στο βιβλίο του και έτσι η Τουρκία προσπάθησε να αποτελέσει μια κεντρική δύναμη στην περιοχή, διαμορφώνοντας την πολιτική των σχέσεων της με τις χώρες της περιοχής. Πέραν των άλλων, η πολιτική άμυνας και ασφάλειας έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων.

Για να παραμείνει σημαντικός παράγοντας στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στα Δυτικά Βαλκάνια η Τουρκία προσάρμοσε τις δραστηριότητές της στις πολιτικές της Ε.Ε. και των Η.Π.Α. και συνεργάστηκε ουσιαστικά με την Ουάσιγκτον για το σχεδιασμό της περιφερειακής διπλωματίας της. Η Άγκυρα θεωρεί, επίσης, ότι η περιφερειακή συνεργασία καθώς επίσης η ενσωμάτωση των χωρών της περιοχής σε Ε.Ε. και NATO αποτελούν βασικό στοιχείο για τη σταθερότητα στα Δυτικά Βαλκάνια. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο έχει υποστηρίξει την ένταξη των κρατών της περιοχής στο NATO, διευκολύνοντας τη συμμετοχή τους σε αποστολές του NATO (π.χ. Βόρεια Μακεδονία) (Ozkanca 2015).

Μετά το 1990, η Τουρκία υποστήριξε την ένταξη όλων των βαλκανικών και ανατολικοευρωπαϊκών χωρών στο NATO. Υπήρχαν τρεις βασικοί λόγοι για αυτό: α. οι ισχυροί παράγοντες του NATO - Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Βρετανία, η Γαλλία και η Γερμανία - ήθελαν ο οργανισμός να επεκταθεί στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη. β. η επέκταση του NATO θα δώσει στην Τουρκία λόγο στα Βαλκάνια για ζητήματα στρατιωτικής ασφάλειας. γ. Οι πόλεμοι και οι ένοπλες συγκρούσεις στα Βαλκάνια αποτελούσαν θέματα ασφάλειας και σταθερότητας για την Τουρκία (Sancaktar 2013). Η Άγκυρα πίστευε ότι η διεύρυνση του NATO στην περιοχή θα τερματίσει τους πολέμους και τις ένοπλες συγκρούσεις και ότι θα δημιουργηθεί ένα περιβάλλον ειρήνης, σταθερότητας και ασφάλειας στην περιοχή. Για αυτό το λόγο η συμμετοχή της Τουρκίας σε ειρηνευτικές αποστολές στην περιοχή είναι πάρα πολύ σημαντική και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Η Τουρκία για το έτος 2019 κατέγραψε μια αύξηση 34,6% στις στρατιωτικές εξαγωγές, φτάνοντας τα 2,74 δισ. δολάρια. Παράλληλα, η χώρα έχει θέσει ως στόχο μέχρι το 2023 να φτάσει τα 10 δισεκατομμύρια (Güzeldere 2021) Για τους στρατιωτικούς εμπειρογνώμονε η Τουρκία έχει δύο πλεονεκτήματα, αφενός δε διστάζει να μοιραστεί την τεχνολογία και αφετέρου τα προϊόντα της, π.χ. τα drones είναι σχετικά φθηνά και, ως εκ τούτου, πιο προσιτά για τις λιγότερο πλούσιες βαλκανικές χώρες (Marson και Forrest 2019). Αυτές οι πωλήσεις όπλων θα συμπληρώσουν την έως τώρα δράση της Άγκυρας, που αφορούσε την εκπαίδευση στρατιωτών, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη από τη δεκαετία του 1990 και έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα με Αλβανία και Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Η Άγκυρα επιθυμεί να πουλήσει νέα όπλα και να υπογράψει αρκετές συμφωνίες με τις χώρες της περιοχής για να δημιουργήσει εξάρτηση από τα προϊόντα της. Την ίδια στιγμή, η Τουρκία υπέγραψε αρκετές στρατιωτικές συμφωνίες με χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης που αφορούσαν την εκπαίδευση και ανταλλαγή τεχνολογίας (Πρωτόπαπας, [www.slpress.gr](http://www.slpress.gr) 2020). Η πολιτική αυτή παρέμεινε σταθερή, καθώς η Τουρκία συνεχίζει να καθιερώνει επιτυχημένες στρατιωτικές συνεργασίες με τις βαλκανικές χώρες, ενισχύοντας έτσι τη στρατιωτική ασφάλεια στην περιοχή.

Η Τουρκία πριν από χρόνια δεν αποτελούσε έναν από τους βασικούς προμηθευτές στρατιωτικού αμυντικού υλικού για το Μαυροβούνιο, κάτι το οποίο, με το πέρασμα των χρόνων, άλλαξε, καθώς η Άγκυρα έστρεψε και το επιχειρηματικό ενδιαφέρον της στην περιοχή. Μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας το 2006 ξεκίνησε η συνεργασία με το Μαυροβούνιο στον τομέα της στρατιωτικής εκπαίδευσης. Επίσης, η Τουρκία συνεργάζεται με την Ποντιγόριτσα στον τομέα της άμυνας και ανταλλάσσουν τεχνολογία σε αυτόν τον τομέα. Η συνεργασία τους, προς το παρόν, επικεντρώνεται στην παραγωγή και εμπορία αμυντι-

κών υλικών και υπηρεσιών, συντήρηση και υλικοτεχνική υποστήριξη και θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για τον εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων του Μαυροβουνίου (Tomovic 2018).

Η Τουρκία συμμετείχε στην αεροπορική επιδρομή του NATO υπό την ηγεσία των Η.Π.Α. εναντίον της Σερβίας με δεκαοκτώ μαχητικά αεροσκάφη F-16. Επιπλέον, τουρκικό πολεμικό πλοίο περιπολούσε στην Αδριατική Θάλασσα. Στις 27 Απριλίου 1999 το συμβούλιο υπουργών του τούρκικου κράτους αποφάσισε να ανοίξει τα αεροδρόμια Balikesir, Bantma και Corlu σε αεροσκάφη του NATO για χρήση εναντίον της Σερβίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε το Σέρβικο λαό να θεωρεί ότι όλες αυτές οι εξελίξεις, από το 1999 και μετά, είναι μία δεύτερη κατοχή της περιοχής από τους Τούρκους (Sancaktar 2013).

Από το 1991 με το ψήφισμα 721 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, που τοποθετεί μια πολυεθνική ειρηνευτική δύναμη στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Τουρκία έχει συνεχή στρατιωτική παρουσία στην περιοχή. Παρά τις αντιδράσεις για τις ενέργειες της να δημιουργήσει έναν Τουρκοισλαμικό άξονα στην περιοχή, αυτή συνέχισε να αναλαμβάνει στρατηγικές αποστολές στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Για την επίβλεψη της στρατιωτικής εφαρμογής της συμφωνίας του Ντέιτον συμμετέχει, από το 2004, στη δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης EUFOR Althea με μία αποστολή που αποτελείται από 183 άτομα ([www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr) χ.χ.).

Σήμερα η τούρκικη κυβέρνηση εκπαιδεύει στο έδαφός της Βόσνιους αξιωματικούς, οι οποίοι επιστρέφουν πίσω στην πατρίδα τους, μόλις ολοκληρωθεί η εκπαίδευσή τους. Οι δύο χώρες, ήδη από το 2006, έχουν υπογράψει διμερείς συμφωνίες που καθιέρωσαν τη συνεργασία στους τομείς της στρατιωτικής εκπαίδευσης, της υποδομής της αμυντικής βιομηχανίας, της στρατιωτικής τεχνολογίας, της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης και της στρατιωτικής ιατρικής. Επιπλέον, από το ίδιο έτος υπέγραψαν άλλη μία συμφωνία συνεργασίας με σκοπό να επιτρέψουν στη Βοσνία να χρησιμοποιήσει βάση εκπαίδευσης του NATO κατά της τρομοκρατίας και να επωφεληθεί από την ελεύθερη πρόσβαση της (Piqueres 2014).

Η Αλβανία και η Τουρκία έχουν υπογράψει αρκετές συμφωνίες μεταξύ τους, εκ των οποίων και συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας. Στο πλαίσιο αυτής της συμφωνίας ξεκίνησε ένα πρόγραμμα στρατιωτικής εκπαίδευσης που περιλάμβανε και την πραγματοποίηση κοινών ναυτικών ασκήσεων στην Ανατολική Μεσόγειο και την Αδριατική θάλασσα. Η Τουρκία ανέλαβε την αποστολή εκσυγχρονισμού του αλβανικού στρατού και επιπλέον εκσυγχρόνισε τη στρατιωτική βάση Πασαλίμαν στην περιοχή της Αυλώνας. Η Τουρκία ήδη

από το 1997, συμμετείχε στην επιχείρηση ALBA, η οποία δημιουργήθηκε με ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ κατόπιν αιτήματος της αλβανικής κυβέρνησης η οποία αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ασφαλούς παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια της κρίσης του 1997 (Vračić 2016).

Η πρώην ΠΓΔΜ μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της από τη Γιουγκοσλαβία, ήταν αδύναμη και στερούνταν διεθνούς στήριξης και αναγνώρισης. Η χώρα είχε ανάγκη από έναν ισχυρό και αφοσιωμένο σύμμαχο και η Τουρκία αποτέλεσε έναν από αυτούς. Οι αναταραχές στην τότε ΠΓΔΜ του 2001 έφεραν την τουρκική στρατιωτική εμπλοκή στην περιοχή. Η Άγκυρα μεταξύ 2001 και 2003 συμμετείχε στις αποστολές του NATO στην ΠΓΔΜ, Essential Harvest, Amber Fox και Allied Harmony με την αποστολή προσωπικού. Η συνεισφορά του προσωπικού της Τουρκίας στις επιχειρήσεις και αποστολές του NATO είναι περίπου 3200 από τον Οκτώβριο του 2011 μέχρι και σήμερα ([www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr) χ.χ). Παράλληλα, τα Σκόπια υπέγραψαν συμφωνίες στρατιωτικής εκπαίδευσης και συνεργασίας με την Άγκυρα. Μέχρι το 2006 η Τουρκία είχε δωρίσει στρατιωτικό εξοπλισμό αξίας 15 εκατομμυρίων δολαρίων και ο κύριος στόχος αυτής της στήριξης ήταν η ανάπτυξη των αμυντικών ικανοτήτων της ΠΓΔΜ και η ένταξή της στο NATO και την Ε.Ε.. Ιδιαίτερα για το τελευταίο, η Τουρκία παρέμεινε ο μεγαλύτερος μη ευρωπαίος συνεργάτης της Ε.Ε., στο πλαίσιο των αποστολών της κοινής πολιτικής ασφάλειας και άμυνας στην Βόρεια Μακεδονία (Vračić 2016).

Όπως και στον Πόλεμο της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης ο Πόλεμος του Κοσόβου επέτρεψε στην Τουρκία να εισέλθει και να εγκατασταθεί στρατιωτικά στην περιοχή. Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με το ψήφισμα 1244/1999 εξουσιοδότησε την ίδρυση της Δύναμης Κοσόβου (KFOR) υπό την ηγεσία του NATO. Η Τουρκία, από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας της, ενίσχυσε το έργο της με τη διάθεση στρατιωτικού προσωπικού, καθώς επιθυμεί ενεργό ρόλο στο μεταπολεμικό Κόσοβο μέσω αυτής της ειρηνευτικής αποστολής. Αρχικά, διέθεσε προσωπικό δυνάμεως 1000 ατόμων που αναπτύχθηκαν στις περιοχές Μούσα, τη Ντραγκούσα και την Πρίζρεν ([www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr) χ.χ.). Σήμερα συμμετέχει με 350 άτομα τα οποία αναπτύσσονται στην πόλη Πρίζρεν, που βρίσκεται στα Νότια της χώρας και κατοικείται από αρκετές μειονοτικές ομάδες, μεταξύ των οποίων και η μικρή τουρκική κοινότητα του Κοσόβου. Επιπλέον, η Τουρκία ανέλαβε για ένα διάστημα την ηγεσία της Πολυεθνικής Task Force South [(MNTF(S))]<sup>34</sup> γεγονός που καταδεικνύει και την εμπιστο-

<sup>34</sup> Η MNTF S ιδρύθηκε την 1η Φεβρουαρίου 2010. Η Αυστρία, η Γερμανία, η Ελβετία και η Τουρκία είναι τα τέσσερα κράτη που συνεισφέρουν στο MNTF S και σκοπός του είναι να συμβάλλει στο ασφαλές περιβάλλον σε στενό συντονισμό με τους διεθνείς οργανισμούς και τους θεσμούς στο Κόσοβο.

σύνη του NATO προς την Άγκυρα αλλά και την ικανότητα της να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες στην περιοχή ([www.nato.int](http://www.nato.int) χ.χ.).

Στον αμυντικό τομέα, το 2009, η Τουρκία και το Κόσοβο υπέγραψαν συμφωνία συνεργασίας για την αμυντική βιομηχανία, η οποία είχε σαν στόχο την υλοποίηση κοινής έρευνας, ανάπτυξης, παραγωγής και εκσυγχρονισμού αμυντικού υλικού. Παράλληλα, στο πλαίσιο της ίδιας συμφωνίας, πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στρατιωτικών σε κεντρικά γραφεία και Μονάδες του Τουρκικού στρατού για την ανταλλαγή απόψεων (Ministry of Defence Kosovo χ.χ.).

## 4. Ρωσία και Τουρκία. Εχθροί ή Φίλοι;

### 4.1 Σύγκριση πολιτικής Ρωσίας – Τουρκίας στα Δ. Βαλκάνια

Στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων δεν είναι λίγοι αυτοί που ισχυρίζονται ότι, ενώ η δράση της Ρωσίας και της Τουρκίας είναι πανομοιότυπη, οι θέσεις και οι στρατηγικές τους διαφέρουν. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 στις δύο χώρες ξεκίνησε μία νέα εποχή στην πολιτική διακυβέρνησης τους με τη κυριαρχία του Βλαντίμιρ Πούτιν στη Ρωσία και του Ρατζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην Τουρκία. Με επικεφαλής αυτούς τους αυταρχικούς ηγέτες κύριος στόχος της Μόσχας είναι να αποτρέψει την επέκταση του ΝΑΤΟ και της Ε.Ε. στα Δυτικά Βαλκάνια, ενώ η Άγκυρα παραμένει προσηλωμένη στην ένταξη των χωρών αυτών στην Ατλαντική Συμμαχία και είναι γενικά αδιάφορη για τη διεύρυνση της Ε.Ε.. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος του ΝΑΤΟ μακριά από την περιοχή καθώς και η προβληματική στάση της Ε.Ε. ως προς την ένταξη νέων μελών στην οντότητά της δημιούργησε το έδαφος για τη δράση τους στην περιοχή. Προερχόμενες από περιοχές με διαφορετικούς γεωπολιτικούς παράγοντες που συχνά επηρεάζονται από πολιτισμικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, Ρωσία και Τουρκία αποσκοπούν στην οικοδόμηση πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (Palickova 2019).

Από την πλευρά της πολιτικής ασφαλείας η Τουρκία στηρίζει τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ και της Ε.Ε. στα Δυτικά Βαλκάνια. Ανεξάρτητα από τις τριβές με την Ουάσιγκτον και τις μεγάλες χώρες της Ευρώπης δεν προσπαθεί να απομακρύνει τις χώρες μακριά από Δυτικούς οργανισμούς όπως αντίθετα πράττει η Ρωσία. Η Τουρκία επικύρωσε, χωρίς καθυστέρηση, την ένταξη Μαυροβουνίου και Βόρειας Μακεδονίας στη Συμμαχία, όπως, επίσης, δεν υπάρχει καμία αντίθεση, από την Άγκυρα έναντι της επέκτασης της Ε.Ε., η οποία ωφελεί την Τουρκία. Παράλληλα, Τούρκοι στρατιώτες υπηρετούν σε ειρηνευτικές αποστολές στην περιοχή που υποστηρίζονται από το ΝΑΤΟ και την Ε.Ε., όπως στην ειρηνευτική αποστολή στη Βοσνία (EUFOR) και τη Δύναμη Κοσόβου (KFOR). Αντίθετα, οι σχέσεις της Ρωσίας με το ΝΑΤΟ επιδεινώθηκαν απότομα μετά τους βομβαρδισμούς κατά της Γιουγκοσλαβίας το 1999. Έκτοτε, το Κρεμλίνο προσπαθεί να μειώσει την Δυτική επιρροή στην περιοχή και αντίστοιχα να αυξήσει την δική της. Οι προσπάθειές της όμως μάλλον χαρακτηρίζονται ως αποτυχημένες καθώς ένας αριθμός κρατών έχει ήδη ενσωματωθεί στις Δυτικές δομές και ένας άλλος αναμένει την είσοδο του.

Οι ηγέτες των δύο χωρών αντιπροσωπεύουν μια εναλλακτική αυταρχική λύση στο

φιλελεύθερο πρότυπο που προωθείται από τη Δύση, από το τέλος των Γιουγκοσλαβικών πολέμων της δεκαετίας του 1990. Όπως γνωρίζουμε, τόσο η ρωσική όσο και η τουρκική πολιτική χαρακτηρίζονται από την απουσία θεσμικών ελέγχων και θεσμών και η εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια ενός ηγέτη. Στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων το αυταρχικό μοντέλο διακυβέρνησης ήταν εδραιωμένο στις περισσότερες χώρες και στη δεκαετία του 2010 οι αυταρχικοί ηγέτες της περιοχής έχουν αυξήσει την επιρροή τους στους δημόσιους θεσμούς και έχουν αξιοποιήσει τον εθνικισμό και τη δύναμη του κράτους για να περιθωριοποιήσουν την αντιπολίτευση και τους επικριτές τους (Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2021). Το γεγονός αυτό έχει αυξήσει κατακόρυφα τη δημοτικότητα των ηγετών της Ρωσίας και Τουρκίας όπου ο Πούτιν είναι αποδεκτός από το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών της Σερβίας και της Βόρειας Μακεδονίας ενώ αντίστοιχα ο Ερντογάν, απολαμβάνει τη δημοτικότητα μεταξύ των Αλβανών και των Κοσοβάρων (www.ethnos.gr 2019).

Στον ενεργειακό τομέα οι επιδιώξεις των δύο χωρών συμπίπτουν. Η Ρωσία παραμένει βασικός παράγοντας και σημαντικότερος εταίρος για την περιοχή απ' ό,τι οι άλλες ξένες δυνάμεις και σε αυτή την προσπάθειά της, υποβοηθείται στο έργο της από την Τουρκική Δημοκρατία. Και οι δύο επιθυμούν να αποτελέσουν του κύριους ενεργειακούς δρώντες στη διαμετακόμιση του φυσικού αερίου προς την Ε.Ε., αυξάνοντας έτσι το γεωπολιτικό τους αποτύπωμα. Παράλληλα, οι ενέργειες τους μπορούν να υπονομεύσουν τη Δυτική στρατηγική που αποσκοπεί στην ενεργειακή ασφάλεια στα Δυτικά Βαλκάνια και στην Ε.Ε. (Mikhelidze, και συν. 2017). Βασική προτεραιότητα της Ρωσίας είναι ο αγωγός TurkStream (αντικαταστάτη του South Stream), ο οποίος έχει προγραμματιστεί να παραδώσει δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου στην Τουρκία και στις αγορές της νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Αν και η Τουρκία και η Ρωσία ανήκουν σε διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες, όπου η πρώτη είναι συντριπτικά μουσουλμανική, ενώ η δεύτερη Ορθόδοξη χριστιανική, αμφότεροι έχουν ιστορική κληρονομιά και πολιτιστικούς δεσμούς με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Η σημερινή τουρκική πολιτική ηγεσία χρησιμοποιεί το Ισλάμ και την Οθωμανική κληρονομιά για να ενισχύσει την επιρροή της στις μουσουλμανικές κοινότητες της περιοχής, γεγονός που δίνει στην Τουρκία ιδιαίτερη επιρροή στη Βοσνία, την Αλβανία, το Κόσοβο και τη Βόρεια Μακεδονία. Η Ρωσία ακολουθεί παρόμοια στρατηγική η οποία βασίζεται στην πανσλαβική και Ανατολική Ορθόδοξη ταυτότητα, που απευθύνεται κυρίως προς τους Σέρβους και άλλες Ορθόδοξες κοινότητες, στο Μαυροβούνιο και τη Βόρεια Μακεδονία. Επιπλέον, και οι δύο χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο σύγχρονα εργαλεία για να προωθήσουν τις δικές τους πολιτικές, όπως μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ειδησεογραφικά κανάλια



λια, τη βιομηχανία ψυχαγωγίας, επηρεάζοντας παράλληλα τα μακροπρόθεσμα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των τοπικών πληθυσμών.

Παρά τη σύγκλιση και το συντονισμό, τις περισσότερες φορές, η Τουρκία και η Ρωσία δε δρουν από κοινού στα Δυτικά Βαλκάνια. Η παρουσία της Μόσχας στον χώρο της πληροφόρησης βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο και έχει ιδιαίτερη σημασία για την επιρροή της στην περιοχή. Το συνεχές αφήγημά της βασίζεται στην προώθηση των θετικών δράσεων της για την περιοχή, ενώ αντίθετα επιδιώκει την καταδίκη της Δύσης. Από την άλλη πλευρά, σε παρόμοιες ενέργειες έχει προβεί και η τουρκική πλευρά με τη δημιουργία ΜΜΕ υποστηριζόμενα από αυτή, καθώς και με την εξαγωγή τηλεοπτικών σειρών. Το δίκτυο των ΜΜΕ της Αγκύρας, δεν είναι τόσο ανεπτυγμένο όσο της Μόσχας και δεν μπορεί να ανταγωνιστεί περιφερειακά δίκτυα (MacGregor 2020).

Στον επενδυτικό τομέα το οικονομικό μέγεθος της Ρωσίας και της Τουρκίας έχουν και ανάλογο αντίκτυπο στην περιοχή. Η Ρωσία υπερτερεί στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί στρατηγικά τους πόρους της σε σχέση με την Άγκυρα. Και οι δύο όμως συνεχίζουν να επενδύουν σε μεγάλα εθνικά έργα, που ενισχύουν τον οικονομικό και πολιτικό αντίκτυπο σε όλη την περιοχή. Επιτυγχάνουν, έτσι, τη στήριξη των ηγετών της περιοχής, που αποτελεί βασική προϋπόθεση για να μπορέσουν να μετατραπούν σε κύριους παράγοντες, υλοποιώντας τους στόχους τους. Η Ε.Ε., στον αντίποδα αποτελεί τον παράγοντα με τη μεγαλύτερη επιρροή στην περιοχή, κυρίως μέσω των εξαγωγών της. Πράγματι η Ρωσία και η Τουρκία υπολείπονται αρκετά της Ε.Ε. στον εξαγωγικό τομέα, γεγονός όμως το οποίο δεν είναι ικανό να υποβιβάσει το μέγεθος της δράσης και της επιρροής που έχουν οι δύο χώρες στην περιοχή.

#### **4.2 Σχέσεις μεταξύ Τουρκίας - Ρωσίας**

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, πέρα από τη δράση των δύο στα Δυτικά Βαλκάνια, να αναφερθούν και οι σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους. Σαφέστατα, η Ρωσία και η Τουρκία αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως τις ισχυρές δυνάμεις στο παγκόσμιο πολυπολικό σύστημα και αυτές οι μεγάλες φιλοδοξίες τους έχουν πυροδοτήσει την ανταγωνιστικότητα, φέρνοντας τες κοντά σε συγκρούσεις. Ωστόσο, οι γεωπολιτικές εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, την Ανατολική Μεσόγειο αλλά και τα Δυτικά Βαλκάνια τις ανάγκασαν να αναγνωρίσουν πόσο απαραίτητη είναι η μία για την άλλη και έτσι να απομακρύνουν τις όποιες εντάσεις υπήρχαν μεταξύ τους (www.in.gr 2021).

Για αιώνες η Τουρκία αποτελούσε έναν πιθανό φραγμό για την πρόσβαση της Ρωσίας στη Μεσόγειο θάλασσα και την εκτέλεση εξαγωγών δια μέσου της Μαύρης θάλασσας.

Παρ' όλες τις διαχρονικές προστριβές και διαμάχες τα δύο κράτη συνεργάστηκαν αρκετές φορές για την επιδίωξη προσωπικών κερδών.

Η συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών αναπτύχθηκε κατά την πρώτη δεκαετία του 21<sup>ου</sup> αιώνα, όπου οι κύριοι λόγοι συνεργασίας αποτέλεσαν η ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας, η οικονομία, το εμπόριο και ιδίως ο ενεργειακός τομέας. Από την ανάδειξη στην εξουσία του Πούτιν στη Ρωσία και την εκλογή του Ερντογάν στην Τουρκία τα ζητήματα που θεωρήθηκε ότι επηρεάζουν αρνητικά τις διμερείς σχέσεις παραμερίστηκαν και οι δύο χώρες επικεντρώθηκαν στους τομείς που μπορούν να συνεργαστούν (Isachenko 2021).

Οι σχέσεις τους έφτασαν πάλι σε τεταμένο σημείο το 2011, ειδικά μετά την Αραβική Άνοιξη, όπου οι προσεγγίσεις τους κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων ήταν είναι αρκετά διαφορετικές. Η Ρωσία έχει πάρει θέση υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας των χωρών της περιοχής και έχει υιοθετήσει επιφυλακτική στάση κατά των κινημάτων που έχει υποστηρίξει ανοιχτά η Άγκυρα, όπως οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι.

Το 2014, με την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσική Δημοκρατία, η Άγκυρα καταδίκασε τις ενέργειές της και τόνισε τη σπουδαιότητα της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας. Πάρα την ανοιχτή υποστήριξη στην Ουκρανική κυβέρνηση και τις συνεχείς καταδικαστικές δηλώσεις εναντίον της Ρωσίας, η ίδια δεν συμμετείχε στις ευρωπαϊκές κυρώσεις κατά της Μόσχας (Ayrintasbas και Hosa 2021).

Ο εμφύλιος πόλεμος της Συρίας αποκάλυψε τη δυναμική της συνεργασίας και των συγκρούσεων των δύο χωρών. Οι δύο χώρες, από την αρχή του εμφυλίου, έχουν υποστηρίξει διαφορετικές θέσεις. Η Ρωσία παρέχει στήριξη στον πρόεδρο της Συρίας Μπασάρ αλ Ασαντ, ενώ η Τουρκία υπήρξε βασικός υποστηρικτής της αντιπολίτευσης. Στις 30 Νοεμβρίου 2015 οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώθηκαν εκ νέου όταν η τουρκική πλευρά κατέρριψε ένα Ρωσικό πολεμικό αεροσκάφος που εκτελούσε επιχειρήσεις εναντίων Τουρκμένων ανταρτών στη Βόρεια Συρία, με την αιτιολογία ότι παραβίασε τον εθνικό της εναέριο χώρο. Τότε ο Ρώσος πρόεδρος Βλαντιμίρ Πούτιν αντέδρασε έντονα και κατηγόρησε την Τουρκία ότι προέβη στην παραπάνω ενέργεια για να προστατεύσει το εμπόριο πετρελαίου της με το ISIS, ενώ παράλληλα επιβλήθηκαν κυρώσεις εναντίον της (Παπακωνσταντίνου 2015).

Το 2016 με το αποτυχημένο πραξικόπημα που έλαβε χώρα στην Τουρκία, οι σχέσεις Μόσχας και Άγκυρας άρχισαν να βελτιώνονται. Το Κρεμλίνο φέρεται να προειδοποίησε τον Ερντογάν για ένα επικείμενο πραξικόπημα που θα οργανώνονταν από χώρες του εξωτερικού γεγονός που οδήγησε την Άγκυρα να είναι πιο δεκτική στις πρωτοβουλίες της

Μόσχας ([www.kathimerini.gr](http://www.kathimerini.gr) 2021). Η Άγκυρα κατηγορήσε ευθέως ότι πίσω από το πραξικόπημα βρίσκοταν ξένες δυνάμεις, στοχοποιώντας έμμεσα τις Η.Π.Α., καθώς αρνήθηκαν να εκδώσουν τον εξόριστο Τούρκο κληρικό Φετουλάχ Γκιουλέν.. Η αυξημένη αυτή προσέγγιση μετά την απόπειρα πραξικοπήματος έχει βελτιώσει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις τους και η Μόσχα έχει βρει πλέον έναν ισχυρό σύμμαχο εντός του ΝΑΤΟ. Έκτοτε, οι συναντήσεις σε υψηλό πολιτικό επίπεδο είναι συνεχείς και οι δύο χώρες συνεργάζονται σε αρκετούς τομείς και ιδιαίτερα στην κατά τα λεγόμενα τους, εδραίωση της ειρήνης και της ασφαλείας στην περιοχή.

Στον ενεργειακό τομέα οι σχέσεις των δύο χωρών φαίνεται να βρίσκονται στο καλύτερο επίπεδο. Η μεγάλη ζήτηση φυσικού αερίου από τη Ρωσία, είτε για χρήση εντός Τουρκίας είτε ως σταθμός διαμετακόμισης προς την Ευρωπαϊκή Ήπειρο, συντείνει στη βελτίωση των σχέσεών τους. Παράλληλα, θα πρέπει να αναφερθεί και η συνεργασία που έχουν στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας. Η συμφωνία μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας για την κατασκευή και την εκμετάλλευση του πυρηνικού σταθμού στο Ακούγιου της Τουρκίας στις 2 Μαΐου του 2010 αποτέλεσε την απαρχή των διμερών σχέσεων στην παραγωγή πυρηνικής ενέργειας. Το συνολικό κόστος του έργου είναι περίπου 20 δισεκατομμύρια δολάρια και η ρωσική Rosatom State Corporation κατέχει το 99.2% της επένδυσης. Γεγονός που καταδεικνύει το πολιτικό αντίκτυπο της κατασκευής του πυρηνικού σταθμού είναι και η αναφορά της επίσημης ιστοσελίδα της εταιρίας διαχείρισης του πυρηνικού σταθμού, όπου αναφέρει ότι η κατασκευή του Πυρηνικού σταθμού στο Ακκουγιού αποτελεί το μεγαλύτερο έργο στην ιστορία των Ρωσοτουρκικών σχέσεων ([www.akkuyu.com](http://www.akkuyu.com) χ.χ.).

Στον τομέα του εμπορίου ο συνολικός όγκος των συναλλαγών τους, ενώ το 2008 ήταν περίπου 38 δισεκατομμύρια δολάρια, το 2019 μειώθηκε στα 26 δισεκατομμύρια δολάρια. Οι λόγοι της μείωσης είναι αρκετοί, αλλά είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι από την επιδείνωση των σχέσεων τους το 2015, με την κατάρριψη του Ρωσικού αεροσκάφους, οι εμπορικές συναλλαγές τους δεν έφτασαν ποτέ στο ύψος που είχαν πριν την κρίση (Özel and Uçar 2019).

Στον αμυντικό τομέα η συνεργασία των δύο χωρών ήταν μηδαμινή έως ανύπαρκτη, λόγω της συμμετοχής της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ και της πολιτικής της εναντίον της Ρωσίας. Ένα πολύ σημαντικό σημείο καμπής στη μεταξύ τους στρατιωτική συνεργασία επήλθε όταν το Σεπτέμβριο του 2017 υπεγράφη συνθήκη για την αγορά συστημάτων αεράμυνας S-

400 από την Άγκυρα, κόστους 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων ([www.reuters.com](http://www.reuters.com) 2017)<sup>35</sup>. Η προμήθεια του αντιαεροπορικού συστήματος S-400 προκάλεσε την επιδείνωση των σχέσεων Τουρκίας-Η.Π.Α. επειδή η ενσωμάτωση του στο σύστημα αεράμυνας του NATO θα δημιουργούσε μια πολύ σοβαρή ευπάθεια ασφάλειας στα συστήματά του ([www.nato.int](http://www.nato.int) 2021). Το γεγονός αυτό ικανοποιούσε τις γεωστρατηγικές επιδιώξεις του Κρεμλίνου, καθώς η Τουρκία ερχόταν σε προστριβή για πρώτη φορά σε τέτοια ένταση με το NATO και συγκεκριμένα με τις Η.Π.Α..

Οι σχέσεις των δυο χωρών στην διάρκεια των χρόνων είχαν συνεχή σκαμπανεβάσματα. Παρόλο που αυτές βασίζονται στην κοινή τους δυσαρέσκεια για τις Δυτικές δυνάμεις και τη συμμετοχή τους στις παγκόσμιες υποθέσεις (αν και η Τουρκία αποτελεί ακόμη μέλος του NATO) οι σχέσεις τους δεν είναι σταθερές και στερούνται στρατηγικού βάθους. Ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών Σεργκέι Λαβρόφ, ο οποίος αξιολόγησε τις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών σε συνέντευξή του, είπε ότι ποτέ δεν είδαν την Τουρκία ως σύμμαχο και ότι η Τουρκία ήταν μόνο στρατηγικός εταίρος για τη Ρωσία ([www.sputniknews.gr](http://www.sputniknews.gr) 2020).

---

<sup>35</sup> Η Τουρκία πριν επιλέξει τους S-400, είχε προσπαθήσει να προμηθευτεί το Αμερικανικό πυραυλικό σύστημα Patriot για να καλύψει τις εγχώριες αμυντικές της ανάγκες, αλλά η πλευρά των Η.Π.Α. αρνήθηκε τη διάθεσή του.

## 5. Ο Ρόλος Άλλων Εξωτερικών Παραγόντων στα Δυτικά Βαλκάνια

### 5.1 ΕΕ

Οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων περιβάλλονται γεωγραφικά από κράτη μέλη της Ε.Ε. και τούτο καθιστά τη Ε.Ε. ως έναν από τους μεγαλύτερους δρώντες στην περιοχή, αν όχι το μεγαλύτερο. Η κύρια στρατηγική της είναι «μια αξιόπιστη προοπτική διεύρυνσης για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και μια ενισχυμένη δέσμευση της Ε.Ε. προς τις χώρες αυτές» και με αυτό το τρόπο επιβεβαιώνει το ευρωπαϊκό μέλλον της περιοχής στη βάση κοινών αξιών, που θα στηρίζεται στην ανάπτυξη και την σταθερότητα στην περιοχή (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2018).

Η αρχή έγινε το 1999 με την εγκαθίδρυση της Διαδικασίας Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (SAP), που αποτελούσε ένα πρόγραμμα το οποίο συμπεριλάμβανε την ενδυνάμωση των σχέσεων των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων με την Ε.Ε., καθώς επίσης και την οικονομική ενίσχυση των υπόψη περιοχών. Η ενσωμάτωσή τους με την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια διαδικασία κατά την οποία τα κράτη πρέπει να πληρούν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης που, εκτός των άλλων, περιλαμβάνουν τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την πολιτική σταθερότητα αλλά και την ύπαρξη κράτους δικαίου. (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2021). Για τους παραπάνω λόγους η διαδικασία αυτή αποτέλεσε σημαντικό μοχλό εκδημοκρατισμού και οικοδόμησης θεσμών στα Δυτικά Βαλκάνια και παρείχε στην περιοχή μεγάλη οικονομική και τεχνική υποστήριξη για την ανάπτυξη και την περιφερειακή της ολοκλήρωση. Αν και μέχρι σήμερα καμία χώρα δεν έχει γίνει μέλος της Ε.Ε., η Αλβανία, το Μαυροβούνιο, η Βόρεια Μακεδονία και η Σερβία είναι υποψήφια για ένταξη στο θεσμό, ενώ η Βοσνία - Ερζεγοβίνη και το Κόσοβο θεωρούνται ως εν δυνάμει υποψήφια (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο χ.χ.).

Η Σύνοδος Κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Θεσσαλονίκης το 2003, κατά τη διάρκεια της οποίας η Ε.Ε. αναγνώρισε τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ως υποψήφιας χώρες για την ένταξη τους, αποτέλεσε θεμελιώδες ορόσημο στις αμοιβαίες σχέσεις τους ([www.europarl.europa.eu](http://www.europarl.europa.eu) χ.χ.). Η Ε.Ε. από το 2000 χρηματοδοτεί την προώθηση της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου στην περιοχή μέσω της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας για τη Δημοκρατία και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, που το

2007 μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκό Μέσο Δημοκρατίας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (EIDHR) ([www.euro-access.eu](http://www.euro-access.eu) χ.χ.)<sup>36</sup>.

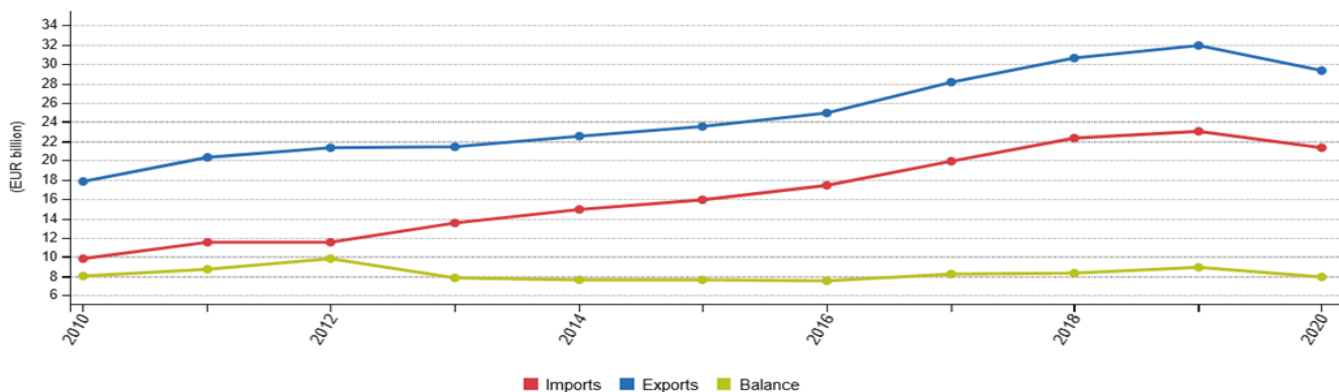
Το 2018 πραγματοποιήθηκε σύνοδος κορυφής Ε.Ε. και Δυτικών Βαλκανίων στην Σόφια της Βουλγαρίας, όπου επιβεβαιώθηκε η ευρωπαϊκή προοπτική της περιοχής. Ωστόσο, η σύνοδος κορυφής του 2018 αλλά και οι μεταγενέστερες αυτής, δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν στις προσδοκίες όσων ζητούσαν πολύ πιο εντατική δέσμευση της Ε.Ε. για την ένταξη των χωρών της περιοχής ([www.tovima.gr](http://www.tovima.gr) 2021)<sup>37</sup>. Η αποτυχία αυτή της Ε.Ε. να διατυπώσει συνεκτική και συνεπή προσέγγιση στην περιοχή έχει προκαλέσει την αυξανόμενη απογοήτευση στα Δυτικά Βαλκάνια, με αποτέλεσμα ένα σημαντικό ποσοστό πολιτών να εκφράζει αντιδυτικές απόψεις, ευνοώντας τους στενότερους δεσμούς με τη Ρωσία και την Τουρκία ([www.capital.gr](http://www.capital.gr) 2021).

Στο εμπορικό - οικονομικό τομέα η Ε.Ε. έχει να επιδείξει σημαντική δράση στην περιοχή, καθώς αποτελεί τον κορυφαίο εμπορικό εταίρο για όλες τις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 72% του συνολικών εμπορικών συναλλαγών τους. Η Συμφωνία Ελεύθερων Συναλλαγών Κεντρικής Ευρώπης (CEFTA) αναμφισβήτητα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση με την κατάργηση δασμών για το μεταξύ τους εμπόριο. Ο όγκος των συναλλαγών μεταξύ της Ε.Ε. και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων ξεπέρασε τα 54 δισεκατομμύρια ευρώ το 2018, δηλαδή διπλάσιο από το 2006. Την τελευταία δεκαετία οι οικονομίες της περιοχής αύξησαν τις εξαγωγές τους προς την Ε.Ε. κατά 130% έναντι πιο μέτριας αύξησης των εξαγωγών της Ε.Ε. στην περιοχή κατά 49% (Εικόνα 3) (Eurostat χ.χ.). Αυτή η οικονομική ολοκλήρωση προωθήθηκε από τη Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης, μέσω της οποίας η Ε.Ε. έχει συνάψει διμερείς συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών, γνωστές ως Συμφωνίες Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (ΣΣΣ) με καθεμία από τις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων: Βόρεια Μακεδονία (2004), Αλβανία (2009), Μαυροβούνιο (2010), Σερβία (2013), Βοσνία και Ερζεγοβίνη (2015) και Κόσοβο (2016) ([www.eur-lex.europa.eu](http://www.eur-lex.europa.eu) χ.χ.).

---

<sup>36</sup> Στοχεύει στην παροχή υποστήριξης για την προώθηση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε χώρες εκτός ΕΕ

<sup>37</sup> Από το 2018 και μετά πραγματοποιήθηκαν και άλλες σύνοδοι κορυφής, το 2020 και το 2021, οι οποίες καθόρισαν ότι η ένταξη των δυτικών Βαλκανίων θα πραγματοποιηθεί στο απώτερο μέλλον, χωρίς να ορισθεί συγκεκριμένη ημερομηνία.



Εικόνα 5. Εισαγωγές και εξαγωγές προϊόντων της Ε.Ε. με τα Δυτικά Βαλκάνια. (Πηγή : Eurostat)

Επιπλέον η Ε.Ε. καθόρισε ένα επενδυτικό πακέτο μέσω του οποίου θα χρηματοδοτηθεί η περιοχή με το ποσό των 9 δισεκατομμυρίων ευρώ. Το Οικονομικό και Επενδυτικό Σχέδιο προσδιορίζει 10 κορυφαίους επενδυτικούς στόχους και στοχεύει στην ενθάρρυνση της μακροπρόθεσμης ανάκαμψης και στη διατήρηση της περιφερειακής συνεργασίας και εναρμόνισης με την Ε.Ε. Οι επενδύσεις που στοχεύουν να υλοποιηθούν μέσω του προγράμματος αφορούν την υποστήριξη μεγάλων οδικών και σιδηροδρομικών συνδέσεων στην περιοχή, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, αλλά και την ενίσχυση των επενδύσεων στον ιδιωτικό τομέα για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας ([www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu) 2020).

Τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν ένα σημαντικό ενεργειακό κόμβο για τη διαμετακόμιση φυσικού αερίου από την Τουρκία και τη Ρωσία αλλά και συνολικά από την Ασία. Το γεγονός αυτό δίνει τη δυνατότητα στην Ε.Ε. να ενισχύσει την ασφάλεια του εφοδιασμού της σε ενέργεια, την ανταγωνιστικότητα και το άνοιγμα της αγοράς σε νέες οδούς μεταφοράς. Η δυνατότητα επιλογής νέων διαδρόμων έχει και πολιτικές επιπτώσεις, στο πλαίσιο της ανάπτυξη μιας κοινής ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε., που θα συμπεριλαμβάνει και τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων.

Στον τομέα της ασφάλειας η Ε.Ε. μαζί με το NATO έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο μετά τις συγκρούσεις της δεκαετίας του 1990. Στο πλαίσιο της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ), το 2003 ξεκίνησε την πρώτη αποστολή της, την Επιχείρηση EUFOR Concordia<sup>38</sup> στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Όταν το NATO τερμάτισε επίσημα τη Δύναμη Σταθεροποίησης Επιχείρησης στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη (SFOR), η Ε.Ε. ξεκίνησε τη στρατιωτική επιχείρηση EUFOR Althea στην περιοχή, με σκοπό τη διατήρηση του ασφαλούς περιβάλλοντος και την παροχή ανάπτυξης ικανοτήτων και εκπαίδευσης στις Ένοπλες Δυνάμεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Εκτός από τις α-

<sup>38</sup> Ο βασικός στόχος της CONCORDIA ήταν να συμβάλει περαιτέρω σε ένα σταθερό ασφαλές περιβάλλον και να επιτρέψει την εφαρμογή της Συμφωνίας της Οχρίδας.

ποστολές που έχουν ήδη αναφερθεί, η Ε.Ε. εξακολουθεί να είναι παρούσα στα Δυτικά Βαλκάνια, πραγματοποιώντας αποστολές μη στρατιωτικού χαρακτήρα, όπως η EUPOL Proxima, η οποία αποσκοπεί στην ανάπτυξη του αστυνομικού συστήματος της Βόρειας Μακεδονίας και η EULEX Κοσόβου (<https://eur-lex.europa.eu> χ.χ.). Ειδικότερα η τελευταία αποτελεί τη μεγαλύτερη μη στρατιωτική αποστολή στο πλαίσιο της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και υποστηρίζει τους θεσμούς κράτους δικαίου στο Κόσοβο και την πλήρη συμμόρφωση με τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις βέλτιστες ευρωπαϊκές πρακτικές. ([www.eulex-kosovo.eu](http://www.eulex-kosovo.eu) χ.χ.)

## 5.2 ΗΠΑ

Στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων ένας από τους κύριους δρώντες που έχουν διαδραματίσει ρόλο στη διαμόρφωση του πολιτικού τοπίου και του τοπίου ασφάλειας είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 η Ουάσιγκτον ήταν ο αρχιτέκτονας της Συμφωνίας του Ντέιτον, η οποία τερμάτισε τον πόλεμο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και εξασφάλισε την ειρήνη μέσω της παρουσίας δυτικής στρατιωτικής δύναμης στη χώρα ([www.osce.org](http://www.osce.org) 1995).

Αργότερα η Ουάσιγκτον διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην απόσχιση του Κοσόβου από τη Γιουγκοσλαβία ως αποτέλεσμα της αεροπορικής επιδρομής του ΝΑΤΟ υπό την ηγεσία της, εναντίον του καθεστώτος Μιλόσεβιτς το 1999 και των επακόλουθων πολιτικών εξελίξεων. Παράλληλα σημαντικός ήταν και ο ρόλος που διαδραμάτισε και στην περίπτωση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, με την Ειρηνευτική Συμφωνία της Οχρίδας το 2001, η οποία διευθέτησε τις εντάσεις μεταξύ της Αλβανικής μειονότητας και της κυβέρνησης της τότε ΠΓΔΜ (Karcic 2021).

Η πολιτική ασφάλειας αποτελεί τον σημαντικότερο πυλώνα της Αμερικανικής εμπλοκής στην περιοχή. Ο ρόλος των Η.Π.Α. στις συνεχιζόμενες επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ σε Κόσοβο και Βοσνία, η στήριξη για την ένταξη του Μαυροβουνίου και της Βόρειας Μακεδονίας στη συμμαχία, το 2017 και 2020 αντίστοιχα, καθώς επίσης και η ένταξη Κροατίας και Αλβανίας στη Βορειοαντλαντική συμμαχία το 2009 αποτελούν τα σημαντικότερα στοιχεία αυτού του πυλώνα ασφαλείας στην Αμερικανική στρατηγική ([www.state.gov](http://www.state.gov) χ.χ.).

Ωστόσο, η αλλαγή των γεωπολιτικών προτεραιοτήτων και η σχετική σταθερότητα των Δυτικών Βαλκανίων μετατόπισαν σταδιακά την προσοχή των Η.Π.Α. μακριά από την περιοχή. Αρχικά, οι συνέπειες της 11<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 2001 και των πολέμων στη Μέση Ανατολή, στη συνέχεια η μεγάλη ύφεση του 2008-2009 και πιο πρόσφατα η επανεμφάνιση



μεγάλου ανταγωνισμού εξουσίας μεταξύ των Η.Π.Α., της Ρωσίας και της Κίνας έχει στρέψει περισσότερο την προσοχή της Ουάσιγκτον προς τα Ανατολικά και λιγότερο στις περιφέρειες και τις αμφισβητούμενες περιοχές, όπως η Ανατολική Ευρώπη ή τα Δυτικά Βαλκάνια ( Varga και Levente Molnár 2021).

Καθώς η Ρωσία και η Κίνα αυξάνουν την επιρροή τους στην περιοχή, η Ουάσιγκτον επιδιώκει να τις απωθήσει από την περιοχή και στη χειρότερη περίπτωση να ελαττώσει την εξάρτηση των βαλκανικών χωρών από αυτές. Συναφώς, η πολιτική των Η.Π.Α. στα Δυτικά Βαλκάνια δεν καθοδηγείται, πρωτίστως, από ζωτικά συμφέροντα εθνικής ασφάλειας ή οικονομικές ευκαιρίες, αλλά από το στρατηγικό ανταγωνισμό με τους αντιπάλους της και τον στόχο της να περιοριστεί η επιρροή τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του ανωτέρω ανταγωνισμού είναι η Συμφωνία των Πρεσπών μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας, η οποία επέλυσε τη διαφωνία του ονόματος της Βόρειας Μακεδονίας και οδήγησε στη ένταξή της στο NATO το 2020, θέτοντας εκτός πολιτικής επιρροής τη ρωσική δραστηριότητα. Επιπλέον η Ουάσιγκτον αντιμετωπίζει την αυξανόμενη επιρροή της Κίνας με ακόμη μεγαλύτερη ανησυχία, καθώς τη θεωρεί ως ομότιμο ανταγωνιστή της στην παγκόσμια σκηνή.

Στον οικονομικό τομέα οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής παρέχουν σημαντικά ποσά ξένης βοήθειας σε χώρες της περιοχής για την ενίσχυση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, καθώς και για την ανάπτυξη του τομέα της ασφάλειας. Αυτή η χρηματοδότηση παρέχει στις Η.Π.Α. σημαντική επιρροή στις κυβερνητικές πολιτικές, ειδικά σε χώρες όπως η Αλβανία, το Κόσοβο και η Βόρεια Μακεδονία. Στον εμπορικό τομέα και τις επενδύσεις η Ουάσιγκτον δεν αποτελεί έναν ισχυρό παράγοντα, με τη δράση της στην περιοχή να είναι περιορισμένη, καθώς σε ορισμένους τομείς, όπως η ενέργεια, το εμπόριο και οι επενδύσεις, και ιδιαίτερα σε μεγάλα έργα υποδομής, έχουν να αντιμετωπίσουν πιο δραστήριους παράγοντες. Παράλληλα, η διαφθορά και οι εύθραυστοι δημοκρατικοί θεσμοί, που κυριαρχούν στην περιοχή, υπονομεύουν την προσπάθεια επενδύσεων και ευνοούν τις δράσεις κρατών με παρόμοια χαρακτηριστικά, όπως η Ρωσία, η Τουρκία και η Κίνα ( Ambrosetti 2019).

Στον απόηχο των πολέμων της Βοσνίας και του Κοσόβου, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής πρωτοστάτησαν στην παροχή του μεγαλύτερου μέρους των δυνάμεων για την IFOR, τη SFOR στη Βοσνία και την KFOR στο Κόσοβο. Έκτοτε, οι Η.Π.Α. έχουν μειώσει σημαντικά τη στρατιωτική παρουσία τους στις δύο αυτές χώρες, αφήνοντας χώρο για να δράσουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι ευρωπαϊοί σύμμαχοί τους, καθιστώντας τους υπευ-

θύνους για την αποστολή στρατευμάτων σε αυτές τις επιχειρήσεις σταθεροποίησης. Το 2019 υπήρχαν αμερικανικά στρατεύματα περίπου 600 ατόμων υπό τη διοίκηση της KFOR στο Κόσοβο και επιπρόσθετα αρκετοί στρατιωτικοί των Η.Π.Α. αναπτύχθηκαν στα κεντρικά γραφεία του NATO στο Σεράγεβο. Παρά τη μείωση του προσωπικού τους οι Η.Π.Α. επεκτείνουν τις στρατιωτικές βάσεις τους στο έδαφος των συμμάχων τους. Η κύρια στρατιωτική βάση για τις Αμερικανικές δυνάμεις υπό τη διοίκηση της KFOR, το Στρατόπεδο Bondsteel, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες Αμερικανικές στρατιωτικές βάσεις σε όλη την Ευρώπη (Lekic 2021).

Συγχρόνως συμμετέχει, επίσης, στην αποστολή ΚΠΑΑ της Ε.Ε. στη Βοσνία και στην αστυνομική αποστολή στο Κόσοβο. Ως ηγετική δύναμη στο NATO οι Η.Π.Α. έχουν επίσης στρατιωτικό αποτύπωμα μέσω του NATO σε Κροατία, Αλβανία, Μαυροβούνιο και Βόρεια Μακεδονία. Η επιρροή τους δε βασίζεται μόνο στο τρέχον επίπεδο στρατιωτικής παρουσίας, αλλά και στην αντίληψη ότι οι Η.Π.Α. θα διαδραματίσουν καίριο ρόλο, εάν χρειαστεί και πάλι εξωτερική παρέμβαση, για την αποκατάσταση της σταθερότητας και της διατήρησης της ειρήνης στην περιοχή ([www.europarl.europa.eu](http://www.europarl.europa.eu) χ.χ.).

Η πολιτική ασφαλείας που εφαρμόζει η Ουάσιγκτον υποστηρίζεται περαιτέρω από τη διμερή στρατιωτική συνεργασία με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και τις πωλήσεις όπλων στην περιοχή. Στον εξοπλιστικό τομέα, οι Η.Π.Α. αναγνωρίζουν ότι το αμυντικό υλικό των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων και ιδιαίτερα αυτών που εντάχθηκαν στο NATO είναι παλαιάς τεχνολογίας και μεγάλο μέρος του είναι ρωσικής κατασκευής. Μετά από χρόνια στασιμότητας στα εξοπλιστικά προγράμματα υπάρχει ενδιαφέρον από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων για αμυντικές αγορές. Από το 2012 μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές πωλήσεις οπλών των Η.Π.Α. προς την Αλβανία που περιλάμβαναν τεθωρακισμένα οχήματα και πυραυλικά συστήματα (Lakic 2018).

Πέραν των ανωτέρω, οι Η.Π.Α. δημιούργησαν το πρόγραμμα ERIP (European Recapitalization Incentive Program) που έχει ως σκοπό να απομακρύνει τους συμμάχους της στα Δυτικά Βαλκάνια από τον ρωσικής κατασκευής εξοπλισμό τους, για να μειώσουν αντίστοιχα την επιρροή του Κρεμλίνου στις προμήθειες αμυντικού υλικού. Η υλοποίηση του προγράμματος πραγματοποιείται με χρηματοδότηση από την ίδια και στοχεύει στην αγορά αμυντικού υλικού και υπηρεσιών από τους ίδιους, για να βοηθήσει τους εταίρους της να καλύψουν την ανάγκη τους για προστασία της εδαφικής τους ακεραιότητας. Το πρόγραμμα ERIP έχει δύο σημαντικούς όρους: τα κράτη - εταίροι πρέπει να δεσμευτούν να μην αγοράσουν νέο στρατιωτικό εξοπλισμό που προέρχεται από το ανατολικό μπλοκ

και πρέπει να συμμετέχουν στο χρηματοδοτικό ταμείο, με χρηματικό ποσό από τους δικούς τους προϋπολογισμούς ίσο με αυτό που διέθεσε η Ουάσιγκτον. Μέχρι σήμερα, κατά την υλοποίηση του προγράμματος έχουν διανεμηθεί περισσότερα από 110 εκ. δολάρια στις Αλβανία, Βοσνία και Βόρεια Μακεδονία για την προμήθεια ελικοπτέρων, και οχημάτων μάχης (www.state.gov 2021).

Σε σύνδεση με τα προηγούμενα, στην περίπτωση της Αλβανίας και της Βόρειας Μακεδονίας, οι μεταφορές αμερικανικών όπλων πραγματοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσω προγραμμάτων βοήθειας που σχετίζονται με τη συμμετοχή τους σε αποστολές του ΝΑΤΟ. Σε αυτό το πλαίσιο, η Αλβανία έλαβε ελαφρά οχήματα πεζικού μεταξύ 2017-2019 και αναμένεται να παραλάβει 4 ελικόπτερα Black Hawk μέχρι το τέλος του 2023. Επιπλέον τον Ιούλιο του 2020 εξέφρασε το ενδιαφέρον της για αγορά 6 UAV RQ-20B Puma Block. Τέλος το 2018 εγκρίθηκε από το Κοινοβούλιο της Βόρειας Μακεδονίας η απόκτηση 56 οχημάτων μεταφοράς προσωπικού και 96 κοινών ελαφρών τακτικών οχημάτων από τις Η.Π.Α. έναντι 150 εκατομμυρίων δολαρίων, 30 εκ. των οποίων προερχόταν από δωρεές της αμερικάνικης κυβέρνησης (www.sipri.org 2021).

### 5.3 Κίνα

Η Κίνα, πριν από μία δεκαετία αποτελούσε ένα ανίσχυρο παράγοντα στα Δυτικά Βαλκάνια, καθώς η περιοχή βρισκόταν εκτός της ζώνης ενδιαφέροντος της. Κατά τη διάρκεια των πολέμων της δεκαετίας του 1990 που ακολούθησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η Κίνα παρέμεινε ουδέτερη και υποστήριξε τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε σε μεγάλο βαθμό όταν τον Σεπτέμβριο του 2013 ανακοίνωσε την έναρξη της πρωτοβουλίας «μιας ζώνης και ενός δρόμου (One Belt, One Road Initiative)»<sup>39</sup>, μίας φιλόδοξης διεθνούς επενδυτικής στρατηγικής που παρουσίασε στο κοινό ο Πρόεδρος Χι Jinping, η οποία θα δημιουργήσει έναν νέο «Δρόμο του Μεταξιού» μεταξύ της Κίνας και των ευρωπαϊκών αγορών της (Τσιμπλάκης 2018). Παράλληλα, με την ανωτέρω δράση, ξεκίνησε το 2012 και η πρωτοβουλία 16+1, όπου συμμετείχαν οι ηγέτες 16 χωρών της Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης και η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Στόχος της πρωτοβουλίας είναι η εντατικοποίηση και επέκταση της συνεργασίας με 11 κράτη μέλη της Ε.Ε. και 5 Βαλκανικές χώρες στους τομείς των επενδύσεων, των μεταφορών, των οικονομικών, της επιστήμης, της εκπαίδευσης και του πολι-

---

<sup>39</sup> Το One Belt One Road (OBOR) είναι ένα έργο οικονομικής ανάπτυξης και εμπορίου που εστιάζει στη συνεργασία μεταξύ πολλών χωρών σε όλες τις ηπείρους. Ονομάστηκε ως το «Έργο του Αιώνα» από τις κινεζικές αρχές.

τισμού. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας η Κίνα έχει ορίσει τρεις πιθανούς τομείς προτεραιότητας για οικονομική συνεργασία: τις υποδομές, την υψηλή τεχνολογίας και τις πράσινες τεχνολογίες ([www.mfa.gov.cn](http://www.mfa.gov.cn) 2016). Από τα Δυτικά Βαλκάνια συμμετέχουν όλες οι χώρες εκτός από το Κόσοβο, την ανεξαρτησία του οποίου δεν έχει αναγνωρίσει μέχρι και σήμερα το Πεκίνο.

Το Πεκίνο έχει χαρακτηρίσει τα Δυτικά Βαλκάνια ως ένα σημαντικό διάδρομο για τον «νέο Δρόμο του Μεταξιού» και αυτός είναι ο λόγος που προωθεί την κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής (οδικές κατασκευές, σιδηροδρομικά δίκτυα, αεροδρόμια και λιμένες), προκειμένου να εξασφαλιστεί απρόσκοπτα η μεταφορά αγαθών και προϊόντων από την επικράτεια της στην γηραιά Ήπειρο. Εκτός από τη συμμετοχή σε επενδυτικά προγράμματα συμμετέχει στην περιοχή και με την παροχή δανείων με όρους ευνοϊκότερους από αυτούς της Ε.Ε.. (Crawford 2020).

Στη Σύνοδο Κορυφής της Πρωτοβουλίας 16+1 που πραγματοποιήθηκε στη Βουδαπέστη τον Νοέμβριο του 2017, το Πεκίνο υποσχέθηκε πρόσθετη οικονομική βοήθεια ύψους 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων για επενδυτικά προγράμματα και αναπτυξιακά έργα στην περιοχή. Το γεγονός αυτό ώθησε την Ουάσιγκτον, τις Βρυξέλλες και το Βερολίνο στο να αντιμετωπίζουν τη δράση της Κίνας με καχυποψία, καθώς θεωρούν ότι η οικονομική δέσμευσή της στην περιοχή μπορεί να της δώσει το δικαίωμα να ασκήσει περισσότερη πολιτική επιρροή. ([www.balkaninsight.com](http://www.balkaninsight.com) 2017) Στα προηγούμενα πρέπει να προσθέσουμε ότι το Πεκίνο προωθεί τη σταθερότητα στην περιοχή επιθυμώντας την είσοδο των κρατών αυτών στη Ε.Ε., καθώς θεωρεί ότι με τις ήδη υπάρχουσες κινεζικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια και την προοπτική αύξησής τους, θα μπορεί να εισέλθει στην ευρωπαϊκή αγορά πιο εύκολα και πιο αποδοτικά.

Στον τομέα των επενδύσεων η Κίνα έχει αναλάβει δύο από τις μεγαλύτερες επενδύσεις στην Αλβανία: το μοναδικό διεθνές αεροδρόμιο στα Τίρανα/Ρίνας και τη μεγαλύτερη πετρελαϊκή εταιρεία, τη Bankers Petroleum. Ομοίως, ο Κινέζικος Όμιλος Hesteel, που αποτελεί δεύτερο μεγαλύτερο παραγωγό χάλυβα στον κόσμο, εξαγόρασε τον Απρίλιο 2016 τα σιδηρουργεία Smederevo μετά από συμφωνία με την κυβέρνηση της Σερβίας καταθέτοντας προσφορά 46 εκατ. ευρώ (Veljovic 2016). Η τότε ΠΓΔΜ το 2013 έλαβε ένα κινέζικο κρατικό δάνειο ύψους 580 εκ. ευρώ με ευνοϊκούς όρους και στηριζόμενη σε αυτό άρχισε να επενδύει σε έργα υποδομής, όπως η κατασκευή των αυτοκινητοδρόμων Σκόπια-Στίπ και Κίτσεβο-Οχρίδα ([www.mfa.gov.cn](http://www.mfa.gov.cn) 2015).

Στον ενεργειακό τομέα η κινέζικη CMEC χρηματοδότησε την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό του σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας μέσω καύσης άνθρακα στο Kostolac<sup>40</sup> της Σερβίας. Οι κινεζικές επενδύσεις στον ανωτέρω ενεργειακό σταθμό είναι σημαντικές, καθώς θα ενισχύσουν σημαντικά τον ενεργειακό εφοδιασμό της Σερβίας και θα συμβάλουν στην επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Βελιγραδίου και Βουδαπέστης και στον αυτοκινητόδρομο που συνδέει το Βελιγράδι με την Αδριατική. Οι εργασίες σήμερα βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη και η ολοκλήρωση του έργου είναι προγραμματισμένη για το τέλος του 2022 (Garaca 2016).

Στο διπλωματικό τομέα η Κίνα απέρριψε τη διακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008 και μάλιστα άσκησε έφεση στην απόφαση της Πρίστινα στο Διεθνές Δικαστήριο. Η θέση του Πεκίνου βασίζεται στον φόβο ότι η αναγνώριση του Κοσόβου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δεδικασμένο για τη δική του ευαίσθητη εσωτερική κατάσταση, ιδίως για τις παραγμένες περιοχές του Θιβέτ και του Σινγιάνγκ. ( Gvosdev 2008)

Αξίζει επιπλέον, να αναφερθούμε στην πολιτισμική δράση του Πεκίνου στην περιοχή. Η δράση του συνοψίζεται στα επτά παραρτήματα του Ινστιτούτου Κομφούκιος που ιδρύθηκαν στις 5 από τις 6 χώρες των Δυτικών Βαλκανίων<sup>41</sup>. Τα Ινστιτούτα Κομφούκιος είναι επιφορτισμένα με την προάσπιση της θετικής εικόνας του Πεκίνου παγκοσμίως και αποσκοπούν στην προώθηση της κινέζικης γλώσσας και πολιτισμού (Tector 2021 ). Ιδρύονται πάντα σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και, συνήθως, αυτές οι δομές παρέχουν μαθήματα κινεζικής κουλτούρας και γλώσσας και συχνά φιλοξενούν δημόσιες εκδηλώσεις για πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα που σχετίζονται με την Κίνα. Αξίζει ακόμη να τονιστεί ότι στη Σερβία το Ινστιτούτο κατασκευάστηκε συμβολικά στον χώρο της κινεζικής πρεσβείας που βομβάρδισε το ΝΑΤΟ το 1999, σκοτώνοντας τρεις Κινέζους δημοσιογράφους, γεγονός που δείχνει, με τον καλύτερο τρόπο ότι η ηγεσία της Κίνας θεωρεί πολύ σημαντική την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων ([www.warsawinstitute.org](http://www.warsawinstitute.org) 2019).

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας η Κίνα προέβη σε έντονη δράση στην περιοχή με την παροχή υγειονομικού υλικού. Μάσκες, συλλογές ανίχνευσης και προστατευτικός ιματισμός αποτέλεσαν τα κύρια υλικά που δοθήκαν από το Πεκίνο. Από τις αρχές του 2021 οι διπλωματικές προσπάθειες της Κίνας στον τομέα της υγείας επικεντρώνονται στις προμή-

---

<sup>40</sup> ο TPP Kostolac είναι μία λιγνιτική μονάδα, που βρίσκεται στη δεξιά όχθη του Δούναβη ποταμού στο Kostolac και είναι το δεύτερο μεγαλύτερο εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας στη Σερβία.

<sup>41</sup> Δεν έχει δημιουργηθεί στο Κόσοβο.

θειες εμβολίων, καθώς η Ε.Ε. αδυνατούσε να καλύψει τις ανάγκες των χωρών της περιοχής (Fetahu 2021).

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οι σχέσεις Κίνας και Σερβίας επεκτάθηκαν και στο στρατιωτικό τομέα. Το Βελιγράδι προχώρησε, μεταξύ άλλων, στην απόκτηση κινεζικών στρατιωτικών μη επανδρωμένων αεροσκαφών CH-92A και την αγορά του πυραυλικού συστήματος αεράμυνας FK-3 που αναβαθμίζει κατακόρυφα τις επιχειρησιακές δυνατότητες του σερβικού στρατού. ([www.reuters.com](http://www.reuters.com) 2020)

#### **5.4 Χώρες του Κόλπου – Αραβικά Κράτη**

Τα κράτη του Κόλπου – κυρίως η Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα (Η.Α.Ε), το Κατάρ και το Κουβέιτ – αντιπροσωπεύουν έναν σχετικά νέο δρώντα στα Δυτικά Βαλκάνια. Η συμμετοχή τους μπορεί να αποδοθεί στην υποστήριξή τους προς τους μουσουλμάνους (Βόσνιους, Αλβανούς) κατά τη διάρκεια των Γιουγκοσλαβικών πολέμων της δεκαετίας του 1990, όταν η Βοσνιακή και Αλβανική ηγεσία αναγκάστηκαν να ζητήσουν και να δεχθούν βοήθεια από οποιαδήποτε μουσουλμανική χώρα μπορούσε να την προσφέρει (Varga and Levente Molnár 2021).

Στον οικονομικό τομέα και στον τομέα των επενδύσεων τα κράτη του Κόλπου έχουν να παρουσιάσουν σημαντικό έργο, καθώς προσπάθησαν να εισέλθουν δυναμικά στην περιοχή, κυρίως λόγω των θρησκευτικών δεσμών με τα κράτη αυτά αλλά και λόγω του οικονομικού τους μεγέθους. Βλέπουν τα Δυτικά Βαλκάνια ως πύλη προς την αγορά της Ε.Ε. και γι' αυτό έχουν επενδύσει μαζικά εστιάζοντας στον τομέα των υποδομών, τον τουρισμό αλλά και τον τραπεζικό τομέα. Από οικονομικής άποψης τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και το Κατάρ υπήρξαν οι σημαντικότεροι επενδυτές των κρατών του Κόλπου στη περιοχή.

Ίσως το πιο σημαντικό έργο που χρηματοδοτήθηκε από τα Αραβικά κράτη και συγκεκριμένα από τα Η.Α.Ε. ήταν αναμφίβολα το έργο της προκουμαίας του Βελιγραδίου. Το έργο αποσκοπεί στην πλήρη ανακατασκευή της προκουμαίας και στην κατασκευή πολυτελών ξενοδοχείων, πολυκατοικιών και του μεγαλύτερου εμπορικού κέντρου στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων συνολικού κόστους 3 δις δολαρίων ([www.theguardian.com](http://www.theguardian.com) 2015). Επιπλέον, το 2013 η κρατική αεροπορική εταιρεία των ΗΑΕ Etihad αγόρασε μερίδιο 49% της Air Serbia, του σερβικού εθνικού αερομεταφορέα, επιβεβαιώνοντας την επιθυμία της να εισέλθει η περιοχή στην οικονομική σφαίρα επιρροής της ([www.arabianbusiness.com](http://www.arabianbusiness.com) 2013). Η άρση του καθεστώτος θεωρήσεων Visa, όπως επίσης και οι αξιοσημείωτες επενδύσεις στον τομέα των ακινήτων, συντείνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Ο αυξημένος ό-

γκος των αραβικών επενδύσεων συνέπεσε με τον αυξανόμενο αριθμό τουριστών που προέρχονται από τις χώρες του Κόλπου και, ως εκ τούτου, διευκόλυνε την αύξηση της κατασκευής εγκαταστάσεων και υπηρεσιών στέγασης και ψυχαγωγίας. Η ανάπτυξη του Capital Plaza (από οικονομικό όμιλο του Αμπού Ντάμπι) και η κατασκευή του Plavi Horizonti (από την Qatari Diar) είναι μερικά από τα σημαντικά παραδείγματα κατασκευής πολυτελών τουριστικών εγκαταστάσεων ([www.qataridiar.com](http://www.qataridiar.com) χ.χ.). Γενικά, η συμμετοχή των αραβικών κρατών στην περιοχή είναι μεγάλη, ωστόσο, συχνά εγείρονται τοπικές επικρίσεις σχετικά με τις επενδύσεις τους, αναφέροντας έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας, όπως επίσης και αύξηση των τιμών, ειδικά στις αγορές ακινήτων.

Στον τομέα των μέσων μαζικής ενημέρωσης δεν υπάρχει ισχυρή παρουσία κρατών του Κόλπου, πλην του Κατάρ, με το τηλεοπτικό κανάλι Al Jazeera Balkans που έχει έδρα το Σαράγιεβο. Το κανάλι αυτό αποτελεί ένα από τα πιο εδραιωμένα μέσα ενημέρωσης στην περιοχή και εκπέμπει στην κοινή γλώσσα που ομιλείται στη Βοσνία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία και, συνήθως, θεωρείται ισορροπημένη και αξιόπιστη πηγή πληροφοριών στο κατά τα άλλα εθνικιστικό τοπίο των τοπικών ΜΜΕ ([www.bbc.com](http://www.bbc.com) 2011).

Στον πολιτικό τομέα η επιρροή των κρατών του κόλπου μπορεί να χαρακτηριστεί ως σημαντική. Τα ΗΑΕ ήταν το πρώτο αραβικό κράτος που αναγνώρισε το Κόσοβο ως ανεξάρτητη χώρα, καταδεικνύοντας έτσι την υποστήριξη του προς τους μουσουλμάνους της περιοχής. Το γεγονός αυτό δεν φάνηκε να επηρεάζει τις σχέσεις του με τη Σερβία, καθώς τα τελευταία χρόνια βρίσκονται στο καλύτερο δυνατό επίπεδο ([www.unpro.org](http://www.unpro.org) 2008). Οι οικονομικές επενδύσεις και τα μεγάλα δάνεια προς τις κυβερνήσεις της περιοχής οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα κράτη του Κόλπου επιθυμούν την πολιτική επιρροή, έτσι ώστε να μπορέσουν να αποκομίσουν τα μέγιστα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επιρροή του Κατάρ έχει φτάσει ακόμη και στην τοπική πολιτική σκηνή με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη βοήθειά του στην ίδρυση του πολιτικού κόμματος BESA στη Βόρεια Μακεδονία, γεγονός που δείχνει ότι ήδη χρησιμοποιείται ένας μηχανισμός υβριδικού πολέμου για την επίτευξη των στρατηγικών εθνικών στόχων τους ([www.jstor.org](http://www.jstor.org) χ.χ.). Οι ειδικοί θεωρούν ότι τα συμφέροντα του αραβικού έθνους επικεντρώνονται κυρίως στον περιφερειακό ανταγωνισμό με την Τουρκία για επιρροή στην περιοχή και ότι οι προσπάθειές τους υποστηρίζονται από τα κράτη που αντιτίθεται στην αύξηση της τουρκικής παρουσίας στα Δυτικά Βαλκάνια (H. Karcic 2020).

Με το τέλος των εχθροπραξιών στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και το Κόσοβο και την πτώση του κουμμουνισμού η θρησκευτική επιρροή των κρατών του Κόλπου διατηρήθηκε

και αναπτύχθηκε σε πολλές ισλαμικές κοινότητες στα Δυτικά Βαλκάνια. Αυτό ήταν ιδιαίτερα ορατό στην ανοικοδόμηση των θρησκευτικών υποδομών που υπέστησαν ζημιές κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων με τη χρηματοδότηση από τα κράτη του Κόλπου και από άλλες ισλαμικές χώρες, όπως και στην κατασκευή σχολείων και πολιτιστικών κέντρων. Μια από τις πιο ορατές περιπτώσεις ήταν το τζαμί του βασιλιά Φαχντ, το οποίο κατασκευάστηκε από τη Σαουδική Αραβία το 2000 και διαφημίστηκε ως το μεγαλύτερο τζαμί στα Βαλκάνια. Τα τεράστια χρηματικά ποσά που διοχετεύθηκαν για τη δημιουργία τζαμιών και πολιτιστικών κέντρων, εκτιμάται ότι έχουν αλλάξει τη φιλελεύθερη ισλαμική ταυτότητα της περιοχής μετατοπίζοντάς τη προς πιο συντηρητικές ερμηνείες του Ισλάμ, άγνωστες στις τοπικές κοινότητες πριν από τους πολέμους και κυρίως του Ουαχαμπι (Wahabi) που δεν ήταν μέρος της βαλκανικής παράδοσης ( Mikulic και Rose 2016).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η θρησκευτική επιρροή που ασκείται από τα κράτη του Κόλπου εκδηλώνεται στην οικοδόμηση και τη χρηματοδότηση τζαμιών. Ακραίες μορφές θρησκευτικής δράσης εμφανίστηκαν με την ίδρυση τζαμιών Ουαχαμπιστών (Wahhabi) από την Σαουδική Αραβία και το Κατάρ, με ότι συνεπάγεται αυτό για την ασφάλεια και τη σταθερότητα της περιοχής. Η ακραία αυτή ιδεολογία, που εμφανίστηκε κυρίως στην Αλβανία και τη Βοσνία και λιγότερο στο Κόσοβο και τη Βόρεια Μακεδονία, έχει δεσμούς με τη διεθνική ισλαμική τρομοκρατία, τόσο με την Αλ Κάιντα, όσο και, πιο πρόσφατα, με το λεγόμενο Ισλαμικό Κράτος (IK), ιδίως στη Συρία και το Ιράκ και οδηγεί περαιτέρω σε ριζοσπαστικοποίηση και στο βίαιο εξτρεμισμό (www.dw.com χ.χ.). Παράλληλα δεν λείπουν οι απόψεις ότι η Σαουδική Αραβία προμηθεύεται οπλισμό από τα Δυτικά Βαλκάνια και τον προωθεί σε εξτρεμιστικά στοιχεία στη Συρία και το Ιράκ, όπως επίσης και το Ιράν δραστηριοποιείται στην περιοχή, χρησιμοποιώντας την ως ασφαλές καταφύγιο για εκατοντάδες πράκτορές της. Συνολικά η δράση τους αποτελεί μελλοντική απειλή για την ασφάλεια των Δυτικών Βαλκανίων και κατ' επέκταση της Ευρώπης (Gall 2016).

Τα κράτη του Κόλπου έχουν σημαντική επιρροή στους τομείς άμυνας και ασφάλειας. Κατά τις εχθροπραξίες της δεκαετίας του 1990 τα Η.Α.Ε. χρηματοδοτούσαν τους Βόσνιους μουσουλμάνους για την αγορά όπλων. Με το πέρας του πολέμου ήταν το πρώτο μη μέλος του NATO και το μοναδικό αραβικό μουσουλμανικό κράτος που συνέβαλε στα στρατεύματα της διεθνούς ειρηνευτικής αποστολής στο Κόσοβο (KFOR) με την αποστολή προσωπικού. Στη συνέχεια διατήρησε στρατιωτική παρουσία στην περιοχή, εξακολουθώντας να παρέχει βοήθεια σε χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, προσπαθώντας να ικανοποιήσει τις πολιτικές του επιδιώξεις. Τον τελευταίο καιρό τα Η.Α.Ε. έχουν επενδύσει, σε μεγάλο βαθμό στη σερβική αμυντική βιομηχανία, αν και έχουν προκύψει ανησυχίες σχετικά με



τη μεταφορά όπλων σερβικής προέλευσης σε ομάδες ανταρτών, καθώς βρέθηκαν αρκετά σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή (Bartlett, και συν. 2017).

## 6. Συμπεράσματα για την Ελλάδα

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, που μεσολαβεί μεταξύ της Τουρκίας και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, την καθιστά ως έναν από τους σημαντικότερους γεωπολιτικούς παράγοντες και πυλώνα σταθερότητας και ασφαλείας στην περιοχή. Ως εκ τούτου, η πολιτική των εξωτερικών δρώντων για αυτή τη μικρή γωνία της Ανατολικής Ευρώπης δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη τη δράση της Ελλάδας. Τη σπουδαιότητα της περιοχής ανέφερε και ο υπουργός εξωτερικών της χώρας μας, που εκτελώντας εθιμοτυπική επίσκεψη στη Σερβία δήλωσε ότι «θεωρούμε τα Δυτικά Βαλκάνια ως περιοχή άμεσου ενδιαφέροντος, ως περιοχή που υπάρχουν πολλές φιλικές χώρες. Ανησυχούμε πάντα όταν βλέπουμε άλλες χώρες με διαφορετικές, όχι Ευρωπαϊκές και όχι φιλικές στην περιοχή μας ατζέντες, να προσπαθούν να σφετεριστούν την παρουσία τους στις χώρες αυτές, επιχειρώντας αναβίωση περασμένων αυτοκρατοριών και μεγαλείων» (Υπουργείο Εξωτερικών 2021). Εμμέσως πλην σαφώς ο κ. Δένδια σκιαγράφησε την εικόνα της Ρωσίας και της Τουρκίας που τα τελευταία χρόνια έχουν αυξήσει τη δράση τους στην περιοχή.

Η δράση των δύο αυτών χωρών μπορεί να επηρεάσει τόσο αρνητικά όσο και θετικά την πολιτική ατζέντα της Ελλάδας για τα Δυτικά Βαλκάνια, αλλά και για την ευρύτερη περιοχή της. Η χώρα μας ούσα μέλος της Ε.Ε. και του ΝΑΤΟ, επιθυμεί την ένταξη των Δυτικών Βαλκανίων στους δυτικούς οργανισμούς, έτσι ώστε να ισχυροποιηθεί η ασφάλεια σε αυτή την «πυριτιδαποθήκη» της Ευρώπης. Μια ασφαλής και ενταγμένη στην Ε.Ε. και το ΝΑΤΟ γειτονιά, θα μεγιστοποιήσει και την ασφάλεια της χώρας μας καθώς από τα Δυτικά αναμένεται να μειωθούν οι εντάσεις και οι συγκρούσεις. Αυτό όπως είναι κατανοητό, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα συμφέροντα της Ρωσίας, που επιθυμεί την απομάκρυνση του ΝΑΤΟ, έτσι ώστε να αποκτήσει ένα πάτημα για την ΕΕ, εκμεταλλευόμενη την κοινή ομόδοξη θρησκεία και τον οικονομικό επεκτατισμό της στην περιοχή.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα των αντίθετων επιδιώξεων στην περιοχή αποτελεί η Συμφωνία των Πρεσπών. Η διαφωνία μεταξύ της Ελλάδας και της Ρωσίας οδήγησε στην απέλαση Ρώσων διπλωματών από τη χώρα μας, επιδεινώνοντας έτσι τις ήδη τεταμένες σχέσεις που είχαν τα τελευταία χρόνια με τη στροφή της Μόσχας προς την Άγκυρα. Σύμφωνα με τα ΜΜΕ Σκοπίων και Αθήνας οι μαζικές κινητοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν εναντίον της συμφωνίας, που οδήγησε στην επίλυση του μακροχρόνιου

προβλήματος για τη συνταγματική ονομασία της ΠΓΔΜ, χρηματοδοτήθηκαν από ρωσικές πηγές. Ως εκ τούτου στη Βόρεια Ελλάδα, όπου η ρωσική κοινότητα είναι μεγαλύτερη, πραγματοποιήθηκε μια σχεδιασμένη επιχείρηση υποκίνησης των κινητοποιήσεων και χειραγώγησης της κοινής γνώμης. Είναι σαφές ότι, πάρα την εμπλοκή της ρωσικής διπλωματίας, η μαζικότητα των κινητοποιήσεων δεν μπορεί, στο σύνολο της, να αποδοθεί σε επιρροή από εξωτερικούς παράγοντες ([www.iefimerida.gr](http://www.iefimerida.gr) 2018).

Πέραν των παραπάνω τόσο η Ρωσία όσο και η Τουρκία προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την πανδημία για την αύξηση της πολιτικής τους επιρροής. Το γεγονός αυτό δεν έμεινε αθέατο από την ελληνική ηγεσία. Η Μόσχα ήταν κυρίαρχη σε αυτή την προσπάθεια με την αποστολή εμβολίων και μεγάλων ποσοτήτων ιατροφαρμακευτικού υλικού, καθόσον η ΕΕ αδυνατούσε να το πράξει. Η χώρα μας δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή στέλλοντας 360.000 δόσεις εμβολίων σε τρεις κυρίως χώρες, την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, που εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη και τη συμπάθειά τους για αυτή τη σημαντική βοήθεια (Ευσταθίου 2021).

Η οικονομική και επενδυτική δραστηριότητα της Αγκύρας και της Μόσχας στα Δυτικά Βαλκάνια, τα τελευταία χρόνια αυξάνεται με μεγάλους ρυθμούς. Το γεγονός αυτό οδηγεί τη χώρα μας στην επανεξέταση της οικονομικής της πολιτικής, καθώς σύμφωνα με το οικονομικά στοιχεία της EUROSTAT, αποτελεί από τους μεγαλύτερους οικονομικούς και επενδυτικούς παράγοντες στην περιοχή και δεν επιθυμεί να υποβαθμιστεί η δράση της. Ενώ τα χρόνια της οικονομικής κρίσης και των μνημονίων η δράση της περιορίστηκε, παρατηρούμε τελευταία μια επαναδραστηριοποίηση, έτσι ώστε η καταστεί η χώρα μας ως κύριος οικονομικός παράγοντας, αυξάνοντας κατά συνέπεια και την πολιτική της επιρροή (Παπαντωνίου 2021).

Σε ένα ίσως από τα πιο σημαντικά πολιτικά ζητήματα της περιοχής που οι τρεις χώρες εμφανίζουν διαφορετικές στρατηγικές, η κάθε μία για τους δικούς της λόγους, αποτελεί και η αναγνώριση του Κοσόβου ως ανεξάρτητο κράτος, μετά τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του. Η ρωσική πλευρά αρνείται να αναγνωρίσει το Κόσοβο, καθώς προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το γεγονός για να δικαιολογήσει την επέμβασή της στην Ανατολική Ουκρανία και Κριμαία το 2014, αλλά και την απόσχιση της Νότιας Οσσετίας και της Αμπχαζίας ([www.carnegieeuropa.eu](http://www.carnegieeuropa.eu) 2015).

Στην αντίπερα όχθη, η Τουρκία ήταν από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν το 2008 την ανεξαρτησία του Κοσόβου, επικαλούμενη την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Με βάση αυτήν επιθυμεί την αναγνώριση και του κατεχομένου τμήματος της Κύπρου, αν

και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και εναντίον της από τους Κούρδους που ζουν στο έδαφος της (Νάστος 2021).

Η αναγνώριση του Κοσόβου από την Ελλάδα θα οδηγούσε σε μία de facto αναγνώριση και του κατεχόμενου τμήματος της Κύπρου, κάτι το οποίο θα έρχονταν σε αντίθεση με τα πιστεύω της και τις σχέσεις με την Κυπριακή Δημοκρατία. Επιπλέον, χώρες που μέχρι και σήμερα δεν είχαν αναγνωρίσει το ψευδοκράτος της Βόρειας Κύπρου, όπως η Σερβία, πολύ πιθανό να το έπρατταν, ως αντίποινα (Ζαχαρής 2021). Πέρα όμως από τη μη αναγνώριση του, η Ελλάδα, σύμφωνα με το υπουργείο εξωτερικών ακολουθεί μια εποικοδομητική πολιτική προσέγγιση για την ενίσχυση της ειρήνης και της σταθερότητας και, επιπλέον, την προώθηση της ανάπτυξης στην περιοχή (Υπουργείο Εξωτερικών 2021).

Όπως είναι ευρέως γνωστό, η θρησκευτική επιρροή στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων είναι τεράστια, με τη Ρωσία να προσπαθεί να εκμεταλλευτεί το ορθόδοξο παρελθόν κρατών όπως η Σερβία και την Τουρκία αντίστοιχα να ασκήσει επιρροή στο πληθές μουσουλμανικό στοιχείο. Ο Ταγίπ Ερντογάν εφαρμόζει στα Δυτικά Βαλκάνια μια επιθετική θρησκευτική πολιτική με την επένδυση τεράστιων χρηματικών ποσών για την οικοδόμηση τζαμιών και την προώθηση των ισλαμικών αξιών. Το μοντέλο αυτό επιδιώκει να εφαρμόσει και στην περιοχή της Δυτικής Θράκης, όπου σύμφωνα με τη ρητορική του υπάρχει τουρκική μειονότητα της οποίας τα δικαιώματα «καταπατούνται συστηματικά» από την Ελλάδα (www.in.gr 2021). Με τη στρατηγική που ακολουθεί στοχεύει στην αποσταθεροποίηση της περιοχής και την πυροδότηση εντάσεων ανάμεσα στις θρησκευτικές ομάδες της περιοχής, με σκοπό την υλοποίηση των μαξιμαλιστικών επιδιώξεων της. Παράλληλα προσπαθεί να προσεγγίσει τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, για να μπορέσει να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις προς όφελός του. Είναι ήδη γνωστό ότι στα μεγάλα κόμματα αλλά και στην τοπική αυτοδιοίκηση υπάρχουν μουσουλμάνοι που τάσσονται φίλια προς την Άγκυρα (Πρωτόπαπας 2019). Η χώρα μας απαιτείται να λάβει άμεσα μέτρα για την αποτροπή της δράσης της Άγκυρας μέσω της εθνικής και κοινωνικής θωράκισης της περιοχής, και τη δημιουργία ενός αναπτυξιακού μοντέλου, που θα περιορίζει τη δράση ξένων παραγόντων.

Η ενεργειακή ασφάλεια αποτελεί ένα σημαντικό πυλώνα, πάνω στο οποίο θα πρέπει να δομηθούν οι σχέσεις των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων και των χωρών που δρουν στην ευρύτερη περιοχή. Η χώρα μας, αν και δεν παράγει η ίδια υδρογονάνθρακες, μπορεί να διαδραματίσει έναν πολύ σπουδαίο ρόλο, αυτόν της διαμετακόμισης προς την κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Ακριβώς αυτός είναι και ο ρόλος της Τουρκίας, καθώς η πα-

ρόμοια γεωγραφική θέση, σε συνδυασμό με την περιορισμένη παραγωγή υδρογονανθράκων, την οδηγεί να ακολουθήσει μια παρόμοια στρατηγική με την Ελλάδα στα Δυτικά Βαλκάνια. Η επιθετική ρητορική της γείτονος χώρας, όμως, μας αναγκάζει να δραστηριοποιηθούμε με την εξεύρεση νέων οδών μεταφοράς υδρογονανθράκων, έτσι ώστε να απεξαρτηθούμε από τη μονοπωλιακή διασύνδεση με τους αγωγούς που διέρχονται από το έδαφός της, πετυχαίνοντας με αυτόν τον τρόπο, νέες ενεργειακές και πολιτικές συμμαχίες. Ίσως ο πιο σημαντικός αγωγός της νέας αυτής πολιτικής είναι ο East Med, ο οποίος θα μεταφέρει υδρογονάνθρακες προς στην Ελλάδα, μέσω της Κύπρου και από εκεί προς την Ιταλία. Τα Δυτικά Βαλκάνια θα μπορέσουν να επωφεληθούν από τη δημιουργία αυτού του αγωγού, καθώς εκτιμάται ότι θα τροφοδοτεί και τη συγκεκριμένη περιοχή (www.defencereview.gr 2018). Η Τουρκία και Ρωσία αντιτίθενται σθεναρά στη δημιουργία του, καθώς η μεν πρώτη βλέπει την παράκαμψή της ως ενεργειακό κόμβο, ενώ η δεύτερη, αποκτάει ανταγωνιστές στην προμήθεια φυσικού αερίου προς την Ε.Ε.. Η Ελλάδα απαιτείται να δράσει έτσι ώστε να μπορέσει να αποτελέσει ένα σπουδαίο ενεργειακό κόμβο, που θα μεγιστοποιήσει την ενεργειακή ασφάλεια στο εγγύς περιβάλλον της, αλλά και σε όλη την Ευρώπη. Το γεγονός αυτό τόνισε και ο Πρέσβης των Η.Π.Α. στην Αθήνα κ. Πάιατ σε συνέντευξή του, όπου δήλωσε «ο ρόλος της Ελλάδας για την ενεργειακή ασφάλεια στην Ανατολική Ευρώπη είναι κρίσιμος. Υπάρχει κίνδυνος έλλειψης φυσικού αερίου το χειμώνα καθώς οι παραδόσεις αερίου από τη Ρωσία είναι ανεξήγητα χαμηλές σε σχέση με προηγούμενα χρόνια. Η Ελλάδα αποτελεί μέρος της λύσης στο πρόβλημα με τον αγωγό TAP και τον πλωτό σταθμό υγροποιημένου φυσικού αερίου στην Αλεξανδρούπολη» (www.ertnews.gr 2021).

Όπως είναι γνωστό, ένας από τους λόγους που η Τουρκία απειλεί με *casus belli* την Ελλάδα είναι η επέκταση των χωρικών υδάτων της στα 12 ν.μ. Αν και η επέκταση αυτή είναι σύμφωνη με το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας, η χώρα μας μέχρι σήμερα, δεν το έχει πράξει. Αντίθετα, την επέκταση αυτή την πραγματοποίησε στο Ιόνιο πέλαγος, με την Αλβανία και την Ιταλία. Στα Τίρανα η αντιπολίτευση άσκησε δριμεία κριτική στον πρωθυπουργό της Έντι Ράμα και τον κατηγόρησε ότι συνάπτει μυστικές συμφωνίες με την Ελλάδα και ότι με αυτό τον τρόπο η χώρα τους παραλείπεται σημαντικών δικαιωμάτων. Η Τουρκία, που ως γνωστόν, μπορεί να ασκεί πολιτικές πιέσεις στη χώρα, προσπάθησε να ακυρώσει τη συμφωνία της Αλβανίας με την Ελλάδα και, αφού, δεν το πέτυχε, στη συνέχεια υποβίβασε το γεγονός, τονίζοντας ότι η επέκταση των χωρικών υδάτων στα 12 ν.μ στο Ιόνιο με την Αλβανία, δεν μπορούν να συνδεθούν με το Αιγαίο καθώς αυτό αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση (www.naftemporiki.gr 2021). Στις 20 Οκτωβρίου 2020 υπήρξε μια α-

ναγγελία για, κατ' αρχήν, συμφωνία με τον Πρωθυπουργό της Αλβανίας για έναρξη συνομιλιών που θα καλλιεργούσαν το έδαφος για την παραπομπή της οριοθέτησης της μεταξύ τους ΑΟΖ στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Αν και εφόσον πραγματοποιούνταν αυτό το γεγονός, θα έδινε στην Ελλάδα ένα δυνατό χαρτί στα χέρια της για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών και σε άλλες περιοχές. Μετά από αρκετό χρονικό διάστημα δεν έχει ακόμη ανακοινωθεί η ολοκλήρωση της συμφωνίας, γεγονός που φέρνει στη μνήμη την περίπτωση του 2009 όπου οι δύο χώρες υπέγραψαν συμφωνία για την οριοθέτηση ΑΟΖ η οποία δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Για τους λόγους της μη εφαρμογής της ο σημερινός πρόεδρος της Αλβανίας κατηγορήσε τον Πρωθυπουργό Έντι Ραμα ότι τρίτη χώρα τον δωροδόκησε με σκοπό να την ακυρώσει, φωτογραφίζοντας έτσι την Τουρκία (Στούκας 2020).

## Επίλογος

Τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν μια ασταθή περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η θρησκευτική ανομοιογένεια, οι αδυναμίες των κρατών, τα μεγάλα ποσοστά διαφθοράς, τα εύθραυστα πολιτικά συστήματά τους, καθιστούν τη συνοχή τους αδύναμη και τις προοπτικές για σταθερότητα και ειρήνη, αρνητικές. Σε όλα αυτά τα μείζονα προβλήματα προστίθεται και η προσπάθεια επιρροής εξωτερικών παραγόντων, που οδηγούν στην εμφάνιση δυσεπίλυτων προβλημάτων που αποσταθεροποιούν την περιοχή. Δεν είναι τυχαίο ότι χαρακτηρίστηκε ως η «πυριτιδαποθήκη» της Ευρώπης.

Τα τελευταία χρόνια η Ρωσία και η Τουρκία έχουν αυξήσει την παρουσία τους στην περιοχή, χρησιμοποιώντας ένα ευρύ φάσμα ήπιων μέσω ισχύος, που στοχεύουν σε διαφορετικούς τομείς η κάθε μία. Παρά το γεγονός ότι συχνά, η δράση τους αντιμετωπίζεται θετικά από τον τοπικό πληθυσμό, κανένας από αυτούς δε θεωρείται ότι παρέχει μια πραγματικά εναλλακτική λύση στη «δυτική πορεία» των κρατών της περιοχής.

Η Ρωσία έχει πλούσιους ιστορικούς δεσμούς με τα Δυτικά Βαλκάνια που χρονολογούνται από τον 18ο και 19ο αιώνα. Έχει απολαύσει υψηλό βαθμό επιρροής στην περιοχή, ειδικά μεταξύ του σλαβικού και ορθόδοξου πληθυσμού. Από την ανάληψη της εξουσίας από τον Βλαντιμίρ Πούτιν η Ρωσία έχει ενισχύσει τον παραδοσιακό ρόλο της ως προστάτη του Ορθόδοξου Χριστιανισμού υποστηρίζοντας τόσο τη Σερβία στη διαμάχη της με το Κόσοβο όσο και τη Σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας. Η θέση που κατέχει η Μόσχα σε διεθνείς οργανισμούς όπως το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, της δίνει τη δυνατότητα να εμποδίζει την ένταξη των χωρών της περιοχής σε αυτούς, έτσι ώστε να μπορέσει να αυξήσει την επιρροή της. Παρά την περιορισμένη οικονομική παρουσία στο σύνολο των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, το Κρεμλίνο προβαίνει στη χρήση ήπιων μέσων ισχύος, όπως η χρήση των ΜΜΕ, καθώς και στην εκμετάλλευση τοπικών εθνικιστικών στοιχείων. Ο κυρίως στόχος της είναι η παρεμπόδιση της ενσωμάτωσης των χωρών σε δυτικούς οργανισμούς και κυρίως στο ΝΑΤΟ. Το Sputnik και Russia Today με τη διασπορά ψευδών ειδήσεων, όπως επίσης και με τη διάδοση θετικών αφηγήσεων για τη Ρωσία, στοχεύει να υποβοηθήσει το έργο της Μόσχας προς αυτή την κατεύθυνση. Το ίδιο αποτέλεσμα έχει και η καθιέρωση δεσμών με εθνικιστικές οργανώσεις, όπως αυτές έδρασαν στο πραξικόπημα του Μαυροβούνιου και στο δημοψήφισμα στη Βόρεια Μακεδονία για την ονομασία. Παρ'όλα αυτά, η στρατηγική της Ρωσίας έχει αμφίβολη αποτελεσματικότητα, καθώς, παρά τα εμπόδια που έθεσε, χώρες τις περιοχής έχουν γίνει μέλη του ΝΑΤΟ.

Σε παρόμοια δράση με τη Μόσχα προέβη και η Τουρκία που έχει ιστορικά στενούς δεσμούς με την περιοχή, χάρη στην Οθωμανική κυριαρχία που διήρκησε 500 χρόνια. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, όταν το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) ανέλαβε την εξουσία στην Τουρκία, σε συνδυασμό με την προσπάθειά της να ενταχθεί στην Ε.Ε., συνέβαλε στην αλλαγή των εργαλείων εξωτερικής πολιτικής της, καθώς άρχισε να χρησιμοποιεί μέσα ήπιας ισχύος. Η εκμετάλλευση των δραστηριοτήτων των πολυάριθμων κυβερνητικών ιδρυμάτων όπως η Τουρκική Υπηρεσία Βοήθειας (ΤΙΚΑ), το Ινστιτούτο Yunus Emre, καθώς και η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet), επέδρασε θετικά στην περιοχή κυρίως για τον μουσουλμανικό πληθυσμό της. Παράλληλα, η επιθετική προσέγγιση που εφάρμοσε προς τις χώρες της περιοχής με την άσκηση πιέσεων για να κλείσουν τις «γκιουλενιστικές» οργανώσεις, ώθησε τον τοπικό πληθυσμό να αρχίζει να αντιμετωπίζει τη δράση της με σκεπτικισμό.

Οι απόψεις και οι πολιτικές των δύο χωρών τα τελευταία χρόνια κινούνται σε παρόμοιες κατευθύνσεις. Παρά τις διαφορετικές θρησκευτικές επιρροές και τους διαφορετικούς γεωπολιτικούς προσανατολισμούς οι επιδιώξεις τους για την περιοχή συγκλίνουν. Η ενεργειακή ασφάλεια, η μεγιστοποίηση της οικονομικής τους επιρροής αλλά και η εκμετάλλευση της γεωγραφίας της περιοχής αποτελούν τους σημαντικότερους τομείς σύγκλισης, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, όπου η Τουρκία ακολουθεί μια φιλορωσική πολιτική.

Στον αντίποδα η Ελλάδα δεν μπορεί να μείνει αμέτοχη στις εξελίξεις και στις διεργασίες που εκτελούνται. Επιβάλλεται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην περιοχή, κυρίως λόγω της εγγύτητας και των σημαντικών εμπορικών συναλλαγών της, μετατρέποντας τον εαυτό της ως ένα πυλώνα ασφάλειας και σταθερότητας, επιτυγχάνοντας, έτσι, και την εξωτερική εξισορρόπηση και για την ίδια.

Εν κατακλείδι, η δράση των εξωτερικών παραγόντων στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων εκτιμάται ότι και τα επόμενα χρόνια δε θα μεταβληθεί και όλο και περισσότεροι δρώντες θα στραφούν προς αυτή τη μικρή γωνία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι συνεχείς διεργασίες που λαμβάνουν χώρα, ακόμη και σήμερα, κυρίως στο πολιτικό πεδίο, μας οδηγεί στη σκέψη ότι η κατάσταση εκεί είναι περίπλοκη, έως και επικίνδυνη. Επιπλέον, εκτιμάται ότι, στο εγγύς μέλλον η περιοχή πιθανόν να αποτελέσει νέο πεδίο εντάσεων και συγκρούσεων. Εξάλλου δεν είναι τυχαίο ότι ο Ουίνστον Τσόρτσιλ είχε δηλώσει για την ευρύτερη περιοχή ότι «τα Βαλκάνια παράγουν περισσότερη ιστορία από όση μπορούν να καταναλώσουν».



## Βιβλιογραφία

- Gvosdev , Nikolas . *www.tovima.gr*. 25 Νοέμβριος 2008.  
<https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/to-kossyfo-pedio-anisyxei-kai-tin-kina/>  
 (πρόσβαση Οκτώβριος 28, 2021).
- Mikulic , Elameri Skrgic, και Eleanor Rose. *www.balkaninsight.com*. 20 Οκτώβριος 2016.  
<https://balkaninsight.com/2016/10/20/arabic-language-boom-in-sarajevo-suburbs-10-19-2016-1/>  
 (πρόσβαση Νοέμβριος 2, 2021).
- Varga, Gergely, και Tamás Levente Molnár. *Western Balkans Playbook: Competition for Influence of Foreign Actors*. Βουδαπέστη: INSTITUTE FOR FOREIGN AFFAIRS AND TRADE BUDAPEST, 2021.
- Abit Hoxha, Arbër Ahmeti, Agim Musliu. «Russian Influence in the Western Balkans. Carrot or Stick?» Στο *Yearbook of the Institute of East-Central Europe Volume 13, Issue 5*, του/της Arbër Ahmeti, Agim Musliu Abit Hoxha, 61-75. 2015.
- Aliju, Dzihat. *www.aa.com.tr*. 05 Ιούνιος 2019 . <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkish-language-most-important-in-n-macedonia/1497338> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 27, 2021).
- Allcock, John B. *www.britannica.com*. 22 Οκτωβρίου 2021.  
<https://www.britannica.com/place/Balkans> (πρόσβαση Νοεμβρίου 3, 2021).
- Ambrosetti, Eleonora Tafuro. *www.ispionline.it*. 12 Απρίλιος 2019.  
<https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/russian-soft-power-balkans-true-love-story-22845>  
 (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- . *www.ispionline.it*. 16 Μαΐος 2018. <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/there-life-beyond-eu-russia-turkey-and-china-western-balkans-20528> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 12, 2021).
- Aydintasbas, Asli , και Joanna Hosa. *www.capital.gr*. 14 Μαΐος 2021.  
<https://www.capital.gr/ecfr-eu/3545564/pos-exigountai-oi-oloena-kai-pio-stenes-xeseis-tis-tourkias-me-tin-oukrania>  
 (πρόσβαση Σεπτέμβριος 20, 2021).
- Barlovac, Bojana. *www.balkaninsight.com*. 20 Οκτώβριος 2009.  
<https://balkaninsight.com/2009/10/20/gazprom-neft-to-sponsor-crvena-zvezda/>  
 (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- Bartlett, Will, James Ker-Lindsay, Kristian Alexander, και Tena Prelec. *The United Arab Emirates as an emerging* . Article , The London school of economics and Political Science, 2017.
- Bassuener, Kurt. *www.capital.gr*. 5 Νοέμβριος 2021.  
<https://www.capital.gr/carnegie-europe-eu/3593055/i-tapeinotiki-apotuxia-tis-ee-sti-bosnia>  
 (πρόσβαση Νοέμβριος 10, 2021).
- Bechev, Dimitar. <https://www.atlanticcouncil.org>. 20 Δεκέμβριος 2019.  
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russia-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/>  
 (πρόσβαση Αυγούστος 23, 2021).
- Bechev, Dimitar. *RUSSIA'S STRATEGIC INTERESTS AND TOOLS OF INFLUENCE IN THE WESTERN BALKANS*. Paper, NATO Strategic Communications (Centre of Excellence), 2020.
- BEN-MEIR ALON, XHARRA ARBANA. <https://www.ekathimerini.com>. 20 Ιούνιος 2018.  
<https://www.ekathimerini.com/opinion/229825/erdogan-s-trojan-horse-in-fyrom/>  
 (πρόσβαση Οκτωβρίου 2021, 10 ).

- Chiandoni, Marco. *www.railjournal.com*. 4 Ιούνιος 2013.  
<https://www.railjournal.com/regions/europe/russia-to-finance-serbian-rail-investment/> (πρόσβαση Οκτώβριος 14, 2021).
- CIA. <https://www.cia.gov/>. 2021. <https://www.cia.gov/> (πρόσβαση Οκτώβριος 23, 2021).
- Conley, Heather A. <https://www.csis.org>. 14 Μαΐος 2019.  
<https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro> (πρόσβαση Οκτώβριος 2021, 14).
- Crawford, Nicholas. *www.iiss.org*. 18 Μάρτιος 2020.  
<https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/03/gstrat-bri-in-the-balkans> (πρόσβαση Οκτώβριος 13, 2021).
- Dolapčev, Vanja. *www.europeanwesternbalkans.com*. 24 Δεκέμβριος 2018.  
<https://europeanwesternbalkans.com/2018/12/24/bear-never-sleeps-position-serbian-russian-humanitarian-centre-nis/> (πρόσβαση Οκτώβριος 29, 2021).
- Eurostat. *www.ec.europa.eu*. χ.χ. <https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/western-balkans-2019> (πρόσβαση Νοέμβριος 10, 2021).
- Fediushko, Dmitry. <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/russia-and-serbia-deepen-military-technical-co-operation>. 07 Ιούλιος 2020.  
<https://www.janes.com/defence-news/news-detail/russia-and-serbia-deepen-military-technical-co-operation> (πρόσβαση Οκτώβριος 1, 2021).
- Fetahu, Arbër. *www.legalpoliticalstudies.org*. 6 Αυγούστου 2021.  
<http://www.legalpoliticalstudies.org/an-era-of-vaccine-diplomacy-and-the-geopolitical-stakes-of-the-state-actors-in-the-time-of-health-crisis/> (πρόσβαση Οκτώβριος 30, 2021).
- . *www.legalpoliticalstudies.org*. 6 Αυγούστου 2021.  
<https://www.legalpoliticalstudies.org/an-era-of-vaccine-diplomacy-and-the-geopolitical-stakes-of-the-state-actors-in-the-time-of-health-crisis/> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- Gajic, Sasa. «Τι σημαίνει ο όρος Δυτικά Βαλκάνια και γιατί είναι κατάλληλος στον πολιτικό λόγο; .» 27 Φεβρουαρίου 2013.
- Galeotti, Mark. *DO THE WESTERN BALKANS FACE A COMING RUSSIAN STORM? POLICY BRIEF, ECFR/250*, 2018.
- Gall, Carlotta. <https://www.nytimes.com>. 21 Μαΐου 2016.  
<https://www.nytimes.com/2016/05/22/world/europe/how-the-saudis-turned-kosovo-into-fertile-ground-for-isis.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Garaca, Maja. *www.seenews.com*. 2 Ιούνιος 2016. <https://seenews.com/news/chinas-cmec-to-start-works-on-serbias-kostolac-tpp-unit-once-it-gets-building-permit-eps-527394> (πρόσβαση Οκτώβριος 17, 2021).
- Güzeldere, Ekrem Eddy. <https://www.eliamep.gr>. 1 Ιούλιος 2021.  
<https://www.eliamep.gr/en/publication/%CF%84%CE%B1-%CF%8C%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%AE%CF%80%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%B9%CF%83%CF%87%CF%8D%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%83/> (πρόσβαση Οκτώβριος 9, 2021).
- Himes, Annie , και Paul Stronski . *Russia's Game in the Balkans* . Paper, Carnegie Endowment for International Peace, 2019.  
<https://bankwatch.org>. χ.χ. <https://bankwatch.org/project/nabucco-gas-pipeline> (πρόσβαση Οκτώβριος 23, 2021).
- <https://cefta.int/>. χ.χ. <https://cefta.int/> (πρόσβαση Οκτώβριος 23, 2021).

- <https://eur-lex.europa.eu.χ.χ.https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006PC0656:EL:HTML> (πρόσβαση Οκτώβριος 27, 2021).
- <https://geetha.mil.gr>. 31 Οκτωβρίου 2019 . <https://geetha.mil.gr/epicheirisi-quot-essential-harvest-quot/> (πρόσβαση Οκτώβριος 3, 23).
- <https://government.gov.gr>. 21 Ιανουάριος 2019. <https://government.gov.gr/simfonia-ton-prespon-apantis-sichna-erotimata/#1548098593235-562b8f51-480b> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 30, 2021).
- <https://jfcbs.nato.int.χ.χ.https://jfcbs.nato.int/page5745830/the-partnership-for-peace> (πρόσβαση Οκτώβριος 6, 2021).
- <https://newpost.gr>. 17 Μάρτιος 2014. <https://newpost.gr/kosmos/5c12592456dcc7e13e0a5e2/deka-xronia-apo-ta-aimathra-epeisodia-sto-kosobo> (πρόσβαση Οκτώβριος 25, 2021).
- <https://rusскиymir.ru.χ.χ.https://rusскиymir.ru/> (πρόσβαση Νοέμβριος 5, 2021).
- <https://sipri.org/>. 2021. <https://sipri.org/databases/armstransfers> (πρόσβαση Οκτώβριος 17, 2021).
- <https://www.bbc.com>. 1 Δεκέμβριος 2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-30283571> (πρόσβαση Οκτώβριος 31, 2021).
- <https://www.bbc.com>. 14 Ιούνιος 2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-27767345> (πρόσβαση Οκτώβριος 25, 2021).
- <https://www.csis.org>. 14 Μαΐου 2019. <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro> (πρόσβαση Οκτώβριος 8, 2021).
- <https://www.dailysabah.com>. 02 Νοέμβριος 2020. <https://www.dailysabah.com/politics/elections/turkeys-ak-party-celebrates-18th-year-in-power> (πρόσβαση Οκτώβριος 30-, 2021).
- <https://www.diyanet.gov.tr.χ.χ.https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR> (πρόσβαση Οκτώβριος 18, 2021).
- <https://www.dw.com>. 2018. <https://www.dw.com/en/turkeys-erdogan-rallies-supporters-in-bosnia-herzegovina-ahead-of-elections/a-43861792> (πρόσβαση Οκτώβριος 2021, 15 ).
- <https://www.euforbih.org>. 14 Ιανουαρίου 2021 . <https://www.euforbih.org/index.php/about-eufor/background> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 25, 2021).
- [https://www.euro-access.eu.χ.χ.https://www.euro-access.eu/programm/european\\_instrument\\_for\\_democracy\\_and\\_human\\_rights](https://www.euro-access.eu.χ.χ.https://www.euro-access.eu/programm/european_instrument_for_democracy_and_human_rights) (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2021).
- [https://www.europarl.europa.eu.χ.χ.https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU\\_5.5.2.pdf](https://www.europarl.europa.eu.χ.χ.https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_5.5.2.pdf) (πρόσβαση Οκτώβριος 4, 2021).
- <https://www.lukoil.com>. 26 Σεπτέμβριος 2003. <https://www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=48087> (πρόσβαση Οκτώβριος 10, 2021).
- <https://www.mfa.gov.rs>. 2021. <https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/bilateral-cooperation/turkey> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- <https://www.nato.int.χ.χ.https://www.nato.int/fyrom/tfh/home.htm> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- <https://www.seecp.info.χ.χ.https://www.seecp.info/> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- <https://www.state.gov>. 20 Ιανουάριος January 20, 2021. <https://www.state.gov/european-recapitalization-incentive-program-erip/> (πρόσβαση Οκτώβριος 1, 2021).
- Isachenko, Daria. [www.swp-berlin.org](http://www.swp-berlin.org). Οκτώβριος 2021. <https://www.swp-berlin.org/publikation/turkey-and-russia> (πρόσβαση Οκτωβριος 31, 2021).

- Jonuzaj, Kludjo. *www.seenews.com*. 12 Φεβρουάριος 2018.  
<https://seenews.com/news/tav-investing-45-mln-euro-in-infrastructure-projects-in-macedonia-pm-zaev-601446> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 22, 2021).
- Kajosevic, Samir. *www.balkaninsight.com*. 2 Ιούλιος 2020.  
<https://balkaninsight.com/2020/07/02/russians-remain-biggest-real-estate-buyers-in-montenegro/> (πρόσβαση Οκτώβριος 26, 2021).
- Karancigil, Ali. *https://tvxs.gr*. 25 Ιούλιος 2016. <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/kinimagkiouylen-ena-toyrkiko-ainigma-0> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 25, 2021).
- Karcic, Hamza. *www.aa.com.tr*. 6 Σεπτέμβριος 2021.  
<https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-the-ohrid-agreement-at-20-legacy-and-implications/2358933> (πρόσβαση Οκτώβριος 29, 2021).
- Karcic, Harun. *www.research.sharqforum.org*. 05 Ιούνιος 2020.  
<https://research.sharqforum.org/2020/06/05/is-the-uae-competing-against-turkey-in-the-balkans/> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- Kokkinidis, Tasos. *www.greekreporter.com*. 24 Δεκέμβριος 2017.  
<https://greekreporter.com/2017/12/24/erdogans-present-to-albania-biggest-mosque-in-the-balkans-nears-completion/> (πρόσβαση 21 Σεπτέμβριος, 2021).
- Kraia, Argyro. *https://gr.euronews.com*. 31 Μάρτιος 2018.  
<https://gr.euronews.com/2018/03/31/apiles-erdogan-ston-xarantinai-ua-pliroseis> (πρόσβαση Οκτωβρίου 2021, 12).
- Lacic, Mladen. *www.balkaninsight.com*. 17 Απρίλιος 2018.  
<https://balkaninsight.com/2018/04/17/russia-investments-face-losses-in-bosnia-04-16-2018/> (πρόσβαση Οκτώβριος 30, 2021).
- Lekic, Slobodan. *www.stripes.com*. 29 Αυγούστος 2021.  
<https://www.stripes.com/branches/army/2021-08-19/Kosovo-Bondsteel-National-Guard-Vermont-2580248.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 8, 2021).
- Likmeta, Besar , Erjona Rusi, Lawrence Marzouk , και Petrit Çollaku.  
*www.balkaninsight.com*. 23 Απρίλιος 2014.  
<https://balkaninsight.com/2014/04/23/albania-kosovo-highway-costs-soar-to-2-billion-euro/> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- MacGregor, Marion. *www.dw.com*. 4 Σεπτέμβριος 2020. <https://www.dw.com/en/how-the-long-arm-of-the-foreign-media-extends-into-the-balkans/a-54797292> (πρόσβαση Οκτώβριος 26, 2021).
- Marson, James, και Brett Forrest. *www.wsj.com*. 3 Ιούνιος 2019.  
<https://www.wsj.com/articles/armed-low-cost-drones-made-by-turkey-reshape-battlefields-and-geopolitics-11622727370> (πρόσβαση Οκτώβριος 26, 2021).
- Marusic, Sinisa Jakov. *https://balkaninsight.com*. 24 Νοέμβριος 2014.  
<https://balkaninsight.com/2014/11/24/new-albanian-party-in-macedonia-denies-erdogan-connection/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 2021, 6).
- . *www.balkaninsight.com*. 24 Ιανουάριος 2017.  
<https://balkaninsight.com/2017/01/24/students-shocked-over-scrapping-of-macedonia-turkey-diploma-deal-01-23-2017/> (πρόσβαση Οκτώβριος 13, 2021).
- Mauldin , William , και Nicole Lundeen. *https://www.wsj.com*. 11 Σεπτέμβριος 2011.  
<https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904836104576558130117484412> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 19, 2021).
- Mehmeti, Jeton. «*www.dergipark.org.tr*.» <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230539>. 2016. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230539> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- Mikhelidze, Nona , Nicolò Sartori, Oktay Tanrisever, και Theodoros Tsakiris. *www.iai.it*. Σεπτέμβριος 2017. [https://www.iai.it/sites/default/files/feuture\\_op\\_5.pdf](https://www.iai.it/sites/default/files/feuture_op_5.pdf) (πρόσβαση Οκτώβριος 29, 2021).

- Milanovic, Branko. <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/16/05/2018/why-were-balkans-underdeveloped-geographical-hypothesis>. 16 Μαΐος 2018.  
<https://www.globalpolicyjournal.com/blog/16/05/2018/why-were-balkans-underdeveloped-geographical-hypothesis> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- MILIC, PREDRAG. *www.apnews.com*. 20 Φεβρουάριος 2017.  
<https://apnews.com/article/940c68ce79a2459a8f34f6eaa8fb3f9b> (πρόσβαση Οκτώβριος 3, 2021).
- Ministry of Defence Kosovo. *www.mod.rks-gov.net*. χ.χ. <https://mod.rks-gov.net/?page=2,24,109#.Ya0ZD7rQBPY> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 18, 2021).
- Muhasilovic, Jahja. *www.risingpowersproject.com*. Δεκέμβριος 2018.  
<https://risingpowersproject.com/turkeys-faith-based-diplomacy-in-the-balkans/> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- MULALIC, MUHIDIN. «[www.jstor.org](http://www.jstor.org).» <https://www.jstor.org/stable/26776078>. 2019.  
<https://www.jstor.org/stable/26776078> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Özel, Soli , και Gökçe Uçar. *THE ECONOMICS OF TURKEY-RUSSIA RELATIONS*. Paper, EDAM, 2019.
- OZKANCA, DURSUN. *TURKEY AND THE EUROPEAN UNION IN THE BALKANS: STRATEGIC PARTNERS OR COMPETITORS?* Paper, Boston: Elizabethtown College , 2015.
- Öztürk, Ahmet Erdi. «THE MANY FACES OF TURKEY'S RELIGIOUS SOFT POWER.» *G E O P O L I T I C S O F R E L I G I O U S S O F T P O W E R P O L I C Y B R I E F # 2* , Αυγούστος 2020.
- Palickova, Agata. <https://www.euractiv.com>. 25 Ιουνίου 2019.  
<https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/turkey-russia-and-china-covet-western-balkans-as-eu-puts-enlargement-on-hold/> (πρόσβαση Αύγουστος 19, 2021).
- Piqueres, Sofia Lopez. «Turkey in Bosnia and Herzegovina: by fits and starts.Soft power and public diplomacy .» 2014.
- Prekic, Adnan. *www.balkan.eu.com*. 4 Ιούλιος 2015. <https://balkan.eu.com/turkish-ziraat-bank-receives-permission-open-branch-office-montenegro/> (πρόσβαση Οκτώβριος 18, 2021).
- Ruge, Majda. <https://foreignpolicy.com>. 3 Νοέμβριος 2021.  
<https://foreignpolicy.com/2021/11/03/bosnia-serbia-russia-secession-milorad-dodik-eu-us-nato/> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- SAMOKHVALOV, VSEVOLOD. «Russia in the Balkans: Great Power .» *Insight Turkey* , 2019: 189-210.
- . «Russia in the Balkans: Great Power Politics and Local Response.» *Insight Turkey Vol. 21 / No. 2*, 2019: 189-210.
- Sancaktar, Caner. «Πολιτική Βαλκανίων της Τουρκίας: Βαλκανική Επέκταση Μετά το 1990.» Paper, 2013.
- Secieru, Stanislav. <https://www.iss.europa.eu>. 2 Ιούλιος 2019.  
<https://www.iss.europa.eu/content/russia-western-balkans> (πρόσβαση Αυγούστος 20, 2021).
- Sinanovic, Ermin. <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/9/4/how-the-use-of-ethnonationalism-backfired-in-montenegro>. 4 Σεπτέμβριος 2020.  
<https://www.aljazeera.com/opinions/2020/9/4/how-the-use-of-ethnonationalism-backfired-in-montenegro> (πρόσβαση Οκτωβριος 1, 2021).
- Textor, C. *www.statista.com*. 15 Σεπτέμβριος 2021 .  
<https://www.statista.com/statistics/879243/china-confucius-institutes-in-european-countries/> (πρόσβαση Οκτώβριος 30, 2021).

- The Associated Press. *www.toronto.citynews.ca*. 06 Σεπτέμβριος 2020.  
<https://toronto.citynews.ca/2020/09/06/rare-spat-between-serbia-and-russia-after-us-brokered-deal/> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- Tomovic, Dusica. *www.balkaninsight.com*. 26 Μάρτιος 2018.  
<https://balkaninsight.com/2018/03/26/turkey-montenegro-to-enhance-defence-industry-ties-03-23-2018/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 15, 2021).
- Tzifakis, Nikolaos. *https://www.iemed.org/publication/the-geopolitics-of-pandemic-related-assistance-to-the-western-balkans/*. 2020. <https://www.iemed.org/publication/the-geopolitics-of-pandemic-related-assistance-to-the-western-balkans/> (πρόσβαση Οκτώβριος 14, 2021).
- Veljovic, Stevan. *www.balkaninsight.com*. 2 Μάιος 2016.  
<https://balkaninsight.com/2016/05/02/new-smederevo-steel-mill-owner-promises-investments-and-jobs-for-now-04-28-2016/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 19, 2021).
- Vogel, Toby. *www.europeanvoice.com*. 29 Ιανουαρίου 2009.  
[www.europeanvoice.com/folder/energyquarterlypipelines/100.aspx;artid=63781](http://www.europeanvoice.com/folder/energyquarterlypipelines/100.aspx;artid=63781) (πρόσβαση Σεπτέμβριος 6, 2021).
- Vračić, Alida. *Turkey's Role in the Western Balkans*. Paper, Βερολίνο: German Institute for International and Security Affairs, 2016.
- Warsaw Institute. *Ryssia's hybrid warefare in the Western Balkans*. Warsaw Institute, 2019.  
[www.ahvalnews.com](http://www.ahvalnews.com). 19 Ιούνιος 2019. <https://ahvalnews.com/neo-ottomanism/turkish-dramas-shaping-perceptions-history-balkans> (πρόσβαση Οκτώβριος 4, 2021).
- www.akkuyu.com*. χ.χ. <http://www.akkuyu.com/index.php> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- www.ansamed.info*. 15 Μάρτιος 2013.  
[https://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/economics/2013/03/15/Serbia-Turkey-team-up-energy-sector\\_8406660.html](https://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/economics/2013/03/15/Serbia-Turkey-team-up-energy-sector_8406660.html) (πρόσβαση Οκτώβριος 9, 2021).
- www.arabianbusiness.com*. 1 Αυγούστος 2013.  
<https://www.arabianbusiness.com/industries/transport/etihad-buys-49-of-serbia-s-jat-airways-for-200m-512117> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 30, 2021).
- www.ascg.me*. χ.χ. <https://ascg.me/en/montenegro-between-the-east-and-west-who-will-prevail-in-the-land-of-seas-and-mountains/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 29, 2021).
- www.balkaninsight.com*. 14 Σεπτέμβριος 2017.  
<https://balkaninsight.com/2017/09/14/trade-imbbalances-rising-between-china-and-balkan-countries-09-13-2017/> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.balkans.aljazeera.net*. 2 Μαΐος 2017.  
<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/3/26/tika-finansira-zavrsetak-obnove-ferhadije> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- www.bbc.com*. 9 Ιούνιος 2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-27767345> (πρόσβαση Νοέμβριος 23, 2021).
- www.bbc.com*. 1 Δεκέμβριος 2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-30283571> (πρόσβαση Οκτώβριος 26, 2021).
- www.bbc.com*. 14 Ιούνιος 2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-27767345> (πρόσβαση Οκτώβριος 23, 2021).
- www.bbc.com*. 11 Νοεμβρίου 2011. <https://www.bbc.com/news/world-europe-15701549> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).
- www.capital.gr*. 6 Οκτώβριος 2021. <https://www.capital.gr/diethni/3586660/i-ee-prospatheina-kathisuxasei-tis-apogoiteumenes-balkanikes-xores-alla-den-anoigei-tin-porta> (πρόσβαση Νοέμβριος 12, 2021).
- www.carnegieeuropa.eu*. 26 Νοέμβριος 2015.  
<https://carnegieeuropa.eu/2015/11/26/crimea-russia-and-options-for-engagement-in-abkhazia-and-south-ossetia-pub-62122> (πρόσβαση Οκτώβριος 30, 2021).

- www.defencereview.gr*. 13 Σεπτέμβριος 2018. <https://defencereview.gr/oi-enallaktikes-odoi-metaforas-israilinoy-fysikoy-aerioy-stin-eyropi-kai-i-thesi-tis-elladas-kai-tis-kyproy/> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.depa.gr*. χ.χ. <https://www.depa.gr/timeline/diakratiki-symfonia-elladas-tourkias/> (πρόσβαση Οκτώβριος 20, 2021).
- www.dw.com*. χ.χ. <https://www.dw.com/en/could-balkan-nations-become-the-new-hotbeds-of-islamist-extremism/a-39045256> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.ec.europa.eu*. 6 Οκτωβρίου 2020. [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP\\_20\\_1811](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_20_1811) (πρόσβαση Οκτώβριος 24, 2021).
- www.ekapija.com*. 16 Ιανουαρίου 2013. <https://www.ekapija.com/en/news/677050/turkeys-eximbank-to-extend-usd-300-million-loan-to-serbia> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.ertnews.gr*. 28 Σεπτέμβριος 2021. <https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/politiki/tz-paiat-krisimos-o-rolos-tis-elladas-gia-tin-energeiaki-asfaleia-stin-anatoliki-eyropi/> (πρόσβαση Οκτώβριος 20, 2021).
- www.ethnos.gr*. 19 Μαΐος 2019. <https://www.ethnos.gr/Politics/article/39529/gkalopkaparesearchhapopshpoliton12x-orongiatoyshgetestoykosmoy> (πρόσβαση Οκτώβριος 31, 2021).
- www.eulex-kosovo.eu*. χ.χ. <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,16> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.euro-access.eu*. χ.χ. [https://www.euro-access.eu/programm/european\\_instrument\\_for\\_democracy\\_and\\_human\\_rights](https://www.euro-access.eu/programm/european_instrument_for_democracy_and_human_rights) (πρόσβαση Νοέμβριος 2, 2021).
- www.europarl.europa.eu*. χ.χ. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches\\_techniques/2013/060601/04A\\_FT\(2013\)060601\\_EL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/060601/04A_FT(2013)060601_EL.pdf) (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.exit.al*. 28 Δεκέμβριος 2020. <https://exit.al/en/2020/12/28/russia-urges-albania-to-purchase-its-vaccine-following-ramas-criticism-of-eu/> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2021).
- www.gazprom-neft.com*. 09 Φεβρουάριος 2009. <https://www.gazprom-neft.com/press-center/news/gazprom-neft-completes-the-acquisition-of-51-of-nis-shares/> (πρόσβαση Οκτώβριος 27, 2021).
- www.gazprom-neft.com*. 3 Φεβρουάριος 2009. <https://www.gazprom-neft.com/press-center/news/gazprom-neft-completes-the-acquisition-of-51-of-nis-shares/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 28, 2021).
- www.gintas.com.tr*. 2020. <http://www.gintas.com.tr/proje/en/construction/urban-structures/mall-of-montenegro/> (πρόσβαση Οκτώβριος 4, 2021).
- www.globaledge.msu.edu*. χ.χ. <https://globaledge.msu.edu/countries/serbia/tradestats> (πρόσβαση Οκτώβριος 25, 2021).
- www.globalfreedomofexpression.columbia.edu*. 6 Ιούλιος 2018. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/zaman-dooel-skopje-v-emin/> (πρόσβαση Οκτώβριος 1, 2021).
- www.greekcitytimes.com*. 8 Ιανουάριος 2021. <https://greekcitytimes.com/2021/01/08/ramas-visit-to-ankara/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 29, 2021).
- www.guris.com.tr*. χ.χ. <https://www.guris.com.tr/EN,2551/air-energy-shpk.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.hurriyet.com.tr*. 04 Νοέμβριος 2007. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/calik-mevduat-bankaciligina-girecek-7621167> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 21, 2021).
- www.iefimerida.gr*. 10 Οκτώβριος 2018. <https://www.iefimerida.gr/news/450335/nyt-oi-amerikanoi-emplekoyn-ton-savvidi-stin-ypronomeysi-tis-symfonias-ton-prespon-yper> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).

- www.in.gr*. 25 Ιούνιος 2007. <https://www.in.gr/2007/06/25/apopsi/to-76-tis-albtelecom-sta-xeria-tis-toyrkikis-cetel/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 21, 2021).
- www.in.gr*. 29 Σεπτέμβριος 2021. <https://www.in.gr/2021/09/29/world/synetairoi-exthroitourkia-kai-rosia-odigountai-se-mia-paradoksi-symmaxia/> (πρόσβαση Οκτώβριος 31, 2021).
- www.in.gr*. 24 Σεπτέμβριος 2021. <https://www.in.gr/2021/09/24/politics/diplomatia/nea-paremvasi-tis-tourkias-sti-thraki-zita-meiomeno-orario-tis-paraskeyes-sta-meionotika-sxoleia/> (πρόσβαση Νοέμβριος 4, 2021).
- www.jstor.org*. χ.χ. [https://www.jstor.org/stable/resrep19582.10?seq=1#metadata\\_info\\_tab\\_contents](https://www.jstor.org/stable/resrep19582.10?seq=1#metadata_info_tab_contents) (πρόσβαση Νοέμβριος 7, 2021).
- www.kathimerini.gr*. 24 Φεβρουάριος 2021. <https://www.kathimerini.gr/world/561274816/poytin-erntogan-ena-paradoxo-zeygari/> (πρόσβαση Οκτώβριος 17, 2021).
- www.kurum.al*. χ.χ. <https://www.kurum.al/en/kurum-energy/> (πρόσβαση Νοέμβριος 2, 2021).
- www.liberal.gr*. 04 Σεπτέμβριος 2020. <https://www.liberal.gr/world/istoriki-sumfonia-sunergasias-metaxu-serbias-kosobou/321414> (πρόσβαση Οκτώβριος 16, 2021).
- www.limak.com.tr*. χ.χ. <https://www.limak.com.tr/announcements/limak-and-calik-distributes-electricity-in-kosovo> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).
- www.lukoil.com*. 26 Σεπτέμβριος 2003. <https://www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=48087> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 29, 2021).
- www.lukoil.com*. 26 Σεπτεμβρίου 2003. <https://www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=48087> (πρόσβαση Νοέμβριος 2, 2021).
- «*www.marketinsidedata.com*.» 2021. χ.χ. [https://www.marketinsidedata.com/en/trade/turkey-import-export?utm\\_source=gl&utm\\_medium=aw&utm\\_campaign=gl&utm\\_term=turk&utm\\_term=turkey%20trade%20data&utm\\_campaign=Global&utm\\_source=adwords&utm\\_medium=ppc&hsa\\_acc=7419014366&hsa\\_cam=11853244038&hsa\\_grp=11](https://www.marketinsidedata.com/en/trade/turkey-import-export?utm_source=gl&utm_medium=aw&utm_campaign=gl&utm_term=turk&utm_term=turkey%20trade%20data&utm_campaign=Global&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=7419014366&hsa_cam=11853244038&hsa_grp=11) (πρόσβαση Οκτώβριος 5, 2021).
- www.mfa.gov.cn*. 10 Νοεμβρίου 2016. [https://www.mfa.gov.cn/chinaceec//eng/ldrhw\\_1/2016lj/hdxw4/t1414327.htm](https://www.mfa.gov.cn/chinaceec//eng/ldrhw_1/2016lj/hdxw4/t1414327.htm) (πρόσβαση Νοέμβριος 6, 2021).
- www.mfa.gov.cn*. 12 Ιανουάριος 2015. <https://www.mfa.gov.cn/ce/cemk//eng/sgxw/t1227499.htm> (πρόσβαση Οκτώβριος 4, 2021).
- www.mfa.gov.tr*. χ.χ. [https://www.mfa.gov.tr/iv\\_-european-security-and-defence-identity\\_policy-\\_esdi\\_p\\_.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/iv_-european-security-and-defence-identity_policy-_esdi_p_.en.mfa) (πρόσβαση Σεπτέμβριος 30, 2021).
- www.mgk.gov.tr*. 2021. (πρόσβαση Οκτώβριος 13, 2021).
- www.military.wikia.org*. χ.χ. [https://military.wikia.org/wiki/Pasha\\_Liman\\_Base](https://military.wikia.org/wiki/Pasha_Liman_Base) (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.naftemporiki.gr*. 21 Ιανουάριος 2021. <https://www.naftemporiki.gr/story/1683370/tourkia-i-epektasi-ton-xorikon-udaton-sta-12-nm-sto-ionio-den-epireazei-to-aigaiο> (πρόσβαση Νοέμβριος 5, 2021).
- www.nato.int*. χ.χ. [https://www.nato.int/kfor/structur/units/mntf\\_south.html](https://www.nato.int/kfor/structur/units/mntf_south.html) (πρόσβαση Οκτώβριος 20, 2021).
- www.nato.int*. 2021. [https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions\\_187634.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_187634.htm) (πρόσβαση Οκτώβριος 31, 2021).
- www.ohr.int*. χ.χ. <http://www.ohr.int/international-community-in-bih/peace-implementation-council/> (πρόσβαση Οκτώβριος 28, 2021).



- www.osce.org*. 15 Δεκεμβρίου 1995. <https://www.osce.org/bih/126173> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.qataridiar.com*. χ.χ. <https://www.qataridiar.com/English/OurProjects/Pages/Plavi-Horizonti-.aspx> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).
- www.reuters.com*. 3 Αύγουστος 2020. <https://www.reuters.com/article/us-serbia-arms-china-idUSKBN24Z171> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 28, 2021).
- www.reuters.com*. 27 Δεκέμβριος 2017. <https://www.reuters.com/article/us-russia-turkey-missiles-idUSKBN1EL0H6> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- www.rferl.org*. 4 Ιούνιος 2021. <https://www.rferl.org/a/russia-sputnik-serbia-production/31291052.html> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 15, 2021).
- www.sputniknews.gr*. 14 Οκτώβριος 2020. <https://sputniknews.gr/20201014/lavrof-potenden-haraktirisame-tin-tourkia-stratigiko-symmaho-einai-enas-poly-stenos-etairo-8550930.html> (πρόσβαση Οκτωβρίου 2021, 25).
- www.sputniknews.gr*. 15 Αυγουστος 2019. <https://sputniknews.gr/20190815/kosovo-kossufopedio-anagorisi-nato-ee-4252833.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.state.gov*. 20 Ιανουαρίου 2021. <https://www.state.gov/european-recapitalization-incentive-program-erip/> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- www.state.gov*. χ.χ. <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-western-balkans/> (πρόσβαση Οκτώβριος 31, 2021).
- www.tap-ag.gr*. χ.χ. <https://www.tap-ag.gr> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.tccb.gov.tr*. χ.χ. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/105235/-we-will-provide-all-the-support-we-can-in-order-for-the-turkstream-project-to-reach-bosnia-and-herzegovina-> (πρόσβαση Οκτώβριος 5, 2021).
- www.tete-mine.com*. χ.χ. <http://www.tete-mine.com/content-details/mining---albania/2834745/29672283> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2021).
- www.theguardian.com*. 8 Ιούλιος 2015. <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/08/russia-vetoes-srebrenica-genocide-resolution-un> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 30, 2021).
- www.theguardian.com*. Δεκέμβριος 2015. <https://www.theguardian.com/cities/2015/dec/10/belgrade-waterfront-gulf-petrodollars-exclusive-waterside-development> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.tika.gov.tr*. χ.χ. <https://www.tika.gov.tr/en> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- www.tocka.com.mk*. 12 Ιούνιος 2013. <https://tocka.com.mk/vesti/97517/makedoncitenajmnogu-uzivaat-vo-vesti-i-turski-serii> (πρόσβαση Οκτώβριος 18, 2021).
- www.tovima.gr*. 1 Δεκέμβριος 2014. <https://www.tovima.gr/2014/12/01/world/i-mosxaegekataleipei-ton-south-stream/> (πρόσβαση Οκτώβριος 2, 2021).
- www.tovima.gr*. 6 Οκτώβριος 2021. <https://www.tovima.gr/2021/10/06/world/akarpi-i-synodos-tis-ee-gia-ta-dytika-valkania-xoris-symfonia-gia-imerominia-entaksis/> (πρόσβαση Νοέμβριος 10, 2021).
- www.turkeypurge.com*. 10 Μαΐος 2018. <https://turkeypurge.com/video-turkish-ambassador-to-macedonia-calls-graduates-of-local-gulen-school-terrorist> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 20, 2021).
- www.unpo.org*. 15 Οκτωβρίου 2008 . <https://unpo.org/article/8790> (πρόσβαση Οκτώβριος 19, 2021).
- www.warsawinstitute.org*. 19 Απρίλιος 2019. <https://warsawinstitute.org/chinas-influence-balkans-central-eastern-europe/> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- www.wbif.eu*. χ.χ. <https://www.wbif.eu/project/PRJ-MULTI-ENE-003> (πρόσβαση Οκτώβριος 13, 2021).
- www.worldbulletin.dunyabulteni.net*. 2013. <https://worldbulletin.dunyabulteni.net/diplomacy/pm-erdogan-turkey-is-kosovo-and-kosovo-is-turkey-h121375.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 12, 2021).
- www.yee.org.tr*. χ.χ. <https://www.yee.org.tr/en> (πρόσβαση Οκτώβριος 1, 2021).

- Zuvela, Maja , και Aleksandar Vasovic. *www.reuters.com*. 17 Ιανουάριος 2019 .  
<https://www.reuters.com/article/us-serbia-russia-idUSKCN1PB2EO> (πρόσβαση Νοέμβριος 16, 2021).
- Αρβανίτης, Νίκος. *www.viadiplomacy.gr*. 19 Μάρτιος 2017.  
<https://www.viadiplomacy.gr/17-martiou-2004-o-epilogos-tis-ethnokatharsis-ton-servon-sto-kossifopedio-video/> (πρόσβαση Οκτώβριος 14, 2021).
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ. *www.eur-lex.europa.eu*. 6 Φεβρουάριος 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0065&from=EN> (πρόσβαση Οκτώβριος 17, 2021).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. *www.ec.europa.eu*. 6 Φεβρουαρίου 2018.  
[https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP\\_18\\_561](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_18_561) (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/168/the-western-balkans>. χ.χ. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/168/the-western-balkans> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Ευσταθίου, Νίκος. *www.kathimerini.gr*. 7 Σεπτέμβριος 2021.  
<https://www.kathimerini.gr/society/561489127/i-ellada-sti-diplomatia-ton-emvolion/> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).
- Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020AE5956&from=BG>. 9 Ιούνιος 2021.  
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020AE5956&from=BG> (πρόσβαση Νοέμβριος 10, 2021).
- Ζαχαρής, Λάμπρος. <https://sputniknews.gr/20210708/kosovo-prohora-i-ellada-stin-anagnorisi-toy-fovoi-gia-antipoina-servias-me-tin-kypro-15085945.html>. 12 Ιούλιος 2021. <https://sputniknews.gr/20210708/kosovo-prohora-i-ellada-stin-anagnorisi-toy-fovoi-gia-antipoina-servias-me-tin-kypro-15085945.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).
- Ζαχαριάδης, Παντιάς. *www.ertnews.gr*. 21 Σεπτέμβριος 2021.  
<https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/evropi/stratigikis-simasi-as-oi-scheseis-kosovoy-toyrkias-ektima-o-proedros-chasim-thatsi/> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Ιωαννίδου, Ιζαμπέλ. <https://www.eliamer.gr>. 28 Απριλίου 2021.  
<https://www.eliamer.gr/publication> (πρόσβαση Οκτώβριος 12, 2021).
- Μάζης, Ιωάννης. <https://slpress.gr>. 26 Φεβρουάριος 2018. <https://slpress.gr/diethni/to-atheato-gewropolitiko-paignio-se-vaalkania-kai-anatoliki-mesogeio/> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Νάστος, Παναγιώτης. *www.pentapostagma.gr*. 21 Ιούνιος 2021.  
[https://www.pentapostagma.gr/ethnika-themata/kypros/7024600\\_o-shediasmos-toy-erntogan-gia-anagnorisi-toy-pseydokratoys-stin](https://www.pentapostagma.gr/ethnika-themata/kypros/7024600_o-shediasmos-toy-erntogan-gia-anagnorisi-toy-pseydokratoys-stin) (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).
- Νέδος, Βασίλης. *www.kathimerini.gr*. 28 Αυγούστος 2016.  
<https://www.kathimerini.gr/politics/872541/nea-dedomena-gia-tin-toyrkia-sta-vaalkania/> (πρόσβαση Οκτώβριος 14, 2021).
- Ντεμιρτάς, Μπίργκουλ. «Τουρκική εξωτερική πολιτική έναντι των Βαλκανίων: Μια ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική σε ένα αποευρωπαϊκό εθνικό πλαίσιο.» 2015.
- Ονσόι, Μουράτ, και Σεμπνέμ Ούντουμ. «Ο ρόλος της Τουρκίας στην Ενεργειακή Ασφάλεια των Δυτικών Βαλκανίων.» Διατριβή, 2014.
- Παπακωνσταντίνου, Πέτρος. *www.kathimerini.gr*. 6 Δεκέμβριος 2015.  
<https://www.kathimerini.gr/world/841192/sta-akra-i-sygkroysi-poytin-erntogan/> (πρόσβαση Οκτώβριος 16, 2021).
- Παπαντωνίου, Σταύρος. *www.kathimerini.gr*. 29 Οκτώβριος 2021.  
<https://www.kathimerini.gr/politics/561558424/ellada-toyrkia-agonas-dromoy-gia-ependyseis-sta-vaalkania/> (πρόσβαση Νοέμβριος 3, 2021).

- Πρωτόπαπας, Γιώργος. *www.huffingtonpost.gr*. 6 Νοέμβριος 2019.  
[https://www.huffingtonpost.gr/entry/montelo-yia-te-thrake-to-politiko-islam-to-erntoyan-sta-detika-valkania\\_gr\\_5dc28a90e4b0b0861f90c956](https://www.huffingtonpost.gr/entry/montelo-yia-te-thrake-to-politiko-islam-to-erntoyan-sta-detika-valkania_gr_5dc28a90e4b0b0861f90c956) (πρόσβαση Οκτώβριος 20, 2021).
- . *www.slpres.gr*. 15 Νοέμβριος 2020. <https://slpress.gr/diethni/i-neoothomaniki-stratiotiki-diplomatia-toy-erntogan/> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 28, 2021).
- Ρέλιπς, Ντούσαν. *Η Επιστροφή της Ρωσίας στα Δυτικά Βαλκάνια*. Μελέτη, Βερολίνο: SWP, 2009.
- Σαμορούκοφ, Μ. Στο *Ρωσική εξωτερική πολιτική μετά τον κορωνοϊό*, του/της Μ. Σαμορούκοφ. Μόσχα: Κέντρο Carnegie, 2020.
- Στούκας, Μιχάλης. *www.protothema.gr*. 24 Οκτώβριος 2020.  
<https://www.protothema.gr/stories/article/1058441/i-sumfonia-elladas-alvanias-gia-tin-aoz-2009-rou-den-efar-mostike-pote/> (πρόσβαση Οκτώβριος 17, 2021).
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *www.consilium.europa.eu*. 7 Οκτώβριος 2021.  
<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/enlargement/> (πρόσβαση Νοέμβριος 5, 2021).
- Τρούλης, Μάρκος. <https://www.huffingtonpost.gr>. 25 Σεπτέμβριος 2021.  
[https://www.huffingtonpost.gr/entry/elleniko-strategyiko-vathos\\_gr\\_614dc35be4b03dd7280a175a](https://www.huffingtonpost.gr/entry/elleniko-strategyiko-vathos_gr_614dc35be4b03dd7280a175a) (πρόσβαση Σεπτέμβριος 29, 2021).
- Τσιμπλάκης, Αντώνης. *www.naftemporiki.gr*. 01 Ιούνιος 2018.  
<https://www.naftemporiki.gr/afieromata/story/1356635/ta-sxedia-tis-kinas-gia-to-one-belt-one-road-se-olo-ton-planiti> (πρόσβαση Οκτώβριος 26, 2021).
- Υπουργείο Εξωτερικών. *www.mfa.gr*. 23 Απρίλιος 2021.  
<https://www.mfa.gr/epikairoτητα/proto-thema/delose-upourgou-exoterikon-nikou-dendia-meta-to-peras-tes-sunanteses-me-ton-upourgo-exoterikon-tou-maurobouniou-dorde-radulovic-athena-23042021.html> (πρόσβαση Νοέμβριος 1, 2021).